

Hvem er en despot?

En undersøkelse av det despotiske med
utgangspunkt i livene til
Hitler, Mussolini, Mao og Stalin

Av Per Bjørnar Grande

Innledning

1. Kapittel

Barndommens traumer - Fellestrekk ved despotenes barndom

2. Kapittel

Despoti og ideologi

3. Kapittel

Vold

4. Kapittel

Religion

5. Kapittel

Despoten som kunstner

6. Kapittel

Despotiske ideer og ideer om despotisme

Innledning

En leksikalsk definisjon av en despot er en fyrste som regjerer vilkårlig og brutalt. Samtidig kan det være betegnelse på en steil, tyrannisk og egenmektig person. Dersom man skulle sammenfatte despotens vesen ved hjelp av et sett felles personlighetsdrag som man finner hos Hitler, Mussolini, Mao og Stalin, ville despoten være et menneske uten selvironi, utålmodig, som ikke tåler å bli motsagt. Han har ingen evner til å tilgi. Han er overfølsom når det gjelder egen person, men bryr seg lite om andre mennesker. Despoten er utstyrt med visse kunstneriske anlegg, men oppgir etter hvert en kunstnerisk løpebane. Despoten har allerede fra barnsbena av lett for å havne i konflikt med mennesker. Han har problemer med å innordne seg og skyr vanlig hardt arbeid. Han viser forakt for det bestående, er antidemokrat og føler han har alt å tjene på brå samfunnsendringer. Despoten er naturalist, har problemer med å se menneskers verd. Han opererer med klare etniske, rasemessige inndelinger av mennesker. Han har en viss hang til orden og renhet og dyrker det sterke og ungdommelige. Despoten er ateist, og når han kommer til makt, styres han av en voldelig ideologi. Despoten legitimerer både fysisk og psykisk vold. Når despoten kommer til makt, utøves denne makten gjennom utstrakt bruk av vold. Uten sitt voldsregime ville despoten ha problemer med å holde på makten. En despot har en tendens til stadig å øke graden av vold. Han vil også som regel være mer voldelig enn sine forgjengere og det som i samtiden ses på som akseptabelt.

Skulle disse egenskapene være en lakmustest på å oppspore despoter, vil man måtte medgi at man nok kan finne mangle vanlige, gode mennesker med flere av disse tendensene. Likevel, disse egenskapene er bemerkelsesverdig framtredd hos Mao, Hitler, Stalin og Mussolini. Selv om det er, ytre sett, en viss ideologisk forskjell mellom kommunisme, nazisme og fascisme, er det slik at begynner man å pirke borti disse ideologienes ytre fasader og ser de praktiske utslag av dem, er de bemerkelsesverdig like, enten det nå går på menneskesyn eller etikk.

Enhver må vurderes ut fra den tiden og den kulturen han lever i. En typisk karakteristikk på en despot er at han er verre enn sine forgjengere. Ut fra et slikt perspektiv vil det være mer problematisk å hevde at Napoleon er en typisk despot, selv om han startet et utall kriger og var skyld i at et enormt antall menneskeliv gikk tapt. Napoleon skiller seg også fra den typiske despoten ved at han ikke lider av etnisk og rasemessig hat. Som person oppviser faktisk Napoleon en usedvanlig evne til å tilgi sine motstandere. Når det er sagt, napoleonskrigenes grusomhet og det stadige ønsket om å utvide territorium, smaker uvilkårlig av despotisme. Voldslegitimeringen er jo kanskje det mest karakteristiske draget ved en despot.

Despotisme, slik jeg ser det, er mer et uttrykk for forfeilet ideologi enn psykiske forstyrrelser, selv om det alltid vil være en viss sammenheng. Selv om man kan finne mange eksempler på at despoten har hatt en vanskelig barndom, er det mange mennesker med en mye verre barndom enn for eksempel Hitler eller Mussolini som har endt opp som gode mennesker. På det viset tror jeg ikke at psykoloanalytikerene Alice Miller og andre freudianere helt treffer når barndommen blir den altomfattende forklaringen på at noen utvikler seg til despot.¹ På den andre siden kommer man ikke unna barndommens betydning i forhold til å utvikle visse personlighetstrekk som senere rasjonaliseres inn i ekstreme ideologier. Det er faktisk bemerkelsesverdig når man leser biografier om store menn hvordan mindre personlige hendelser i livene deres projiseres over i stormaktkonflikter. På samme måten som i Saint-Simons memoarer over Ludvig XIV og hofflivet ved Versailles, viser biografiene om Hitler, Mussolini, Mao og Stalin at de store hendelsene i stor grad styres av de små personlige hendelsene. På det viset er barndom, foreldre, søsken, skolegang, venner og fiender og bøker man har lest, helt avgjørende for de handlingene som utføres senere i livet. Det var faktisk slik at den unge Hitler ofte fikk juling, og Mussolinis oppførsel på skolen var usedvanlig voldelig. Den unge Stalin var stadig innblandet i gatekamper, og Mao viste en opportuniste mot faren som, i kinesisk målestokk, var fullstendig uakseptabel. Likevel, det er lett å finne mennesker som har hatt verre utgangspunkt enn disse, som til og med har utviklet seg til fredsøle mennesker. På den andre siden er det ikke mange mennesker som har hatt samme mulighet til maktutfoldelse som disse fire.

Et trekk som går igjen hos despoten, og som man finner igjen i barndommen hans, er troen på at en viss brutalitet skal kunne hjelpe ham både personlig og politisk. Fascinasjon for vold og

¹ Se Alice Miller. *I begynnelsen var barndommen*, Oslo: Gyldendal, 1986.

troen på vold som middel til suksess, er et grunnleggende trekk ved det 20. århundrets despoter. En despot er samtidig motvillig innstilt til idealer som å ta seg av svake, vise barmhjertighet, innrømme egne feil, tilgi, sette sin neste over seg selv. Dersom slike idealer virkelig realiseres, ville det bety et samfunn hvor despotens handlinger ville danne et uakseptabelt relieff til samfunnets øvrige normer. Derfor må despoten propagandere for voldsbruk og den sterkestes rett.

I denne boka vil jeg forsøke å nærme meg despoten ved hjelp av det biografiske. Den store fordel med biografien er at den går bak stereotypiene. Biografien på sitt beste er i stand til å finne ”mennesket i mennesket”, mennesket bak fasaden. Men selv om biografien konsentrerer seg om særtrekkene til en person og på den måten fremmer en viss individualisme, viser den samtidig det karakteristiske ved mennesket. Når man leser biografier om Hitler, Mao, Mussolini og Stalin, finner man en rekke interessante fellestrekk. Disse fellestrekkene er i denne sammenhengen særdeles interessante ettersom de er spor i forhold til å forstå despotiske personlighetstrekk. På den andre siden, mange av disse fellestrekkene er høyst alminnelige trekk. Det ønskede skillet mellom den vanlige mann og kvinne og despoten er på mange måter mindre enn man kanskje liker å tenke seg. Det er heller ikke så sikkert at innsikt i livene til Mao, Mussolini, Hitler og Stalin kan gi en dekkende forklaring på deres despotisme ettersom de også er uttrykk for den kulturen de vokser opp i.

Allikevel, biografiene gir oss en aning om hvordan mennesker utvikler seg til despoter. Ingen er født despot, det er noe man blir. Og de som forsøker å forklare det meste som biologi eller uttrykk for samfunnsstrukturene glemmer at mennesket stort sett er et etterlignende vesen. Mennesket lærer og utvikler seg først og fremst gjennom å etterligne andre. I tillegg har mennesket mulighet til å underlegge sine opplevelser en rasjonell analyse. Det vil si at mennesket har mulighet til å forandre seg.

En biografisk lesning forhindrer at ondskap og despotisme bare blir forstått som uttrykk for ulike ideologier og samfunnsstrukturer. Samtidig vil en biografisk lesning kunne bidra til å se sammenhengene mellom liv og ideologi. Å bli ond har mye med moralske valg og holdninger å gjøre. Disse valgene og holdningene er senere med på å bestemme hvilke ideologiske retninger livet får. Jeg mener altså at ideologi dannes gjennom personers psykologi mer enn det motsatte.

En av grunnene til at man har vegret seg mot å anvende biografien for å forstå et tema som ondskap eller despoti, er at biografien til tider har vært en lavstatussjanger. Spesielt på 60, 70- og 80-tallet var biografien uglesett innenfor humaniora. Og det var ikke helt uten grunn. Mange biografer opererte med overforenklete og altfor tette koblinger mellom liv og verk, mellom personlighet og endringer i samfunnet. I forfatterbiografiene særlig var det en tendens til at alle hendelsene i fiksjonens verden ble tilbakeført til forfatterens egne opplevelser. Biografien ble da ensporet og forutsigbar. Samtidig skapte 60-tallets radikale bevegelser en trend hvor det var systemene og språket, ikke individene som var av interesse.

Denne antibiografiske holdningen opplevde jeg som student på litteraturvitenskapelig institutt tidlig på 1980-tallet. Vi leste hundrevis av romaner, dikt og skuespill uten at vi fikk vite stort om forfatterne. Og det var knapt et læreverk som dristet seg til å vise et frimerkefoto av forfatteren. Det var farlig for akademikere å være tabloid. Man ville rett og slett risikere sin forskerverdighet ved å si for mye om livet til en forfatter. Denne antibiografiske og anti-pedagogiske innstillingen gjorde studiene unødvendig tørre og kjedelige, samtidig som vesentlige sider ved forskningsfeltet ble sensurert bort. Holdningen til biografien som en innsnevrende, rettlinjert, banal og nesten fascistisk sjanger finner man fremdeles hos enkelte norske kritikere i dag.

Fra og med 1990-tallet blir biografien gjenopprettet som en seriøs sjanger. Det begynner med at biografiene blir folkelesning, som igjen fører til at forlagene satser mer på biografier. Den anti-biografiske innstillingen innenfor academia blir vanskelig å opprettholde. Norsk Faglitterær Forfatterforening holdt på 1990-tallet flere kurs og konferanser om biografien, og kvalitetsmessig begynte norske biografier å heves. Denne massive interessen for biografier var et ubehagets opprør mot venstresidens avpersonalisering av virkeligheten. Postmodernismen uttrykte en viss materialtretthet i forhold til de rene ideene. Man var lei av å prøve å forstå virkeligheten som rene politiske strukturer og da ofte fremstilt som forenklete klassemotsetninger.

Forsøket på å forstå virkeligheten som ideer, språk og politiske systemer, skapte ikke bare en unødvendig kjedsomhet i forhold til fenomenene, men fungerte også som en slags sensurinstans. Den mer folkelige og populærkulturelle interessen for mennesker som er med på å styre og forme samtiden (og dermed historiens krøkkete gang), inneholder mye viten og

vitenskapelighet. Og det oppstår jo uvilkårlig en mangel dersom man for eksempel skulle prøve å forstå et fenomen som reformasjonen uten å trekke inn Luthers og Calvins liv. Det ville også være grov historieforfalskning dersom man lette etter grunnen til oppblomstringen av kinesisk kommunisme og samtidig ved å utelate Maos liv. Det samme kan sies dersom man skulle forsøke å finne grunnene til jødeforfølgelsene i Tyskland like før og under 2. verdenskrig uten å se nærmere på fenomenet Hitler. Ja, man kan til og med gå så langt som å spørre om det hadde blitt en reformasjon uten Martin Luther, en jødeforfølgelse og en 2. verdenskrig uten Hitler.

Ved å fokusere på mellommenneskelige forbindelser, på opplevelser i oppveksten, på ungdomstiden og karrieren, finner man uvilkårlig årsaker til hvorfor man får maoisme, fascisme, stalinisme og nazisme. Ved å legge vekt på det biografiske i forhold til et tema som ondskap og destruksjon, har man et viktig råmateriale til å undersøke hvordan disse ideene og ideologiene gradvis vokser fram. Å kutte forbindelsen mellom menneskets psyke, det mellommenneskelige og de historiske hendelsene, er en ytterst dårlig løsning. Dersom man tror at det eksisterer en korrespondanse mellom de små hendelsene og de store, mellom mikrokosmos og makrokosmos, er det vesentlig å studere det mellommenneskelige spill som en faktor i den ytre historiske utviklingen.

I denne boka bruker jeg mye biografisk stoff for å belyse despotens personlighetstrekk. Og jeg avslutter boka med å vise eksempler på hvordan det onde og det despotiske har blitt behandlet hos en del filosofer og forfattere. Likevel, jeg har ingen problemer med å akseptere en mer metaorientert tilnærming til slike spørsmål. Men en av svakhetene ved metafysikken er blant annet en mangel på referanse til den konkrete historiske virkeligheten. Å drøfte despoten blir mindre forpliktende uten at det knyttes til individer som har levd og virket. Jeg tror at det i framtiden vil bli stadig vanskeligere å drøfte temaer som det onde, despoti etc uten å referere, på en forpliktende måte, til en historisk virkelighet. Jeg håper at også denne boka kan bidra til å skifte perspektivet fra et *quid est malum?* (hva er det onde?) til et *unde malum faciamus?* (hvorfor gjør vi det onde?).²

Både romanen og biografien har vist seg svært vellykket i det å avsløre menneskets skjulte og despotiske motiver og onde handlinger. Deres fokus på det ufrie og irrasjonelle mennesket

² Se Lars H. Fr. Svendsen. *Ondskapens filosofi*, Oslo: Universitetsforlaget, 2001, 73.

gjør sjangrene vesentlige når man drøfter et tema som ondskap og despoti. En av grunnene til at disse sjangrene er i stand til å fange inn menneskets mangeltilstand, er at de er mimetiske sjangere, bygd på personbeskrivelser og psykologi.

I denne boka har jeg først og fremst valgt å konsentrere meg om biografien for å se om denne sjangeren er i stand til å kaste lys over temaet ondskap og despotisme. Fordelen med biografien framfor romanen er kanskje det at den refererer forpliktende til en historisk virkelighet. Denne fordelen betyr ikke at biografien gjør det lettere å trenge inn i despotens vesen - kanskje tvert imot. Men å referere til historiske personer samtidig som man ikke kan dikte opp historiene, begrenser tolkningsfriheten og gjør forståelsen mer forpliktende. Den moderne biografien er også mer forsiktig i forsøkene på å forklare historiske hendelser ut fra livene til enkeltindivid. Men selv om den moderne biografien ikke har ambisjoner om å totalforklare verken mennesket eller hendelsene, er den, slik jeg ser den, helt uvurderlig både i forhold til å gi en presis og detaljert forståelse av hva som skjer bak offentlighetens kulisser. En velskrevet biografi gir et mangetydig og komplekst bilde av et menneske.

I en tid hvor sosiologiens og antropologiens metoder dominerer humaniora, kan en del innsikter gå tapt dersom man utelater biografien. Biografien blir alltid vesentlig når man leter etter mennesket i mennesket. Påvirkning, smitte, etteraping og andre effekter av det mellommenneskelige er alltid et fokus i biografien. I romansjangeren og biografien blir det derfor umulig å nærme seg ideer og hendelser uten å se dem i lys av et mellommenneskelig spill. Dette er kanskje deres største styrke i forhold til filosofien. Jeg håper at denne innfallsvinkelen hvor jeg vektlegger biografien og det mellommenneskelige, kan bidra til å gjøre det despotiske sinnet mer forståelig.

1. Kapittel

Barndommens traumer

- Fellestrekk ved despotenes barndom

Tar man en titt på livet til fire av de største despotene i det forrige århundre, finner man uvilkårlig enkelte frapperende likhetstrekk dem imellom. Både Stalin, Mussolini, Hitler og Mao født innenfor et tidsspenn på femten år, Stalin ble født 1878³, Mussolini i 1883, Hitler i 1889 og Mao 1893. Alle kom til makten i løpet av perioden 1920-1950. I tillegg var alle i opposisjon til det etablerte samfunnet og delvis til de tradisjonelle verdiene på hjemstedet og i hjemmet sitt. Selv om både Hitler og Mussolini blir sett på som høyreekstremister, hadde de begge utgangspunkt i sosialistisk tenkning. Den gjengse holdningen at Hitler og Mussolini sto for en høyreekstremistisk ideologi med radikalt forskjellig budskap fra tidens sosialisme og kommunisme, blir ut fra et historisk-biografisk perspektiv porøst. Selv om både Hitler og Mussolini etter hvert kom til å hate kommunismen, hevdet de en kollektivistisk mentalitet og en autoritetsdyrking ikke så veldig ulikt verken Mao eller Stalin. Det er heller ikke slik at de kun kalte de seg sosialister i begynnelsen, de fornektet aldri denne ideologien. Spesielt var det hatet og forakten mot borgerskapet som holdt de sosialistiske glørne varme. Dette hatet, både

³ Ifølge Simon Sebag Montefiore stemmer det ikke at Stalin ble født i 1879. Han ble født 6 desember 1878. (Se Simon Sebag Montefiore. *Stalin. Den røde tsarens hoff*; Oslo: Cappelen, 2005, 51. Også Robert Service hevder at Stalin ble født 6 desember 1878 og ikke 21 desember 1879. (Se Robert Service. *Stalin. A Biography*, London: Pan Books, 2005, 14.)

mot borgerskapet og kommunistene, bidro til at de støttet hverandre om enn på svikefullt vis.

Ingen av disse fire kom fra det høyere samfunnslag. Og ingen av dem var blitt oppdratt til å utøve politisk makt. Med unntak av Stalin ville ingen av dem hatt evner eller utholdenhet til å gå gradene innenfor et byråkratisk, demokratisk regime. Spesielt Hitler og Mussolini kunne bare komme til makt i perioder av ekstrem ustabilitet. Og når man ser på biografien til disse fire, blir man faktisk fristet til å se verdien av et tungrodd byråkrati hvor alle er nødt til å snegle seg oppover i gradene for å ha noen som helst mulighet til å utfolde politisk makt. Slike byråkratiske systemer siler ut de verste lykkejegerne. Kjedsomheten får mange maktpersoner til å søke makt annetsteds, og tidsrommet fra karrieren begynner til man får reell makt, er så stort at nærmiljøet har alle muligheter for å oppdage spesielt negative personlighetsdrag.

Den litt foruroligende og politisk ukorrekte tanke om at det ikke er så ueffent å velge mennesker til politiske verv som, fra tidlig alder, er oppdratt til og vant med makt, sniker seg lett inn når man studerer lynkarrierene til Mao, Hitler, Mussolini og Stalin. Å velge ledere som er oppdratt til å styre er jo en elitisme som i sosialdemokratisk forstand er umulig. Det bør den også være ut fra tanken om like muligheter. Samtidig er det ikke tvil om at noe av tragediene i det 20. århundre har å gjøre med at visse personer kom altfor fort til makt og deretter, kanskje fordi de aldri før hadde hatt politisk makt, ble ekstra ruset av denne makten og nektet å gi seg før de hadde all makt. Både Hitler, Mao, Mussolini og Hitler er alle eksempler på at demokratier spiller fallitt når et maktdelingsprinsipp ikke kan stoppe potensielle despoter. Slik sett er 1900-tallet den første tidsepoken hvor, i prinsippet hvem som helst kunne komme til makt. Og sjelden har man sett en så grotesk mangel på å kunne håndtere makt.

En av grunnene til at Mao, Mussolini, Hitler og Stalin kom til makten var altså at de levde i en tid hvor forskjellene mellom mennesker var mindre og i ferd med å nivelleres. I et føydalt samfunn ville det vært veldig vanskelig for noen fra de lavere klassene å få en slik makt. På 1900-tallet var det mulig å komme helt til topps selv om man tilhørte de fattigste lag av folket. Men selv om ingen av disse despotene kom fra det øvre samfunnslag, tilhørte de, med unntak av Stalin, heller ikke det fattigste laget i samfunnet. Maos far var en av de aller mest

velstående bøndene i Hunan-provinsen.⁴ Hitlers far en høyere embetsmann som jobbet i Toll-etaten. Faren til Mussolini var av den mer arbeidssky sorten og jobbet bare delvis som smed. Mussolinis mor, som for øvrig var ivrig katolikk, jobbet som lærer, hvor bolig fulgte med jobben. Det var lønnen hennes som holdt familieøkonomien oppe.⁵ Faren til Stalin var en omvandrende skomaker og drukkenbolt, med en voldelig oppførsel som skal ha skadet Stalin for resten av livet.

Dersom man leser om barndommen og ungdommen til disse statslederne, gis det ikke et entydig klart bilde av dypt ulykkelige og undertrykte personer. Ifølge Klaus Theweleit er det et karakteristisk trekk ved fascister at de hadde en streng, straffende far og en kjærlig beskyttende mor.⁶ Dette stemmer forbløffende i forhold til høyreekstremistene Mussolini og Hitler, og det stemmer også forbløffende i forhold til kommunistene Mao og Stalin. På den andre siden skal man ikke se bort fra at akkurat dette familiemønsteret var veldig vanlig på den tiden. Alice Miller hevder at Hitlers grusomhet må forklares ut fra barndommens opplevelser. Hun mener at Hitler, på grunn av traumene tidlig i livet, ble ute av stand til å elske andre mennesker. Grusomhetene hans må ses som et forsøk på å hevne barndommen, hevder hun. Og i *Mein Kampf* kan man finne ting som tyder på at han tidlig begynte å tiltrekkes volden. I denne selvbiografien innrømmer Hitler at han allerede i barneårene svermet for alt som hadde med krig og soldater å gjøre.⁷

Miller mener at Hitlers antisemittisme delvis skyldtes at faren, Alois Hitler, som ble født utenfor ekteskap, var halvt jøde. Faren til Alois Hitler (Hitlers bestefar) skulle ha vært en jøde i Graz ved navn Frankenberger som bestemoren hadde vært kokk hos.⁸ Det er denne pinlige bevisstheten om sitt jødiske opphav som delvis forklarer at Hitler allerede i ungdommen utvikler et ekstremt jødehat. Ifølge Hitler selv ble ikke ordet jøde nevnt hjemme så lenge faren hans levde.⁹ Nettopp det at faren var halvt jøde, er nok grunnen til denne tausheten. Miller hevder at Hitler skulle ha fått juling av faren hver dag.¹⁰ Senere i livet hevner han seg gjennom voldelig, ufølsom og rasistisk ideologi. Hitler skal ha skrytt av at han, lik indianerne, greide å ikke gi fra seg en lyd når han fikk juling. En gang telte han tretti slag uten å gi fra seg

⁴ Philip Short. *Mao A Life*, London: John Murray, 2004, 20-24.

⁵ Denis Mack Smith. *Mussolini*, London: Phoenix Press, 1981, 1.

⁶ Klaus Theweleit. *Männerphantasien*. Bind I, 133.

⁷ Adolf Hitler. *Min Kamp b1*, Oslo: Stenersens Forlag, 1941, 16.

⁸ Alice Miller. *I begynnelsen var oppdragelsen*, 142.

⁹ Hitler. *Min Kamp b1*, 57.

¹⁰ Alice Miller. *I begynnelsen var oppdragelsen*, 144.

noen lyd.¹¹ Og hele synet på oppdragelse og ungdom bærer preg av en mann som har vært utsatt for vold.

*Min pedagogikk er hard. Det svake må hamres bort. I mine ordensborger kommer det til å vokse opp en ungdom som verden vil bli forferdet over. Jeg vil ha en voldelig, herskende, uforferdet, grusom ungdom. Slik må ungdommen være. Den må kunne tåle smerter. Intet svakt og kjærlig må hefte ved den. (Alice Miller. *I begynnelsen var oppdragelsen*, Oslo: Gyldendal, 1986, 136.)*

Men Hitler sto ikke i noe uvanlig sterk opposisjon til sin far, til tross for at han, i tråd med datidens oppdragelse, ofte kjente beltet mot baken. Mao derimot opponerte på en oppsiktsvekkende måte mot faren. Som trettenåring kranglet han med faren i nærvær av mange gjester, noe som brakte skam over familien.¹² Senere uttalte Mao at han lærte seg til å hate faren sin. Denne ytringen ble for øvrig sensurert vekk da intervjuet med Mao kom på trykk.¹³ Mao erfarte at når han forsvarte sine rettigheter ved hjelp av åpent opprør, bøyde faren av, men dersom han viste seg veik og underdannig, fikk han bare mer juling.¹⁴ Med tanke på den vekt man i Kina la på å ære foreldrene, var den unge Maos oppførsel mot faren direkte sjokkerende. Senere, da Mao kom til makten, tok man bort utfallene mot faren ettersom en slik holdning truet oppdragelsesnormene i landet. Mao sin holdning er virkelig oppsiktsvekkende med tanke på Kinas konfucianske idealer av autoritet og hierarki som rådet. Disse idealene er delvis bygd på en storstilt forfedrekult. Denne kulten skulle synliggjøres i form av ritualer utført med pinlig nøyaktighet og med de rette følelser av takknemlighet og ærefrykt.¹⁵

Mao opplevde at det var han og moren mot faren. Og det blir hevdet at Maos revolt mot faren var det første steget i revolten mot hele det kinesiske samfunnet. Ut fra et psykoanalytisk perspektiv kan det være mye fornuft i dette. Og denne parallellen er også vesentlig dersom faren, slik det uttrykkes i patriarkalske samfunn, representerer samfunnet. Dersom forholdet til en far som støtter systemet er rivaliserende og antagonistisk, er det uvilkårlig lettere å proklamere opposisjon til samfunnet og anta revolusjonære synspunkter enn om man har et kjærlig forhold til en borgerlige og samfunnsbevarende far. Enda mer psykoanalytisk relevant blir det når man vet at Mao hadde et dypt og kjærlig forhold til moren, Wen Oimei. Wen

¹¹ Alice Miller. *I begynnelsen var oppdragelsen*, 145.

¹² Philip Short. *Mao A Life*, London: John Murray, 2004, 28-29.

¹³ Philip Short. *Mao A Life*, 30.

¹⁴ Philip Short. *Mao A Life*, London: John Murray, 2004, 29.

¹⁵ Kvarne og Vogt. *Religionsleksikon*, Oslo: Cappelen, 2002, se konfucianisme, 210.

skulle ha vært sjenerøs, sympatisk, selvoppofrende og opptatt av å skape fred.¹⁶ I tillegg var hun en ivrig buddhist,¹⁷ uten at buddhistiske ideer på noen måte synes å ha preget ideene til sønnen, verken da han var ung eller da han steg i gradene og ble leder for verdens mest folkerike land.

Det er ingen tvil om at barndommen former personligheten, og mange av grusomhetene som mennesker begår, kan derfor ha sine årsaker i barndommens traumer. Men det er vanskelig å si at Mao, Hitler, Mussolini og Stalin har hatt så mye verre barndom enn andre barn i deres generasjon. Det er heller ikke umulig å tenke seg at dersom andre barn hadde fått samme mulighet til å utøve den samme makten, ville man ha opplevd samme elendigheten. Likevel er det tusenvis av mennesker som har hatt en mye verre barndom, og som til tross for en miserabel start på livet, har greid å utvikle både empati og nestekjærlighet. For Alice Miller er barndommen kilden til alle flokene i livet. Men hun er ikke i stand til å forklare hvordan mennesker utvikler ulik moral selv om opplevelsene er ganske identiske. Svakheten ved Millers teori og andre teorier inspirert av psykoanalysen, er at barndommen forklarer alt mens senere opplevelser får liten eller ingen formativ betydning.

Hitlers opplevelser senere i livet kan være like vesentlig i forhold til nazistisk og rasistisk ideologi som de første barneårene. Det at den unge Hitler drev rundt i Wiens gater med stadig synkende selvfølelse, kan godt være grunnen til misunnelsen overfor de etablerte borgerne og hans akutte hat mot jødene. At Hitler på den tiden (1913-18) sårt trengte noen å hate for i det hele tatt holde hodet over vannet, er sannsynlig. Hitlers jødehat syntes å vokse i takt med de nedverdiggelsene han selv opplevde. Behovet for å føle seg overlegen jødene ble en form for selvoppbyggingsdrift. Og senere ble tanken om Tysklands storhet koblet til utryddelse av jødene. Jødene ble på en måte alt Hitler hatet ved seg selv. Denne tolkningen er like plausibel dersom Hitlers far ikke var halvt jøde. Det kan være vilkårlig hva hatet rettes mot, så lenge det avlaster det uutholdelige. Dette er jo også, som vi stadig ser, en av grunnene til antisemittismen i Midtøsten og anti-islamismen i vesten i dag også.

Den unge Hitler som driver rundt i Wien og som til slutt havner blant samfunnets forstøtte, må ha hatt et behov for å si til seg at tross all motgang og elendighet befinner jeg meg ikke så langt nede som jødene. Dette leser man også mellom linjene i *Min Kamp*.

¹⁶ Philip Short. *Mao A Life*, 29.

¹⁷ Philip Short. *Mao A Life*, 23.

Hvor jeg enn gikk, så jeg nå jøder, og jo mer jeg så, desto mer skilte de seg ut fra andre mennesker. Især i den indre by og i distriktene nord for Donau-kanalen, krydde det av folk som allerede i det ytre savnet enhver likhet med det tyske ...Alt dette kunne være nok til ikke å virke svært tiltrekkende; direkte frastøtende ble det når man ut over den kroppslige urenslighet plutselig oppdaget de moralske smussflekkene hos dette utvalgte folk. Fantes det overhodet noe lyssky foretagende, noen form for skamløshet, særlig i det kulturelle liv, hvor det ikke var med iallfall én jøde? Så snart man forsiktig stakk kniven inn i en slik byll, oppdaget man - lik en maddik i et legeme i oppløsning - en liten jøde, ofte blendet av det plutselige lyset...Jeg begynte etter hvert å hate dem. (Utdrag fra Mein Kampf i Joacim Fest. Hitler, 23-24. Se også Min Kamp b1, 61-67.)

Ifølge Karl Lindh er det mye som tyder på at Hitler omskriver historien når han beskriver seg som en innbitt motstander av jødene allerede i sin ungdom.¹⁸ Ifølge Lindh var ikke Hitler mer jødefiendtlig enn ikke-jøder flest i Østerrike på den tiden.¹⁹

To av hans beste venner på Männerheim (herberge for husløse) var jøder. Den ene var en ungarsk kunsthändler som syntes synd på Hitler og ga ham en frakk. Den andre var en enøyd låsesmed som også ga ham en hjelpende hånd når det trengtes. Kunsthändlerne som kjøpte Hitlers bilder, var også jøder. Hitler snakket ofte pent om dem, og han sa til Hanish at han forestrakk å gjøre forretninger med jøder "fordi de var villige til å ta en sjanse". (Lindh. Adolf Hitler. Blod og ære, 48)

Den voksne Hitler selv synes til tider å fornemme illusjonen ved sitt jødehat. I en samtale med Rauschning hevdet han at hvis jøden ikke hadde eksistert, måtte vi ha oppfunnet ham.²⁰ Dette viser kjernen i nazismens syndebukktenkning. For å kunne virkeliggjøre nazismens ideologi, må man finne seg et offer. Uten et offer vil ikke ideologien virke. Uttalelsen oppsummerer det kultisk voldelige ved nazismen, samtidig som det uttrykker det illusoriske ved selve syndebukkmeکانismen. For ikke selv å gå til grunne, skaper man syndebukker, enten det nå går på individplan eller på nasjonalt plan.

Mussolini hevdet at barndommen hans var følelseskald og uten omsorg. I løpet av de første femten årene, som ifølge ham selv er de mest formative årene, var han et knust og isolert menneske.²¹ Det var derfor han utviklet seg til å bli lukket, bitter, på grensen til det barbariske. Mussolini skulle i barndommen ha hatt problemer med å lære seg å snakke, og en stund trodde man at han var idiot.²² Etter hvert utviklet han en så ukontrollert oppførsel at de sendte ham på en kostskole. Der ble han plassert alene ved måltidene ettersom foreldrene ikke

¹⁸ Karl Lindh. Adolf Hitler. *Blod og ære*, Oslo: Cappelen, 2006, 48

¹⁹ Lindh. Adolf Hitler. *Blod og ære*, 48

²⁰ Alice Miller. *I begynnelsen var oppdragelsen*, 155.

²¹ Denis Mack Smith. *Mussolini*, 2.

²² Denis Mack Smith. *Mussolini*, 2.

kunne betale full kost for ham. Skolen gjorde ham bare enda mer opprørsk og brutal. Kilder forteller at Mussolini fant trøst i å pine dyr. Da han stakk ned en medelev, ble han utvist.²³ Etter denne episoden ble Mussolini sendt til en mindre religiøst streng skole i Forlimpopoli. Men etter en rekke brutale episoder, ble han igjen utvist.

Mussolini har fortalt at han i oppveksten ikke hadde en eneste venn. Mye tyder på at han i barndommen var overfølsom. Blant annet ble han aggressiv av sang og orgelbrus når han var i kirken.²⁴ I ungdomsårene gikk det rykter om at han var en eneboer og en misantrop. Rundt 18-årsalderen, etter å ha sluttet skolen, ble han en typisk kunstnerbohem som skrev dikt og lærte lange partier av Dante utenat. På den tiden slukte han romaner og politisk propaganda. Etter hvert tok han strøjobber, blant annet som lærer, og ble beryktet for sine forhold til gifte damer. Den samme brutaliteten gjentar seg i ungdommen. I et tilfelle skal han ha brukt kniven på en av damene som visstnok tilba ham.²⁵

Mussolini, i likhet med Hitler, greier seg dårlig på skolen. Begge er ensomme skikkelser ute av stand til å etablere vennskap med jevnaldrende. Mussolini utvikler en tidlig kynisme. Skolen blir på en måte et bilde på et samfunn han ønsker å styrte. Mussolini synes likevel ikke å ha hatt et spesielt dårlig forhold til foreldrene. Men i likhet med Mao, Hitler og Stalin avviser han morens religiøse idealer. Mussolini tar tydelig farens parti rent ideologisk. Mussolinis far var en av de første sosialistene i Italia, og denne sosialismen blir hos Mussolini snart radikalisert til marxisme, ateisme og nietzscheanisme.

Hos Mussolini virker ikke det opprørske spesielt ødipalt. Desto viktigere er hatet mot det bestående. Dette skyldes i stor grad skolen og senere opplevelser av besteborgernes arroganse. Mussolinis utvikling går mot den freudianske tesen om at despotisme og andre personlighetstrekk først og fremst dannes i løpet av de første tre årene. I Mussolinis tilfelle ser man at spirene til hans voldsforherligelse kan ha oppstått senere i livet, for eksempel ut fra opplevelser på skolen eller ut fra andre intriger.

Men når det gjelder tilfellet Stalin, er det klart at de despotiske spirene tok til fra barndommen av. Stalins far, Beso, var både voldelig og alkoholisert. Biografen Montefiori skriver:

²³ Denis Mack Smith. *Mussolini*, 2-3.

²⁴ Christopher Hibbert. *Mussolinis undergang og fall*, Oslo: Gyldendal, 1962, 6.

²⁵ Denis Mack Smith. *Mussolini*, 3-5.

(...) men så mye er sikkert at han under oppveksten i dette fattige, prestebefengte hjemmet fikk skader på grunn av vold, utrygghet og mistanker (...) (Simon Sebag Montefiore. *Stalin. Den røde tsarens hoff*, 51)

Før Stalin begynte på skolen ble han daglig trakassert av andre gutter. Enten kom han hjem i tårer eller han fant et offer han selv kunne gå løs på.²⁶ Stalin hadde på grunn av familieforholdene en tøffere oppvekst enn de fleste i hjembyen Gori.²⁷ Bare i ettertid ble man klar over de sjelelige skadene oppveksten hadde hatt på ham. Men som biografen Robert Service sier; ikke alle som har fått juling av foreldrene utvikler en morderisk personlighet, men, legger han lakonisk til, flere gjør det enn det som samfunnet vanligvis tror.²⁸

Stalin fikk en oppdragelse der han ble mishandlet av faren og skjemt bort av moren. Det er reist en del tvil om Beso var Stalins far. Stalin selv påsto en gang at faren hans var en prest.²⁹ Og det er ting som tyder på at moren etter å ha kastet ektemannen ut, ble beskyttet av prestene, og derfor kunne ha vært en av prestenes elskerinne. En annen teori er at moren skulle hatt et forhold til politisjefen i byen Damian Davrishevi. Likheten mellom Stalin og Damiens (andre) sønn var helt påfallende.³⁰ Stalin ble ubarmhjertig slått av faren, og en gang forsvarte han seg med å kaste en dolk etter ham. Da Stalin var i tenårene, forsøkte faren å tvinge ham til å bli hans skomakerlærling, men med prestenes hjelp, greide moren å få ham hjem igjen.

Til forskjell fra Hitler og Mussolini var Stalin usedvanlig skoleflink. Antakelig hadde han en formell intelligens langt over Hitlers og Mussolinis. Som treåring lærte han å lese bare ved å høre på Fader Tsjarkanij undervise i alfabetet, og etterpå underviste han prestens 13-årige datter i lesing.³¹ På grunnskolen fikk Stalin toppkarakterer i alt utenom aritmetikk. Som femtenåring begynte han på Tblisi-seminaret (etter å ha vunnet et stipend). Første året på presteseminaret fikk han toppkarakteren 5 i alt utenom gresk (han fikk 4 i gresk). Det er derfor ingen tvil om at Stalin hadde usedvanlig gode evner, og med en annen bakgrunn ville

²⁶ Robert Service. *Stalin. A Biography*, London: Pan Books, 2005, 20.

²⁷ Robert Service. *Stalin. A Biography*, London: Pan Books, 2005, 21.

²⁸ Robert Service. *Stalin. A Biography*, London: Pan Books, 2005, 21.

²⁹ Simon Sebag Montefiore. *Stalin. Den røde tsarens hoff*, 52.

³⁰ Robert Service. *Stalin. A Biography*, London: Pan Books, 2005, 17.

³¹ Simon Sebag Montefiore. *Stalin. Den røde tsarens hoff*, 52.

hans analytiske evner utvilsomt brakt ham til universitetet.³² Den eneste av samtidens despoter som overgikk Stalin hva skoleflinkhet angår, var Lenin.³³

I den kaukasiske storbyen Tblisi³⁴ gjorde Stalin en litterær lynkarriere ved å publisere seks dikt i et tidsskrift i perioden 1895-96. Diktene var skrevet i den romantiske stilen og handlet om natur og patriotisme. Faktisk var den 17 år gamle Stalin på vei til å bli en aldri så liten stjerne i det intellektuelle og litterære miljøet. Men den gryende interessen for marxismen fikk ham til avbryte sin pubertale inntreden i Tblisis intellektuelle establishment. Etter denne litterære perioden oppga han diktningen. Og allerede i løpet av det første året på presteseminaret ble han ateist og gikk så over til marxismen.³⁵

Stalin er på mange måter et klassisk eksempel på en usedvanlig intelligens som gjennom barndommen blir følelsesmessig forkrøplet og mangler empati, samtidig som han utvikler overfølsomme antenner.³⁶ Den stadige likvideringen av nære medarbeidere tyder på at han alltid følte seg truet og ikke tålte rivaler. Ifølge Montefiore ligner Stalins reaksjonsmønster Gore Vidals epigram om at hver gang en venn lykkes, er det noe av meg selv som dør.³⁷ Det er likevel et spørsmål om hvor mye er miljø og hvor mye er personlighet. En historiker som Jörg Baberowski understreker at for å forstå Stalin, må man ta med i betraktning den kaukasiske kulturbakgrunnen hvor klanstridigheter og blodhevn ikke var uvanlig.³⁸ Et ekte mannfolk var voldelig.³⁹ Det er ingen tvil om at Stalin var påvirket av denne kulturens vold og gjengjeldelseslover, samtidig som han ga blaffen i den samme kulturens lojalitet mot sine egne.⁴⁰

Mao, Hitler og Mussolini hadde et nært forhold til sin mor. Stalin på sin side så sin mor bare fire-fem ganger fra han forlot Tblisi i 1899 og til hun døde i 1937. Men moren skal ha elsket og beundret Stalin. Det skal likevel ha vært liten varme dem imellom. Stalins omsorg begrenset seg til lojalitet og stolthet. Dette kommer blant annet fram da han demonstrativt

³² Robert Service. *Stalin. A Biography*, London: Pan Books, 2005, 36-42.

³³ Lenin fikk toppkarakteren 5 i alle de ti fagene da han gikk på gymnaset. Han gikk ut som beste elev og mottok skolens gullmedalje. Toppkarakterer oppnådde han også når han som privatist gikk opp i ulike juridiske disipliner. (Robert Service. *Lenin*, Oslo: N.W.Damm & Søn, 2007, se sidene 68 og 96.

³⁴ På den tiden Stalin ankom bodde 350 000 mennesker i Tblisi.

³⁵ Simon Sebag Montefiore. *Stalin. Den røde tsarens hoff*, 52-53.

³⁶ Semon Sebag Montefiore. *Stalin. Den røde tsarens hoff*, 53.

³⁷ Semon Sebag Montefiore. *Stalin. Den røde tsarens hoff*, 183.

³⁸ Bent Jensen. *Stalin. En biografi*, Viborg: Gyldendal, 27.

³⁹ Bent Jensen. *Stalin. En biografi*, 27.

⁴⁰ Bent Jensen. *Stalin. En biografi*, 27.

iscenesatte et besøk til sin gamle mor i 1935 som propaganda for familiens enhet.⁴¹ I løpet av perioden 1922 til 1937 skrev han 18 korte brev til moren (litt over et brev i året), og han reiste ikke i hennes begravelse, men fikk ordnet det slik at hans dypt religiøse mor fikk en verdslig, kommunistisk begravelse.⁴²

Både Mussolini, Hitler og Mao har det til felles at de følte at de sviktet sin mor. Alle var fraværende da moren døde, og følte seg skyldig i dette. Da sykdommen til Hitlers mor forverret seg, reiste ikke Hitler fra Wien til Linz.⁴³ Likevel, morens død gikk veldig inn på ham. Hitler som ellers aldri gråt, var knust da moren døde. Familielegen sa at han aldri hadde sett et ungt menneske så nedbrutt av sorg og smerte.⁴⁴ Den samme unnlåtelsessynden overfor ens døende mor, begikk Mao. I mars 1919 fikk han beskjed om at morens sykdom hadde forverret seg. Mao reiste likevel ikke fra Shanghai til Changsa, hvor moren fikk behandling, før i oktober samme året. Maos fravær skapte sannsynligvis visse skyldfølelser. Da han senere ble intervjuet om hva som skjedde, hevdet han at han straks skyndte seg hjem for å ta seg av moren da han hørte at hun hadde blitt syk.⁴⁵ Mao prøvde å kamuflere fraværet ved å hevde at hun døde da han fremdeles var student.⁴⁶ Men moren døde i 1919 og Mao avsluttet lærerskolen i 1918.

Ingen av de fire despotene synes å ha hatt et direkte dårlig forhold til sin mor. Mao, Mussolini og Hitler synes til og med å ha vært temmelig knyttet til mødrene sine. Men en opplevelse av svik mot ens mor synes å kjennetegne flere av dem. En slik følelse av svik overfor noen som står en nær får ofte negative følger. Og det viser seg at ingen av dem senere i livet var i stand til å innlede ordentlige forhold til kvinner. Dette er, spesielt ved Hitler, et påfallende trekk. Hitler var dypt forelsket i sin niese Angela "Geli" Raubal, og forsøkte på ulike vis å dominere henne. Men hun var en relativt frisinnet person som hadde flere forhold til menn rundt Hitler. Blant annet Hitlers sjåfør. Hun skulle ha begått selvmord 18 september 1931, men en del ting tyder på at det var Hitler selv som drepte henne ettersom pistolen var hans og de hadde kranglet heftig dagene før. En annen teori er at den 23 år gamle Geli utviklet skyldfølelser på grunn av perversere seksuelle aktiviteter som Hitler forlangte. (Dette omfattet blant annet

⁴¹ Bent Jensen. *Stalin. En biografi*, Viborg: Gyldendal, 18-19.

⁴² Bent Jensen. *Stalin. En biografi*, Viborg: Gyldendal, 64-67.

⁴³ Fest. *Hitler*, 15.

⁴⁴ Fest. *Hitler*, 15.

⁴⁵ Philip Short. *Mao A Life*, 89.

⁴⁶ Philip Short. *Mao A Life*, 90.

urinering og bæsjing.) Hitler skal ha truet med selvmord etter at hun var død, og personligheten skulle ha utviklet seg til det verre. Det er i det hele en rekke kvinner som etter å ha blitt kjent med Hitler prøvde å ta livet sitt. Eva Braun forsøkte i 1932 å skyte seg i nakken, og i 1935 tok hun en overdose sovepiller. En annen merkverdighet dem imellom er at Braun og Hitler nesten aldri opptrådte sammen offentlig. Til og med i den engere krets fremstilte han henne som en ansatt.⁴⁷ På et dypere plan kan derfor Hitler-biografen Joachim Fest ha rett i at Hitler avsluttet sin følelsesmessige tilknytning til mennesker da moren døde.⁴⁸

Stalin som etter hvert utviklet et nokså fjernt forhold til sin mor, uttalte til en venn at da hans første kone "Kato" døde i armene hans, døde samtidig hans siste varme følelser for menneskene.⁴⁹ Men selv om både Hitler og Stalin erfarte kvinners kjærlighet, hadde de en svært negativ virkning på de kvinnene som sto dem nær. Stalins andre kone, Nadia Allilujeva Stalin begikk selvmord i 1932. Dette ga støtet til en paranoia som blant annet førte til at flere av Stalins medarbeidere enten selv ble sendt eller fikk sine koner sendt i fangeleir. (Dette med å sende konene i fangeleir tyder på at Stalin følte seg særlig truet av dem.) At dette selvmordet, som på mange måter kan tolkes som Nadias hevn mot Stalin, utløser et forfølgelsesvanvidd og ytterligere forverring av personligheten, er ikke usannsynlig. Det er nettopp på den tiden Stalin setter i gang de storstilte masseutrenskningene. Også de andre despotene utmerker seg negativt i forholdet til kvinner. Mao var typen seriemonogamist som var notorisk utro. Mussolini oppfattet seg selv som uimotståelig og la an på de fleste kvinnene han møtte på. Forførelseskunstene hans lignet imidlertid mer voldtekt enn forførelse.

Livsstil og personlighet

En av de første personene som stiftet nærmere kjennskap med både Mussolini, Stalin og Hitler, var Storbritannias framtidige utenriksminister og statsminister Sir Anthony Eden. Som Storbritannias representant for Folkeforbundet, hadde han på 30-tallet flere møter med de tre statslederne. Eden innrømmet at han likte Hitler, men fant ham bemerkelsesverdig nervøs og

⁴⁷ http://no.wikipedia.org/wiki/Eva_Braun

⁴⁸ Fest. *Hitler*, 15.

⁴⁹ Simon Sebag Montefiore. *Stalin. Den røde tsarens hoff*, 56.

usikker.⁵⁰ Mussolini fant han ytterst frastøtende; en skrytende egoist, som brautende forsynte seg før andre ved måltidene, og som bare levde i forhold til øyeblikkets adrenalinkick. I Mussolini fornemmet han også noe av journalistens teft for sladder. Stalin, derimot var i full kontroll av seg selv og preget av en indre styrke. Samtidig kunne man fornemme en formidabel ondskap bak den ytre selvkontrollen.⁵¹

Denne manglende selvsikkerheten hos Hitler som Eden nevner har blant annet årsak i den tragiske ungdomstiden hans. Da Hitler i slutten av tenårene bodde i Wien, levde han et planløst liv i lediggang, noe han allerede hadde vendt seg til i Linz. I følge Joachim Fest stod Hitler sent opp, flanerte i gatene, gikk på museer og om kvelden i operaen, hvor han, som han selv har fortalt, i løpet av fem år så Tristan og Isolde 30-40 ganger. I Wien satt han på biblioteker og leste, eller han kunne stå tankefull foran praktbygningene i Ringstrasse og drømme om flotte byggverk han selv ville reise.⁵²

Ved Kunstakademiet i Wien var Hitler en av de 79 (av 112) som klarte første dags prøve, men som ikke slapp igjennom ved andregangs opptak. Derfor kom han ikke inn på det ærverdige Kunstakademiet i Wien i 1907. Heller ikke i 1908 klarte han å komme inn. Ifølge rektor på akademiet var tegningene utvetydige bevis på at han ikke var skikket til å bli maler, og han anbefalte ham til å bli arkitekt i stedet.^{53 54}

De fem årene Hitler bodde i Wien, levde han på foreldrenes arv. Ifølge ham selv var sulten hans nærmeste følgesvenn.⁵⁵ Men foreldrenes arv og pensjon ga ham de første årene etter morens død (1907) en inntekt på linje med en dommerfullmektig.⁵⁶ Dersom man ser nøyer på livsstilen til den unge Hitler, virker despotens livsstil uvilkårlig nært svært beslektet med bohemrollen. Thomas Mann var en av de som først så slektskapet mellom holdningene til den typiske kunstneren og Hitler, mellom en Wagner og en Hitler.

Må man ikke, enten man liker det eller ikke, gjenkjenne kunstnervesenet i dette fenomen? Alt er der, på en litt ubehagelig måte: den tidlige alders 'vanskelighet', latskap og ynkelige udefinerbarhet, den

⁵⁰ Et eksempel på Hitlers lave selvilde er når han roper ut til folkemassene: Alt det jeg er, er jeg bare gjennom dere. Se Joachim Fest. *Hitler*, 572.

⁵¹ D.R. Thorpe. *Eden. The Life and Times of Anthony Eden. First Earl of Avon, 1897-1977*, London: Pimlico, 2004. Se spesielt sidene 128-146.

⁵² Joachim Fest. *Hitler*, 16.

⁵³ Joachim Fest. *Hitler*, 14-15.

⁵⁴ Hitler. *Min Kamp b1*, 28.

⁵⁵ Hitler. *Min Kamp b1*, 29.

⁵⁶ *Ibid.*, 16.

grunnleggende hjemløshet alle steder, dette hva-er-det-egentlig-du-vil?, den halvt stupide vegetering i dypeste sosial og sjelelig bohemi, den i grunnen hovmodige, snobbete avvisning av ethvert fornuftig og ærlig arbeid - hvorfor? På grunn av en uklar anelse om å være forbeholdt noe helt ubestemt, som menneskene ville breste i latter om man nevnte det. Dertil den dårlige samvittigheten, skyldfølelsen, raseriet mot verden, det revolusjonære instinkt, den underbevisste oppsamling av eksplosive kompensasjonssøker, den seigt arbeidende bevissthet om å rettferdiggjøre seg, bevise seg...Det er et overmåte pinlig slektskap. Jeg vil allikevel ikke lukke øynene for det. (Thomas Mann. Samlede verker 12, 775 ff.)

I løpet av den tiden Hitler tilbrakte i Wien, vokste forakten for den bemidlede borgeren og samtidig, forakten for et vanlig liv, for et ærlig arbeid. Da Hitler rundt 1910 havnet på et mannsherberge, degradert blant skitne og lutfattige menn, drømte han at han bodde i palasser. På den tiden er det et enormt spenn mellom den rollen han spiller og hans egentlige liv. Og denne splittelsen mellom liv og drøm skaper en usedvanlig følsomhet. Et eksempel på denne overfølsomheten kommer fram i en episode på et herberge. Der blir han kjent med en mann ved navn Hanisch. Ettersom Hitler ikke var spesielt villig til å søke seg arbeid, sa Hanisch at som maler ville det ikke være stort problem å skaffe seg et levebrød. Hitler ble grovt fornærmet og svarte at han ikke var en slik maler, han var akademiker og kunstner.⁵⁷

Hitler var en typisk ensom ulv. Han verken drakk eller røykte og han snakket aldri om jenter. Da soldatkameratene under første verdenskrig begynte å legge ut om sine kvinnehistorier, trakk Hitler seg tilbake for å lese en bok.⁵⁸ Hitler deltok med relativt stor suksess i første verdenskrig som tysk soldat. Han var bare vanlig soldat, men på grunn av en helt usedvanlig evne til å overleve, ble han utpekt som budbringer mellom de forskjellige frontavsnitt.⁵⁹ På den tiden beskrev en av medsoldatene Hitler slik: ”Han er en merkelig skrue. Han lever i sin egen verden, men for øvrig er han en grei kar.”⁶⁰

Et interessant trekk ved Hitler er at da han rundt 1934, relativt trygg på sin posisjon som fører, igjen henfalt til bohemirollen. I tråd med den inspirerte, romantiske dikter hatet han regelmessig og disiplinert arbeid, og han pleide å si at en genial ide er mer verdt enn et helt liv med samvittighetsfullt kontorarbeid.⁶¹ På den tiden begynte den samme apatien og stemningsomslagene å prege ham slik som i ungdomsårene, og han begynte å vanke sammen med halvkunstnere, slåsskjemper og adjutanter.⁶² I likhet med tyrkernes leder Kemal Atatürk

⁵⁷ Se Joachim Fest. *Hitler*, 29.

⁵⁸ Lindh. Adolf Hitler. *Blod og ære*, 59.

⁵⁹ Lindh. Adolf Hitler. *Blod og ære*, 58.

⁶⁰ Lindh. Adolf Hitler. *Blod og ære*, 59.

⁶¹ Joachim Fest. *Hitler*, 369.

⁶² Joachim Fest. *Hitler*, 369

fant han ut at når han først hadde kommet til makten, var det ikke så mye man trengte å gjøre.⁶³

Joachim Fest finner en slags kjerne i Hitlers personlighet i hans teatraliske vesen, hans behov for å gå inn i ulike roller.⁶⁴ Ifølge Fest undertrykte han enhver form for spontanitet og var livredd befriende følelsesutbrudd. Hitler kunne fremføre følelser, men aldri vise dem.⁶⁵ De som tilbrakte en viss tid med Hitler på Berghof opplevde nærværet hans som paralyserende på omgivelsene, og få følte seg vel i hans selskap.⁶⁶ Under Nürnbergprosessen uttalte Speer at om Hitler overhodet hadde hatt venner, ville han vært en av dem. Hitler skulle som barn ha vært venneløs og som voksen virket han ikke i stand til å skape fortrolighet.⁶⁷ Denne følelseskulden er trolig grunnen til at Eva Braun to ganger forsøkte å ta livet sitt. Og det var bare et spørsmål om tid før illusjonene omkring Hitler ville briste. På en måte var Hitler selv en tikkende bombe. Og etter tapet ved Stalingrad sviktet nervene helt, og han gikk inn i en regressiv depresjon.⁶⁸

Mussolinis ungdomstid har bemerkelsesverdig mange paralleller til Hitlers. Etter å ha tatt seg strøjobber i Italia, flyktet han til Sveits. I likhet med Hitler hatet han manuelt arbeid og klarte ikke å jobbe lenge av gangen.⁶⁹ Og på samme måten som med Hitler havnet han på herberger blant uteliggere.⁷⁰ En annen likhet er at både Hitler og Mussolini klarte å sno seg unna militærtjenesten.⁷¹ Etter hvert fikk Mussolini noen strøjobber som journalist hvor han lærte seg å skrive troverdig omkring hendelser som ikke hadde skjedd.⁷² Den 15 november 1914 startet han en sosialistisk inspirert avis ved navn *Il Popolo d'Italia*.⁷³ I 1917 var avisen opp i et opplag på 60 000 per dag.⁷⁴ Som journalist antok han alltid ekstremistiske synspunkter og var

⁶³ Se Andrew Mango. *Atatürk*, London: John Murray, 2004.

⁶⁴ Joachim Fest. *Hitler*, 435.

⁶⁵ Joachim Fest. *Hitler*, 433.

⁶⁶ Joachim Fest. *Hitler*, 441.

⁶⁷ Joachim Fest. *Hitler*, 438-439.

⁶⁸ Joachim Fest. *Hitler*, 568ff.

⁶⁹ Denis Mack Smith. *Mussolini*, 6.

⁷⁰ Denis Mack Smith. *Mussolini*, 6.

⁷¹ Denis Mack Smith. *Mussolini*, 7.

⁷² Denis Mack Smith. *Mussolini*, 13.

⁷³ Denis Mack Smith. *Mussolini*, 25.

⁷⁴ Denis Mack Smith. *Mussolini*, 32.

mer opptatt av taktikk enn ideer.⁷⁵ Han oppdaget at leserne elsket det ekstreme, og han var lite opptatt av at man var konsistent. Dessuten, Mussolini hadde en ubendig hang til å ville være alt for alle. Snart var han sosialist, så nasjonalist, så konservativ, så monarkist og så republikaner.⁷⁶

Mussolinis personlighet kan sammenlignes med hovedpersonen i Robert Musils roman, *Mannen uten egenskaper*, en person uten noen bestemte evner, en person som blir til gjennom andres blikk. Men Mussolini var langt fra å være betrakter, slik som hovedpersonen Ulrich i Musils roman. Mussolinis utgave av en mann uten egenskaper er først og fremst en mann uten personlighet, flytende og skiftende og i stand til å anta det som omgivelsene vil han skal være. En av hans nærmeste medarbeidere, Cesare Rossi, hevdet at han hadde en enestående evne til å spille de forskjelligste og mest motstridende roller, en etter den andre. En dag var noe hvitt, neste dag svart og han forventet at man alltid trodde ham.⁷⁷ Mussolini vekslet hele tiden mellom idealisme og kynisme, mellom sjenerøsitet og brutalitet, mellom fasthet og vakling.

Mussolini var en av de første som virkelig skjønnte betydningen av forkledningens kunst. Blant annet var han en av verdens første (frivillige) skinheads. For å skjule alderdommen, barberte han bort håret⁷⁸ som et ledd i det å framstå som vital og voldelig. Mussolini hatet det alderdommelige ettersom det var befengt med svakhet. Hans manglende integritet er tydelig da han allerede i 1925, like etter å ha kommet til makten, nedla forbud mot å fornærme regjeringssjefens ære.⁷⁹ Ifølge noen av Mussolinis medarbeidere var de to mest negativt dominerende trekkene hans forfengelig og behov for å bli beundret.⁸⁰ Mussolinis personlighet går i grunnen glatt innunder kategorien *anti-social personality disorder*, en kategori filosofen John Kekes bruker i forbindelse med å beskrive psykopaten. *Anti-social personality disorder* kan være slikt som manglende forståelse og følelser for andre eller en kynisk og fiendtlig oppførsel som lett fører til at man havner i slåsskamper eller utøver andre former for vold. Et menneske med *anti-social personality disorder* tyr ofte til overfladiske

⁷⁵ Det er vanskelig å kunne se at fascismen kunne ha oppstått før populærjournalistikken. Fascismen baserte seg på forførelseskunster og var avhengig av å nå de store massene. Samtidig var Italia på begynnelsen av 1900-tallet et tilbakestående land med liten utdanning og kunnskap. Se Denis Mack Smith. *Mussolini*, 67.

⁷⁶ Denis Mack Smith. *Mussolini*, 33.

⁷⁷ Denis Mack Smith. *Mussolini*, 112.

⁷⁸ Denis Mack Smith. *Mussolini*, 106.

⁷⁹ Denis Mack Smith. *Mussolini*, 103.

⁸⁰ Denis Mack Smith. *Mussolini*, 278.

rasjonaliseringer hvis han eksempelvis har skadet eller stjålet fra noen. Andre trekk kan være usedvanlig sterke meninger, selvvrettferdighet og selvbedrag..⁸¹

Mussolinis livssyn er på en måte et ikke-livssyn, hvor verdiene først og fremst er egoisme, vold, makt og ære. Ut fra et slikt livssyn vil enhver forpliktende idé eller prinsipp være et hinder mot å nå sine mål. Og ut fra et slikt livssyn vil det være mulig å anta et synspunkt og så et par minutter senere anta stikk motsatt synspunkt. Slik sett realiserer Mussolini Machiavellis tanke om at Fyrsten kan være uavhengig av den gjengse moralen i samfunnet. Men Mussolini-epoken avslører samtidig at identitetsløse, flytende og umoralske ledere er en katastrofe for et land. Motstridende handlinger motivert gjennom egoisme, gir kortvarig levetid. Samtidig måtte Mussolini, for å beholde makten, alltid spe på med stadig flere voldelige handlinger. Mussolini, i likhet med Hitler og Napoleon, innså, at skulle han kunne sitte med makten, måtte han alltid gi folket følelsen av ekspansjon, av å erobre nye områder. Det Mussolini, i større grad enn noen før ham, forsto, var at ekspansjon og seier i krig ikke behøvde være reelle, de kunne bare fremstilles slik. Slik sett er Mussolinis propagandaapparat begynnelsen på den moderne sensasjonspressen. Mussolini innfører en ny type despot, journalistdespoten, som benytter seg hovedsakelig av media til å styre.

I likhet med Mussolini gjorde Mao tidlig opprør mot skolens autoriteter. Som tiåring rømte han fra skolen. Grunnen var at læreren var altfor streng.⁸² Og han ble utvist fra minst tre skoler fordi han var viljesterk og ulydig.⁸³ Og da han i 1907 ble utvist av lærer nummer fire, sluttet faren å betale skolepengene hans.⁸⁴ Mao ble da tvunget til å bli bonde. Og som fjortenåring giftet han seg med sin atten år gamle niese Luo.⁸⁵ Luo døde etter bare et års ekteskap. I etterkant ble Mao en innbitt motstander av arrangerte ekteskap, som han kalte en indirekte voldtekt fra foreldrenes side.⁸⁶

Mens Mussolini og Hitler i barndommen var venneløse og ensomme skikkelser, utviklet Mao seg i lærerskoleperioden (1913-18) fra å være en sta person som gjemte sin tvil omkring seg selv, til å bli en populær, veltilpasset student som både lærerne og vennene så på som

⁸¹ John Kekes. *The Roots of Evil*, Ithaca London: Cornell UP, 2005, 101.

⁸² Jung Chang/Jon Holiday. *Mao. Den ukjente historien*, Oslo: Gyldendal, 2005, 24

⁸³ Jung Chang/Jon Holiday. *Mao. Den ukjente historien*, 24.

⁸⁴ Jung Chang/Jon Holiday. *Mao. Den ukjente historien*, 25.

⁸⁵ Jung Chang/Jon Holiday. *Mao. Den ukjente historien*, 25.

⁸⁶ Jung Chang/Jon Holiday. *Mao. Den ukjente historien*, 25.

eksepsjonell og som en gang ville bli en førsterangs lærer.⁸⁷ En av professorene skrev i dagboken sin at det er vanskelig å finne en så pen og intelligent student som Mao.⁸⁸ Og i 1917 ble han av medstudentene kåret til årets student.⁸⁹ Likevel, det er ting som tyder på at Mao var vanskelig å være sammen med. Samtidig som han var populær, var han frustrert, opprørsk og deprimeret, stadig vakkende mellom det å se på seg som briljant og det å tvile på sine evner.⁹⁰ Mao var en typisk ujevn student: glimrende i det som han likte, og svak i slikt som språk, naturfag og still-leben-tegning. En beretning går på at Mao strøk i tegning da han bare giddet å tegne en oval. Ironisk og arrogant kalte han tegningen et egg.⁹¹ Etter lærerskolen skulle Mao og noen andre medstudenter reise til Frankrike. Men på grunn av at han ikke greide å lære seg fransk, ble han hjemme. Og i 1929 drømte Mao om å reise på en marxistisk studietur til Russland, en drøm som definitivt ble punktert da de andre studentene begynte å erte ham for ikke engang å klare å lære det russiske alfabetet.⁹²

Nedverdige møter med en arrogant Beijing-elite ansporte Maos marxisme. Da Mao etter lærerskolen jobbet som bibliotekassistent ved Beijinguniversitetet, prøvde han stadig å komme i kontakt med de intellektuelle som var innom og lånte bøker, men opplevde at de ikke hadde tid til å snakke med en simpel bibliotekar. Flere slike opplevelser var med på å forme livssynet hans. En episode i denne Beijing-perioden viser særdeles godt hvordan ydmykelsene fra borgerskapet var med på å skape den revolusjonære Mao. Mao møtte en gang opp på Hu Shi sin forelesning. Hu Shi var en fremadstormende intellektuell bare to år eldre enn Mao, i ferd med å ferdigstille arbeidet sitt om Kinas historie. Mao stilte Hu Shi et spørsmål. Men da det viste seg at spørsmålsstilleren bare var bibliotekassistent, nedlot ikke Hu Shi seg til å svare.⁹³

En av fellesnevnerne ved despotenes bakgrunn er de ble sett ned på av mennesker fra det høyere samfunnslag. Mange opprør og mord som skjedde i kjølvannet av de ulike revolusjonene på 1900-tallet, er motivert som hevn mot de bedrestilte. I Maos tilfelle utvikles det revolusjonære sinnelag som en hevn mot de borgerliges avvisning av mennesker som de oppfattet som laverestående enn seg selv. Fra et visst perspektiv har borgerskapet noe av

⁸⁷ Philip Short. *Mao A Life*, 67.

⁸⁸ Philip Short. *Mao A Life*, 61.

⁸⁹ Philip Short. *Mao A Life*, 71.

⁹⁰ Philip Short. *Mao A Life*, 69.

⁹¹ Philip Short. *Mao A Life*, 70-71.

⁹² Jung Chang/Jon Holiday. *Mao. Den ukjente historien*, 35.

⁹³ Philip Short. *Mao A Life*, 83-84.

skylden for at ekstremistiske bevegelser vokste fram. Når mennesker føler seg avvist og sett ned på, tenner det lett antagonistiske følelser, spesielt hos de ambisiøse og begavede, en antagonisme som etter hvert omdannes til ideologi. På den måten er borgerlighetens mentalitet ikke unndratt skyld for voldsekspløsjonene på 1900-tallet. Nedverdiggende opplevelser som blir til oppsamlet hat mot etablissementet er nok en underkjent forklaringsmodell. Mange mennesker ble revolusjonære gjennom dette hatet. Borgerskapets arroganse og selvbevaring er helt klart et sentralt opprørsmotiv hos Mao. Også Hitler og Mussolini som selv etter hvert befant seg på en slags høyreside i politikken, foraktet og hatet borgerskapet intenst livet gjennom.

Hos Stalin er det hele noe mer komplekst. Man finner få episoder av dette slaget hos Stalin. Hos Stalin motiveres maktbegjæret som en generell konflikt med mennesker, ikke minst mennesker fra hans egen bakgrunn. Stalin hadde et klassisk hat-kjærlighetsforhold til arbeiderklassen. Samtidig var han en sosial streber av rang. At han svært tidlig ikke gikk av veien for noe som kunne bidra til å fremme hans egen posisjon, er tydelig ut fra det biografien kan fortelle om han. Tar man i betraktning hans mangel på lojalitet kombinert med utstrakt strebermentalitet, virker det ikke usannsynlig at den revolusjonære Stalin rundt 1910 var spion for tsarpolitiet.⁹⁴ Med bakgrunn i den samme kombinasjonen av manglende moral og strebermentalitet, er det heller ikke usannsynlig at den unge Stalin skulle ha organisert væpnede ran.⁹⁵ Stalins mangel på moral begynner å få et visst format allerede i den turbulente tiden like etter Lenins død. Under kampen om å få flertall i partiet, skal Stalin ha hevdet at det viktigste er ikke hvem man stemmer på, men hvem som teller stemmene.⁹⁶

Stalins generelle illojalitet og strebermentalitet gir også en forklaring på hvorfor han ikke gikk overens med de han skulle oppildne og representere. Etter å ha kommet i konflikt med arbeiderne i Tblisi, dro Stalin i 1901 til Batumi. Men de marxistiske kameratene der holdt ikke ut hans lunefullhet og despotiske tendenser.⁹⁷ I årene 1903-04 drev han iherdig propaganda rundt om i Kaukasus og Sibir. Det eksisterer flere små portretter av ham fra den tiden. Gjengangeren er følelseskulde og ekstrem følelsesmessig kontroll. En asosial skikkelse

⁹⁴ Robert Service. *Stalin. A Biography*, London: Pan Books, 2005, kapittel 7.

⁹⁵ Stalin ble anklaget av mensjevniklederen Yuli Martov for å ha drevet med organisert ran. Se Robert Service. *Stalin. A Biography*, 156.

⁹⁶ Robert Service. *Stalin. A Biography*, 227-228.

⁹⁷ Robert Service. *Stalin. A Biography*, London: Pan Books, 2005, 52-53.

med evne til å fascinere.⁹⁸ På den tiden var det også flere som oppdaget hans subtile evner til å sette mennesker opp mot hverandre.⁹⁹

Stalins kommunistiske ideologi ble, som hos de fleste andre politiske despotene, basert på en ideologi om å styrte det bestående. Men hos ham er ideologien allerede utarbeidet før han kommer til makten. Han kunne bare overta Marx og Lenin sitt syn på virkeligheten. En av grunnene til at Stalin ikke led av dårlig samvittighet over de utallige mordene og massedrapene, kan være denne ferdigtygde ideologien som rettfærdiggjorde drapene på motstandere. Men samtidig: det å drepe i et slikt antall som Stalin gjorde, og blant dem nære medarbeidere og mennesker som dyrket ham, tyder på en unormal psyke. Også denne katt-og-mus-leken hvor han først viste omsorg for så å likvidere, tyder på pervers, psykopatiske trekk - selv om dette korresponderer med maskulinitetsnormene han vokste opp med i Kaukasus. At han relativt ofte slo og truet nære medarbeidere, tyder også på mental ustabilitet.¹⁰⁰

En av mytene som ikke alltid holder stikk, er at despoten er drevet av penger og lever et liv i uhemmet luksus. Når det gjelder Hitler og Mussolini var ingen av dem spesielt opptatt av penger. Og dersom Hitler hadde vært en mer borgerlig person, ville han kanskje, etter å ha fullført drømmen om å innlemme Østerrike i Tyskland, kunne funnet på å gå av med en klekkelig pensjon. Han ville da vært en berømt statsmann som kunne levd tilbaketrasket omgitt av velstand og beundrere. Men det er nettopp despotens besettelse etter makt som gjør en slik utvikling umulig. Hitler drives av en besettelse som er mye mer heftig enn begjæret etter penger. Hitler er besatt av å skape en ny verden. En slik besettelse er så sterk at en vanlig materialisme blir relativt ubetydelig. Nettopp en slik mangel på materialisme uttrykker en form for demonisk driv. En annen grunn, som blant annet Napoleon uttrykte, er at når man først har forandret et samfunn i vesentlig grad, er det ingen retrett. Det er så mange fiender som ønsker å hevne seg eller kreve sin rett, at den eneste muligheten er å aldri gi seg. På samme måten som med Napoleon, Hitler og Mussolini, var det for Stalin heller ingen rettettmuligheter. Massedrapene gjorde det etter hvert umulig. Likevel, Stalin levde ikke et liv i ren luksus. Selv om han hadde flere hus og fine biler, var ikke livsstilen slik at det virkelig tærte på landets økonomi. Til leder å være levde Stalin relativt nøkternt. Et av unntakene var imidlertid kveldsmåltidene, som varte i mange timer. Under disse måltidene

⁹⁸ Robert Service. *Stalin. A Biography*, London: Pan Books, 2005, 52-53.

⁹⁹ Robert Service. *Stalin. A Biography*, London: Pan Books, 2005, 78-79.

¹⁰⁰ Bent Jensen. *Stalin. En biografi*, Viborg: Gyldendal, 29.

kunne tonen, preget av alkoholinntaket, bli ganske så lystig. Og det fortelles at Stalin kunne være morsom på andres bekostning, men aldri på sine egne. Hans morsomheter var ofte ondskapsfulle eller spydige.

Mangel på selvironi er et bemerkelsesverdig fellestrekk ved despotene, og kanskje en aldri så liten nøkkel til å forstå det despotiske sinnet. Bare ved å spille på frykt, utstrakt maktmisbruk og undertrykkelse, kan man unngå kritikk og latterliggjøring.

Et annet trekk ved Stalin var hans sjarm. Selv om han var en klassisk administratortype med enorm arbeidskapasitet, som arbeidet opptil 16 timer om dagen, bekrefter nyere funn fra arkivene at den viktigste grunnen til Stalins suksess, var hans sjarm.

Mens Trotskij skulle ha vært en kjedelig byråkrat, skulle Stalin ha vært uimotståelig. Stalin-biografen Simon Sebag Montefiore skriver:

Stalins ansikt var "uttrykksfullt og levende", de myke bevegelsene "smidige og grasiøse", og han sydet av følsom energi. Alle som møtte ham "gledet seg til å treffe ham igjen fordi han skapte en følelse av at det nå var et bånd som bandt dem sammen i all fremtid. (Seban Sebag Montefiori. Stalin. Den røde tsarens hoff, 75-76.)

Stalin fikk barna til å føle seg som voksne og betydningsfulle. De som var på besøk, ble imponert av hans stillferdige beskjedenhet, pattingen på pipen og roen. Da den fremtidige marskalk Zjukov traff ham for første gang, fikk han ikke sove etterpå. Stalins utseende, den rolige stemmen, realismen og dybden i hans vurderinger og oppmerksomheten han lyttet til rapporter med, gjorde et usedvanlig sterkt inntrykk på Zjukov.¹⁰¹

I ettertid er det helt klart at Stalin hadde en viss karisma. Men samtidig, det som gjør denne tesen om Stalins sjarm noe porøs, er beretningene om Stalin før han ble leder. Da ble han sett på som en nokså begrenset byråkrat, dyktig administrativt men uten karisma og lederegenskaper.¹⁰² Det er også en tendens til at beundring for folk med makt og da spesielt folk med en hang til maktmisbruk, lett tolkes i kategorien sjarm og karisma. Men iblandet folks dyrking av sjarm og karisma ligger frykten. Dragningen mot maktmennesker kan være utslag for en frykt som lett forveksles med karisma.

Despotens personlighet utfordrer i grunnen den moderne psykoanalysens grunnlag. Den vanlige diagnostiseringen på begynnelsen av 1900-tallet besto i å kartlegge ulike former for

¹⁰¹ Simon Sebag Montefiore. *Stalin. Den røde tsarens hoff*, 76.

¹⁰² Robert Service. *Stalin. A Biography*, London: Pan Macmillan, 2005, 3-6

innadvendt aggresjon. Freuds nesten ensidige fokus på kvinners nevroser, skapte et fripunkt for den typiske mannlige utadvendte aggresjonen. På grunn av et slikt fokus kunne de mest destruktive psykologiske effektene i samfunnet gå klar av diagnostikk. Dette har i dag ført til en nokså unyansert klappjakt på den såkalte psykopaten. Avsløringen av psykopati, av en mer aggressiv framferd, er slik sett et framskritt ettersom Freuds psykologi begrenset seg til en type feminin nevrose. Og når man sammenligner de negative effektene skapt gjennom en innadrettet aggresjon, med de millioner av lik skapt gjennom den utadrettete, kan man ikke annet enn å stille seg kritisk til den moderne psykologiens grunnlag. Moderne psykologi, spesielt psykologien i første halvdel av 1900-tallet, stiller linsen relativt uskarpt inn på vold og ser ikke volden som den faktoren som skaper psykologisk ubalanse. Volden, både den fysiske og den psykiske utøvelsen, burde være et vesentligere kriterium for å forstå psykiske problemer. Volden kan i grunnen være kriteriet for syk/ikke-syk. En faktor som pervers seksualitet for eksempel, må ses i lys av et voldelig prinsipp. Dersom man i stedet for kategorier som ”undertrykt seksualitet” brukte volden som kriterium for det sykelige i samfunnet, ville det ha bidratt til større skepsis overfor krig og maktutøvelse. Men når en voldelig og aggressiv holdning ble og blir legitimert som heltemodig, skaper det lett et *carte blanche* for de virkelig destruktive personlighetene.¹⁰³

På samme måten har man vært uhyre forsiktig med å kritisere ideologisk vold. Kritikken av ideene som ligger til grunn for nazisme og fascisme, slike som sosialdarwinisme, nietzschanisme, ble og blir i liten grad sett på som voldelige ideologier som er med på å legitimere en utstrakt brutalitet i kulturen. Selv om disse ideene sammen med marxismen har skapt mye lidelse og elendighet, har man vært redd for å se disse fenomenene som uttrykk for en type psykologi. De dominerende ismene på 1800- og 1900-tallet var svært tolerante overfor det å utøve destruktivitet. Dette hatt gitt ondskapen gode vekstmuligheter både innenfor politikk, kunst, litteratur og samfunnsstenkning.

¹⁰³ Mens psykologien og kunsten har vært opptatt av mindre mentale lidelser og pikante seksuelle uttrykk, har voldsmytologiene i samfunnet vært lite forsket på. Slik sett har spesielt psykologien egentlig hatt veldig liten redigerende virkning på samfunnets utvikling på 1900-tallet. Til og med Freuds psykoanalyse har blitt en individsentrert greie som mer fungerer som katalogisering av mental ustabilitet, mens virkelig destruktive sjelstilstander ble unntatt diagnostisering.

2. Kapittel

Despoti og ideologi

Dersom man studerer ungdomstiden til Stalin, Hitler, Mussolini og Mao finner man hos alle en påfallende ustadighet når det gjaldt livssyn. Den unge Mao vaklet voldsomt mellom pasifisme og det å sympatisere med de groveste formene for voldsutøvelse utført av de lokale lederne. Til og med Mussolini flørtet med pasifismen i ungdommen, men bare så lenge han hadde fordel av det. I likhet med Mao var han anarkist som gradvis utviklet seg til marxist.¹⁰⁴ Siden ble Mussolini sosialist for så å foreta spranget ut i fascismen, et sprang som på en måte virker enormt, men som for ham bare var en naturlig konsekvens av å komme til makt.

Både Hitler og Mussolini ble fascinert av datidens sosialdarwinisme slik den kom til uttrykk som utvikling og selektivt utvalg. Begge hadde en ukritisk vurdering av sosialdarwinismen og ble derfor sterkt begeistret for tesen om den sterkestes rett.¹⁰⁵ Sosialdarwinismen ble senere gjentatte ganger brukt for å vise at demokrati og humanisme er naturstridig. Sosialdarwinismen var en teori i tiden og ledet ofte til ideen om at det var tillatt å tilintetgjøre livsudyktig liv og mindreverdige folkegrupper. Andre uttrykk for sosialdarwinisme var tvangsinnleggelse og sterilisering av handikappede. Disse tankene ble igjen kombinert med kristendomskritikk og kritikk av toleranse.¹⁰⁶ Skepsis mot fornuften og forherligelse av instinktet var også i tiden.

Mussolinis uensartede ideologiske bakgrunn besto blant annet av Paretos antiparlamentarisme og elitisme, Marinettis futurisme, Herves pasifisme, Maletestas anarkisme, Sorels revolusjonære syndikalisme og Orianis og Corradinis nasjonalisme.¹⁰⁷ Men mer enn alle disse synes Mussolini å ha vært påvirket av Nietzsche. Å lese Nietzsche fylte ham med åndelig

¹⁰⁴ Denis Mack Smith. *Mussolini*, 5-7.

¹⁰⁵ Se Joachim Fest. *Hitler*, 36.

¹⁰⁶ Joachim Fest. *Hitler*, 36.

¹⁰⁷ Denis Mack Smith. *Mussolini*, 12.

erotikk, og han hevdet at Nietzsche hadde gjort mer enn noen filosof når det gjaldt å forandre den kurs verden gikk mot. I Nietzsche fikk han legitimert korstoget sitt mot kristne dyder som ydmykhet, resignasjon, barmhjertighet og godhet. Hos Nietzsche fant han også sine favorittfraser som: "lev farlig" og "vilje til makt". Og ikke minst, hos Nietzsche fant han overmennesket, det suverent egoistiske mennesket som avviste Gud, hatet likhet og demokrati og legitimerte de svakes undergang.¹⁰⁸

Mussolini-biografen Denis Mack Smith hevder at Mussolini ikke bare var en einstøing, men også en misantrop som tok det for gitt at alle mennesker var egoister og ikke til å stole på. Dette var grunnen til at han fornektet idealisme og altruisme.¹⁰⁹ Han likte også å se på seg selv som en utstøtt, alene på en pidestall upåvirket av andre mennesker. Det er derfor ikke underlig at han antok Schopenhauers tese om at *å leve er å lide*.¹¹⁰ Denne hangen til å framstå som upåvirkelig og selvstyrt, er en tendens man finner i tiden, ikke minst hos ulike despoter. Modernismen er en periode som framholder menneskets autonomi. Despotene har en tydelig anti-mimetisk innstilling til livet. De vil framstå som rene og ubesudlede, kun ledet av ideer og egen inspirasjon, mens de kanskje, i større grad enn de fleste, er ekstremt påvirkelige, smittet som de er av mennesker, ideer og bøker og lettere torturert av sine barndomsopplevelser. Despotene uttrykker noe av den samme avvisningen av etterlikning og påvirkning som man kan gjenfinne i Platons *Staten*. Det er en frykt for at etterlikning skaper uorden og hysteri. Despoten vil ha avstand og kontroll over følelsene. Denne hangen til renhet og kontroll fikk ulike utslag. Blant annet følte både Hitler og Mussolini ubehag ved håndtrykk, og erstattet denne uhygieniske skikken med salutter.

Samtidig som Mussolini prøvde å framstille seg som upåvirkelig, styrt av skjebnen, tedde han seg som en skuespiller og en ekshibisjonist som antok nye roller for hver time. Det var viktig for Mussolini å framstå som den personen italienerne ville han skulle være. Nettopp dette indikerer at folkets meninger styrer makthavere mer enn man liker å tro. Dette skiftende, skuespilleraktige, har flere hevdet var selve kjernen i Mussolinis personlighet.¹¹¹ Og Mussolini mente selv at han kunne være reaksjonær eller revolusjonær alt etter hva

¹⁰⁸ Denis Mack Smith. *Mussolini*, 12

¹⁰⁹ Denis Mack Smith. *Mussolini*, 109.

¹¹⁰ Christopher Hibbert. *Mussolinis undergang og fall*, 266.

¹¹¹ Denis Mack Smith. *Mussolini*, 111-112.

situasjonen krevde.¹¹² Derfor ble det ekstra viktig for propagandaapparatet å fremstille Mussolini som konsistent.¹¹³

Da Mussolini stilte til valg i 1913 som sosialistkandidat på hjemstedet Forli, holdt han en rekke taler som fordømte militarisme, nasjonalisme og imperialism,¹¹⁴ altså det stikk motsatte av hva han senere skulle forkynne. Rundt 1919 fremsto han som antiborgerlig, antikommunist og antikapitalist. Men da var han ikke lenger sosialist. Likevel hevdet han at han sto på arbeidernes side.¹¹⁵ På slutten av karrieren uttalte han at borgerskapet er Italias ruin, ikke arbeiderklassen.¹¹⁶ Likevel, det er vanskelig å hevde at Mussolinis ideal var proletariatets diktatur. Mer presist kan man si at idealet var et nasjonalistisk diktatur.

Etter hvert ble Mussolini så ivrig etter å tilfredsstille alle at han skiftet kappe ti ganger om dagen.¹¹⁷ Det eneste konsistente hos Mussolini var voldsmytologien og hatet mot borgerskapet. Ut fra denne ideologiske bakgrunnen kan det være kuriøst at Mussolini kalte seg sosialist. Men Mussolinis sosialisme var mer basert på en opprørsk egoisme enn på sympati for de undertrykte. Den unge Mussolini hevdet at borgerskapet og arbeiderklassen hadde ingenting til felles; en av de to måtte forsvinne. Dette kunne bare skje gjennom en større katastrofe som ledet til et proletariatets diktatur.¹¹⁸ Gjennom vold kunne det gamle regime ødelegges, hevdet han.¹¹⁹ Da Mussolini i 1910, i hjembyen Forli, ble valgt til sosialistenes agitator og redaktør av det sosialistiske tidsskriftet *La Lotta di Classe*, hengte han opp et portrett av Marx. I det første nummeret av tidsskriftet hevdet han at Marx og Darwin var det 19. århundrets største tenkere.¹²⁰

Mussolinis mangel på egentlig ideologi og hans flytende personlighet fikk ham, når han kom til makt, til å te seg både ekstremt aggressivt og underdannig. Det underdannede kunne komme til uttrykk overfor utenlandske politikere og diplomater, hvor han sa seg villig til å godta alt for å fremstå som en statsmann som ikke brydde seg om småting.¹²¹ Utenrikspolitikk

¹¹² Denis Mack Smith. *Mussolini*, 112.

¹¹³ Denis Mack Smith. *Mussolini*, 112.

¹¹⁴ Christopher Hibbert. *Mussolinis undergang og fall*, 20.

¹¹⁵ Christopher Hibbert. *Mussolinis undergang og fall*, 27.

¹¹⁶ Christopher Hibbert. *Mussolinis undergang og fall*, 249.

¹¹⁷ Christopher Hibbert. *Mussolinis undergang og fall*.

¹¹⁸ Denis Mack Smith. *Mussolini*, 11.

¹¹⁹ Denis Mack Smith. *Mussolini*, 15.

¹²⁰ Denis Mack Smith. *Mussolini*, 15.

¹²¹ Denis Mack Smith. *Mussolini*, 61.

ble etter hvert en form for spill basert på prestisje og utvendig forstilling.¹²² Men dette som skulle gi et blendende inntrykk, fikk utenlandske medier og politikere til å se på ham som en usivilisert klovn og bajas.

En av de største svakhetene ved Mussolini var at han ikke klarte å skille mellom godt og ondt, rettferdighet og urettferdighet.¹²³ Dette var nok ikke bare en påvirkning fra Nietzsches forestilling om en virkelighet hinsides godt og ondt, men et trekk ved personligheten. Mussolini hevdet at massene ikke behøvde å forstå, bare tro.¹²⁴ Mens Hitler alltid hadde propagandert sensur og ensretting, skjedde dette gradvis med Mussolini. Dette ledet etter hvert til en storstilt sensur av den italienske pressen.¹²⁵

På slutten av livet, da han var en slags fange under tyskerne, fant Mussolini ut at fascismen ikke inneholdt noe nytt. I et øyeblikks klarsyn så han den som et produkt av den moderne krisen hvor man ikke kan holde seg innenfor de normale grenser for gjeldende lover. Men som forsvar for sin fascistiske bevegelse påsto han at han bare hadde utnyttet italienernes medfødte og latente fascistiske tilbøyeligheter.¹²⁶

Mao var i ungdommen idealist, ivrig på at Kina skulle tilegne seg vestens individualistiske og rasjonalistiske tenkning. Like før han begynte på lærerskolen, hadde han blitt introdusert for den kinesiske sosialismen og anarkismen. Disse ideene var preget av slagord som *ingen stat, ingen familie, ingen religion*.¹²⁷ I den epoken Mao gikk på lærerskolen var han preget av antiautoritære og universalistiske holdninger. Han foretrakk i denne perioden en moderat, ikke-voldelig forandring hvor man tilgir aristokratene og borgerne deres misgjerninger i stedet for, slik som marxistene, å drepe dem.¹²⁸ Mens han utdannet seg ved den 5-årige lærerskolen leste han endel vestlig filosofi og samfunnsstenkning. Han skrev blant annet et essay med utgangspunkt i etikken til nykantianeren Friedrich Paulsen der han ble belønnet med

¹²² Denis Mack Smith. *Mussolini*, 96.

¹²³ Denis Mack Smith. *Mussolini*, 115.

¹²⁴ Denis Mack Smith. *Mussolini*, 23.

¹²⁵ Denis Mack Smith. *Mussolini*, 91.

¹²⁶ Christopher Hibbert. *Mussolinis undergang og fall*, 243.

¹²⁷ Philip Short. *Mao A Life*, 56.

¹²⁸ Philip Short. *Mao A Life*, 86-87.

karakteren 100 ut av 100.¹²⁹ Dette essayet kalt *Tankens makt* er et uttrykk for individualismen og moralismen hos den unge Mao. Her tar Mao til orde for en etikk basert på jegets tilfredsstillende. Han gjør opprør mot et syn som sier at handlinger skal gagne andre mennesker. Mennesker er bare pliktig overfor seg selv, ikke overfor andre mennesker. De andre er der for min skyld, hevdet han.¹³⁰ Som eksponent for kinesisk nietzscheanisme hevdet han at han ikke trodde på begreper som ikke å stjele, ikke drepe, ikke baktale ettersom de bare er et uttrykk for egeninteresse og selvoppholdelse.¹³¹

I denne tidlige perioden ved lærerskolen i Changsa (fra 1913) leste han i en halvårsperiode kapitalistiske tenkere som Adam Smith, Thomas Huxley, John Stuart Mill og Herbert Spencer.¹³² Før det igjen hadde han lest Rousseau, Montesquieu og Gladstone.¹³³ Av disse virker det som om Spencer fikk størst innflytelse. Mao skrev på den tiden at individet skulle alltid komme først, og egeninteressen er det primære for mennesket. Enhver handling er rettet mot fullbyrdelse av individet. Moralen bør formes i forhold til dette.¹³⁴ Ifølge den nokså spekulative og fordomsfulle biografen til Chang og Holiday var total egoisme og ansvarsløshet kjernen i Maos livssyn.¹³⁵

Mao var også påvirket av Professor Yang Changji, som hadde forelest ved lærerskolen, om betydning av å trene opp kroppen.¹³⁶ Denne kroppskulten ble senere en del av Maos prosjekt i det å skape et sterkt og motstandsdyktig folk.¹³⁷ En lett sosialdarwinistisk holdning hadde begynt å impregnere den tjuetårige Mao, spesielt i forhold til synet på Kinas videre utvikling. Etter å ha lest Spencers *Principles of Sociology*, mente han at Kina burde imitere vesten samtidig som man fokuserte på den kinesiske kulturen. Enkelte ting tyder på at han så på Kina som det landet som i framtiden burde føre an i kampen mot andre, mindre utviklede kulturer. Blant annet så han på Japan som en pygménaasjon.

Mao skjønnte at Kina ikke kunne bli et land som ledet an uten først å etterligne vesten. Han hadde tidlig sett på Kina som tilbakestående. Folket var trangsynte, fulle av frykt for

¹²⁹ Philip Short. *Mao A Life*, 57.

¹³⁰ Jung Chang/Jon Holiday. *Mao. Den ukjente historien*, 32.

¹³¹ Jung Chang/Jon Holiday. *Mao. Den ukjente historien*, 33.

¹³² Philip Short. *Mao A Life*, 55.

¹³³ Philip Short. *Mao A Life*, 55.

¹³⁴ Philip Short. *Mao A Life*, 59-60.

¹³⁵ Jung Chang/Jon Holiday. *Mao. Den ukjente historien*, 33.

¹³⁶ Philip Short. *Mao A Life*, 58-59.

¹³⁷ Philip Short. *Mao A Life*, 58.

forandring og preget av en slavementalitet, hevdet han.¹³⁸ Men selv om han var kritisk til den kinesiske mentaliteten, drømte han om forandring. Mao ble etter hvert mer og mer overbevist om at fred skapte stillstand og passivitet. Han begynte å lese Si-Ma Guangs standardverk om det kinesiske Songdynastiet, og kom fram til at det ligger i vesenet til store riker å vokse og så forsvinne.¹³⁹ Samtidig ble han tidlig overbevist om at man trengte en sterk stat. Det virker som om Maos idealisme og individualisme gikk inn i en slags dialektikk med en mer kynisk statstenkning hvor vold og drastiske endringer var forutsetninger for en ny og bedre eksistens. Allerede rundt 1915 hadde han kommet fram til at langvarige perioder av fred ville være utholdelig.¹⁴⁰

Lignende voldelige og dialektiske forestillinger finner man hos Hitler. Ifølge Hitler besto livet av en evig kamp mellom motsetninger. Krig og fred betinger hverandre som varme og kulde, sol og storm, hevdet han. Pasifisme ville bare føre til at mennesker råtnet opp. Krigen, volden er det prinsippet som fører verden videre, og fredsperioder på over 25 år vil være skadelig for en nasjon.¹⁴¹

Krig er det alltid og krig er overalt. Det finnes ingen begynnelse, det finnes ingen fredsslutning. Krig er liv. Krig er enhver brytning. Krig er utilstand. (Joachim Fest. Hitler, 512.)

Et typisk trekk ved despotens ideologi uttrykkes som en ekstrem form for konsekvensetikk. Saken rettferdiggjør alt. I Hitlers tilfelle regnes ikke individet med. I Maos tilfelle er jeget alt, men jeget er først og fremst Mao selv. Svakhetene ved disse holdningene eller ideologi er først og fremst mangel på menneskeverd. I stedet for menneskeverd er det saken som får verdi, og skulle saken kreve menneskeliv, vil målet hellige drapene. På det viset mangler despoten ofte vesentlige humane ideer, ideer hvor nestekjærligheten og respekt for liv spiller en sentral rolle. Dersom nestekjærligheten hadde spilt en vesentlig rolle, ville det måtte begrense voldsutøvelsen. Men i stedet innførte de alle en voldskult som lett tiltrakk seg kriminelle, halvkriminelle og andre personer med voldelige anlegg.

¹³⁸ Philip Short. *Mao A Life*, 57.

¹³⁹ Philip Short. *Mao A Life*, 55.

¹⁴⁰ Philip Short. *Mao A Life*, 60.

¹⁴¹ Fest. *Hitler*, 511.

Med merkelig likegyldighet går det tyske folk fra et ytterpunkt til et annet, fra idealisme til naturalisme.¹⁴² Hitlers naturalisme var allerede i begynnelsen av 30-tallet tydelig. Blant de innvidde hevdet han i beste naturalistiske ånd at ettersom naturen er grusom, kan vi også være det.¹⁴³ Denne mangel på distinksjoner, det å se mennesket bare som et velutviklet dyr, er typisk for en despot. Hitlers frigjøringsideologi var egentlig en forløsningslære basert på enkeltindividets ubetydelighet.¹⁴⁴ Hans sosialdarwinisme er nesten fullkommen da han, på bakgrunn av russernes energiske motstand under vinterkrigen, sier til Speer at fremtiden tilhører utelukkende det sterkere østfolket.¹⁴⁵

Hitlers framgang gjorde seg gjeldende i en tid hvor det å dyrke den romerske antikken var særs populært.¹⁴⁶ Denne cæsarimitasjonen av antikkens volds- og førerkultus er et motiv som kan ha spilt en større rolle enn hva man tradisjonelt har trodd. En av grunnene til at denne førerkulten slo så godt an, skyldtes borgerskapets dyrkelse av de romerske idealene mot, ære og dødsforakt. Disse idealene ble før nazismen til dels kombinert med kristne idealer som ydmykhet, omsorg og tilgivelse, selv om idealene stred radikalt med hverandre. Det man kaller borgerlighet er ofte en syntese av romerske og kristne idealer. I nazismen derimot utelater man de kristne idealene og dyrker kun de romerske. Dette passet Hitler ettersom disse lett amoralske idealene om en fri og brutal herremakt kunne dekke over hans personlige hevnfølelser.¹⁴⁷ Og ettersom borgerskapet lett kunne identifisere seg med mange av disse antikkens idealer, ble det mulig for nazistisk ideologi å seire politisk.

Idealet til Hitler var, som hos Mussolini, det ensomme og voldelige overmennesket. Et ideal ikke ulikt den uendelige rekken helter i moderne voldsfilmer. Det er derfor ingen grunn til å begrense dagens nazisme til bare å gjelde ytterliggående nynazistiske uttrykk. I den borgerlige kulturen finner man, gjemt bak vellykkethetsidealer, rå utvelgelse, forakt for svakhet og helteforestillinger om hardcore kapitalister i silkeslips i ferd med å albue seg til topps på bekostning av andre. Det som kanskje er mer uvant å forestille seg er at 60-tallets frigjøringsbevegelser også hadde enkelte nazitendenser, slik som kulturpessimisme, kravet om spontanitet, rus, hangen til ekstremitet, voldsomhet og estetisering av vold.¹⁴⁸

¹⁴² Joachim Fest. *Hitler*, 634.

¹⁴³ Joachim Fest. *Hitler*, 577.

¹⁴⁴ Joachim Fest. *Hitler*, 655.

¹⁴⁵ Joachim Fest. *Hitler*, 624.

¹⁴⁶ Joachim Fest. *Hitler*, 649.

¹⁴⁷ Joachim Fest. *Hitler*, 650.

¹⁴⁸ Joachim Fest. *Hitler*, 655.

I ungdomstiden, etter å ha sluttet på presteseminaret, leste Stalin politisk teori. I tillegg til politiske bøker av Marx, Engels, Lenin, Lasalle, Dickstein, Plekhanov og Bogdanov, leste han om pariserkommunen og den franske revolusjonen.¹⁴⁹ Det merkelige er at Stalin på bakgrunn av å ha lest teologi i flere år, ikke etterlater noe spor av kristendommens idealer annet enn likhetstanken, en forestilling han uansett ville ha tilegnet seg gjennom marxismen.

Marxismen, leninismen og stalinismen må, som Bertrand Russel påpekte, ses i lys av opplysningstidens rasjonalismeideal.¹⁵⁰ Stalinismen er et moderne prosjekt hvor man mente å kunne skape en ny og bedre verden basert på vitenskap og fornuft. Opplysningstidens religionskritiske tendens ble kraftig skjerpet slik at man ikke bare kan snakke om kritikk av religion, men også en bevisst undertrykkelse av religion. Stalinismen hadde samtidig sans for dyrkingen av teknologi og innehadde de samme utviklingspositivistiske idealene som man finner i opplysningstiden. På mange måter var stalinismen en ekstrem og fordreid utgave av opplysningstidens idealer. Stalinismens idealer kan, til en viss grad, kalles en autoritær og avkristnet utgave av opplysningsidealene.

Selv om Stalin var veldig impregnert av marxistisk ideologi, er stalinismen, spesielt praksisen, også tuftet på en gjennomført naturalisme. Spesielt menneskesynet er klart naturalistisk. Det leser man for eksempel ut fra sportsparadene. De sovjetiske sportsparadene var nokså identiske med de nazistiske, og i likhet med nazismen ble mennesker som ikke hadde riktig utseende utelukket fra deltakelse.¹⁵¹ Både nazismen, fascismen og kommunismen har det til felles at de dyrker fysisk fullkommenhet, fysisk kraft og ungdommelig vitalitet.

¹⁴⁹ Stalin var i det hele tatt en lesehest som slukte bøker. Ifølge ham selv kunne han lese 500 sider om dagen. Og smaken var typisk 1800-talls klassikere. Biblioteket hans inneholdt 20 000 velbrukte bøker. (Se Simon Sebag Montefiore. *Stalin. Den røde tsarens hoff*, 127-128.

¹⁵⁰ Bent Jensen. *Stalin. En biografi*, 285.

¹⁵¹ Bent Jensen. *Stalin. En biografi*, 160.

3. Kapittel

Vold

I en undersøkelse der man så på elleve europeiske nasjoners kriger over en periode på tusen år, viste det seg at disse elleve landene i snitt var i krig 47% av tiden.¹⁵² Denne infoen gir en indikasjon på hvor hverdagslig krig og vold har vært. Men selv om det rent historisk har vært utkjempet mange horrible kriger, blir likevel 1900-tallets despoters forsøk på å utrydde sine personlige og ideologiske motstandere, ekstremt grelle, ikke minst fordi voldslegitimeringen var mindre selvsagt enn i epokene før. Samtidig levde man i en tid hvor den teknologiske utviklingen for første gang i historien muliggjorde masseutslettelse. Volden i det tjuende århundre var i visse deler av verden ikke mindre enn apokalyptisk, selv om man lett glemmer at legitimeringen av vold kunne ha vært enda løsere i tidligere epoker.

Selv om perspektivet mitt er siktet inn på den enkelte despots vold, må man ikke glemme at ingen tyrann alene kan gjennomføre forfølgelser av menneskegrupper uten at store deler av befolkningen gir sin tilslutning.¹⁵³ Man skal heller ikke glemme at de fleste menneskene som deltar i slike folkemord er vanlige mennesker uten spesielle sadistiske anlegg.¹⁵⁴ Likevel, det er fryktelige dimensjoner som møter en når man ser på antallet menneskeliv som gikk tapt på grunn av despoter og despotiske regimer på 1900-tallet. Fra 1880-1920 ble folketallet i Belgisk Kongo redusert fra 20 til 10 millioner under Kong Leopolds herjinger i landet. Nazistene drepte 25 millioner og kommunistene rundt 100 millioner. I 1915, i ly av 1. verdenskrig, ble 800 000 av de 1,3 millioner armenerne som bodde i Tyrkia, drept.¹⁵⁵ I Kambodsja ble to ut av landets åtte millioner drept under Pol Pot, og i Rwanda ble i løpet av 1994 mellom 800 000-1 000 000 tutsier og moderate hutuer drept (og et utall andre lemlestet og voldtatt) av hutuene.¹⁵⁶

¹⁵² Lars H. Fr. Svendsen. *Ondskapens filosofi*, 27.

¹⁵³ Lars H. Fr. Svendsen. *Ondskapens filosofi*, 27.

¹⁵⁴ Lars H. Fr. Svendsen. *Ondskapens filosofi*, 34.

¹⁵⁵ Se Lars H. Fr. Svendsen. *Ondskapens filosofi*, 31-34.

¹⁵⁶ www.spartacus.schoolnet.co.uk

I Kina ble rundt 4 millioner kinesere direkte drept under Mao og langt flere, cirka 60 millioner, døde på grunn av maoismens mislykkede reformer. Mao var faktisk innstilt på å la halve den kinesiske befolkningen omkomme i en atomkrig - siden det allikevel var så mange kinesere.¹⁵⁷ Hva kan så grunnen til at en flink, idealistisk og oppvakt læreskolestudent gradvis skulle utvikle seg til å bli en av historiens mest brutale ledere? I tilfelle den unge Mao, inntar han som før nevnt et skiftende og uavklart syn på den volden han erfarer og ser i Kina. I en periode kan det nærmest se ut som om han antar en pasifistisk holdning. Da han var universitetsbibliotekar i Beijing, hevdet han selv å ha vært antimilitarist og anti-imperialist.¹⁵⁸ Men det virker som om han etter hvert i denne perioden blir overbevist om at et samfunn krever perioder av destruktivitet for å kvitte seg med foreldete former og skape en ny og dynamisk verden. Etter å ha kommet inn i mer politisk radikale kretser, går han tilbake på sin anarkistiske pasifisme og hevder at vold i samfunnet kan være legitimt. Da guvernøren i Hunan som gikk under kallenavnet slakteren Tang, bedrev en så brutal utrenskning at det, også i kinesisk målestokk, ble kalt ekstremt, støttet den 22 årige Mao slakteren Tang under henvisning til at han gjorde det for å opprettholde ro og orden.¹⁵⁹ Likevel, Mao var i utgangspunktet nølende i forhold til bolsjevismen, og mente at den russiske terrorismen måtte være siste utvei.¹⁶⁰ Etter hvert ble han overbevist om at kommunismen var den rette ideologien.

Etter å ha kommet til makt gikk Mao sjelden av veien for voldsbruk. Brutaliteten fikk sitt kanskje mest groteske og konsekvente utforming under den sene Mao da han gikk inn for at ungdommen skulle terrorisere befolkningen, ikke bare den gjengse mann og kvinne, men også de styrende. Slik ville man kunne rense samfunnet for borgerlige, ikke-kommunistiske innslag.

Ifølge Mao-biografen Philip Short ble flere mennesker drept under Mao enn under noen annen leder i menneskenes historie.¹⁶¹ Mellom tre og fire millioner ble drept, mens et uoverskuelig antall mistet livet på grunn av hans feilslåtte forsøk på å transformere Kina, hevder han.¹⁶² I 1950 ble cirka 710 000 mennesker enten avrettet eller tvunget til selvmord for å ha vist sympati med det avgåtte Guomindang-regimet. Da jordreformen var over i 1952, hadde en

¹⁵⁷ Lars H. Fr. Svendsen. *Ondskapens filosofi*, 33.

¹⁵⁸ Philip Short. *Mao A Life*, 84-85.

¹⁵⁹ Philip Short. *Mao A Life*, 66.

¹⁶⁰ Philip Short. *Mao A Life*, 111.

¹⁶¹ Philip Short. *Mao A Life*, 631.

¹⁶² Philip Short. *Mao A Life*, 632.

million landeiere og deres familier mistet livet.¹⁶³ En av grunnene til det store antallet drepte, er at Mao brukte massene til å avrette sine tidligere herrer (landeierne og familiene deres). I 1951 lanserte Mao *antiene*; anti-korrupsjon, anti-sløseri, anti-byråkrati . Dette skapte et klima hvor i prinsippet alle anga alle, til og med barn anga foreldre og ektefelle anga ektefelle. Rundt 200 000 mennesker mistet livet i dette forsøket på å rense Kina for borgerlige holdninger. I det tragisk mislykkede forsøket på å reformere Kina fra en jordbrukskultur til en industrinasjon, døde i årene 1959 og 1960 rundt 20 millioner kinesere av sult. 15 millioner færre barn kom til verden fordi kvinnene var for svake til å føde. Året etterpå, i 1961, døde fem millioner flere av sult.¹⁶⁴

En mer kompleks foreteelse er Maos kampanje om å la de hundre blomster blomstre. Forsøket fra rundt 1957 på å la folk, ikke minst de intellektuelle, uttrykke seg friere, var nok i utgangspunktet halvseriøst ment. Men Mao var ikke forberedt på massiv negativ kritikk. Det er heller ikke usannsynlig at han allerede fra starten av hadde sine baktanker. Derfor ble parolen om å la de hundre blomster blomstre i ettertid tolket som et rent konspiratorisk forsøk på å finne ut hvem som var regimets motstandere, for så å eliminere dem. I utgangspunktet er dette tvilsomt. Mao var på den tiden blitt isolert fra folket og var særdeles nysgjerrig på å finne ut hva kineserne egentlig mente. Selv om reaksjonene i ettertid kan ses som en forfengelig respons på å ikke tåle kritikk, var motivene neppe så negative. I eksperimentet med å la alle få si sin mening, aner man Maos kunstneriske og anarkistiske temperament, og samtidig hans lidenskap for dialektisk tenkning. Men reaksjoner førte bare til fornyede forsøk på å rense Kina fra borgerlige og antimaoistiske forestillinger.

Dette halvhjertede forsøket på å la studentene spesielt få si sin mening viser også den dobbelte holdningen Mao inntok i forhold til de intellektuelle. På den ene siden hadde han selv vært intellektuell og hadde en viss nostalgi for ungdommens kompromissløshet. Samtidig hadde han stadig blitt ydmyket av Kinas intellektuelle elite da han var en stakkars bibliotekarassistent i Beijing. På en måte er Mao dratt mellom fascinasjonen for radikale studenters holdning og lojaliteten overfor det (lavere lag av) folket som han selv opprinnelig tilhørte. Mao vaklet mellom å betrakte de intellektuelle som hundelort i det ene øyeblikket, i det neste som samfunnets gull.¹⁶⁵ Reaksjonen i kjølvannet av de hundre blomster må ses som

¹⁶³ Philip Short. *Mao A Life*, 436.

¹⁶⁴ Philip Short. *Mao A Life*, 505.

¹⁶⁵ Philip Short. *Mao A Life*, 465.

et uttrykk for Maos hat til de intellektuelle, og på en måte uttrykker det et hat mot seg selv, sin intellektualisme og sin egen utvikling.

Dette med å skulle åpne opp for kritikk er vel det mest ambisiøse eksperiment noen gang innenfor et etablert kommunistisk og totalitært system. Noen radikale studenter gikk inn for å oppløse kommunistpartiet, en professor kalte Maos styreform tilfeldig og hensynsløs. Andre snakket om ondsinnet tyranni og fascistisk styreform.¹⁶⁶ I forhold til sine skrekkslagne medarbeidere uttrykte Mao en holdning av vent og se hva som skjer.¹⁶⁷ Men allerede etter tre dager begynte Mao å si at man skulle utsette hevnen, for ikke å miste all den verdifulle infoen som strømmet inn.¹⁶⁸ De hundre blomster kan derfor ses som en dialektisk handling for å luke vekk ugresset. Da studentene virkelig begynte å ype seg, ble Mao, som etter hvert hadde mistet kontakt med folket, redd for hva han hadde satt i gang.

Når man ser på Maos liv og det faktum at han sannsynligvis har vært den lederen i hele verdenshistorien ansvarlig for flest tap av menneskeliv, må man innrømme at det, når alt kommer til alt, er lite i hans barndom eller i hans personlighet som skulle tilsi at han skulle bli en av historiens verste tyranner. På den måten er Mao en annen type despot enn Hitler og Mussolini hvor man skimter en barndom uten venner, en rotløs ungdomstid og et liv, dersom de ikke tydde til ekstremiteter, ribbet for framtidsutsikter. Heller ikke var hans barndom preget av vold og hevn slik som hos Stalin. Selv om Mao sikkert bar på en del potensielle hevnfølelser overfor eliten, synes hans despotisme å være mer ideologisk rettet enn for eksempel Mussolinis. Samtidig, Mao levde i en kultur som legitimerte vold lettere enn hva man gjorde i Tyskland eller Italia. Dessuten gjorde han Kina fri fra fremmed innflytelse. På det viset er ikke Mao blitt sett på som så grusom, og ettertiden, det vil si den kinesiske befolkningen, ser i dag relativt sjelden på Mao som et grusomt monster, slik de fleste tyskerne i dag ser på Hitler.

Ifølge biografene Chang og Young var det egentlig ikke før Mao var rundt 33 år gammel at han virkelig begynte å få sansen for praktisk vold. Men etter å vært leder for en opprørsstyrke i flere år, begynner Mao mer og mer å ty til utstrakt bruk av vold. Da Hunan-provinsen i 1926 var i et fullstendig kaos på grunn av opprør mot de rike jordeierne, dro Mao på en 32 dagers

¹⁶⁶ Philip Short. *Mao A Life*, 467.

¹⁶⁷ Philip Short. *Mao A Life*, 464.

¹⁶⁸ Philip Short. *Mao A Life*, 466.

inspeksjonsrunde. Mao oppdaget da at han hadde en viss nytelse av den råskapen som han så rundt seg. Denne sadistiske nytelsen over å se jordeierne bli torturert, skulle få betydning for de metodene han senere brukte da han selv ble hersker. I rapporten fra denne observasjonen, skriver Mao inngående omkring hvordan jordeierne og familiene ble torturert, og påstår at han kjente en ekstase han aldri før hadde opplevd.¹⁶⁹ Selv om han i rapporten hevdet at torturen og ydmykelsene først og fremst ble utført av råskinn, av de fattigste og mest brutale i provinsen, anerkjente han aktiviteten.¹⁷⁰ Dette er den første reelle indikasjonen på den råskapen som han selv skulle sette i verk, gjentatte ganger. Mao viste i grunnen liten interesse for bøndernes krav om omfordeling av jordeiendommene. Det var volden, kraften i stand til å endre samfunnet som fascinerte ham.¹⁷¹

Ved siden av Mao er Stalin den lederen i moderne tid som har tatt flest liv. Og selv om stalinismen kan sies å være en fortsettelse av leninismen, der terror, angiveri og masseutrensning allerede hadde begynt, var kjernen i stalinismen "en anvendelse av umåteholden vold."¹⁷² Stalinismens hat, dets tilintetgjørelsesraseri tiltrakk seg kriminelle og folk med liten utdanning, som trivdes i en atmosfære hvor den gamle orden var gått til grunne.¹⁷³ Stalin viste tidlig at han behersket voldspremissene. Allerede som gutt var han en beryktet slagsbror som benyttet seg av skitne triks under gatekamper. Selv om han i ungdommen studerte til prest, var han ifølge Bent Jensen, ærekjær, stridbar og hevngjerrig, og preget av ønsket om å dominere.¹⁷⁴ Dessuten var vold, mistenksomhet og angiveri noe Stalin var vant til fra barnsbeina av. Allerede i 1918, da Stalin som generaldirektør for matforsyningen den 6 april dampet inn i Tsaritsyn (senere kalt Stalingrad), en by ved inngangen til Nord-Kaukasus, startet han en nådesløs utrensning ved å skyte alle som kunne mistenkes for å være kontrarevolusjonære.¹⁷⁵ Da han samme året hadde senket en båt med en gjeng av Trotskijs menn, skal han ha uttalt at døden løser alle problemer: *Ikke noe menneske, ikke noe problem.*¹⁷⁶ Dette utsagnet avslører i grunnen Stalins menneskeforakt i et nøtteskall. Mennesker var for Stalin et problem, et hinder for hans eget maktbegjær.

¹⁶⁹ Jung Chang/Jon Holiday. *Mao. Den ukjente historien*, 63.

¹⁷⁰ Jung Chang/Jon Holiday. *Mao. Den ukjente historien*, 62-64.

¹⁷¹ Jung Chang/Jon Holiday. *Mao. Den ukjente historien*, 65.

¹⁷² Bent Jensen. *Stalin. En biografi*, 283.

¹⁷³ Bent Jensen. *Stalin. En biografi*, 283.

¹⁷⁴ Bent Jensen. *Stalin. En biografi*, 19.

¹⁷⁵ Simon Sebag Montefiore. *Stalin. Den røde tsarens hoff*, 59.

¹⁷⁶ Simon Sebag Montefiore. *Stalin. Den røde tsarens hoff*, 60.

Da Stalin i 1929 oppnådde total makt under revolusjonen ovenfra, startet han en tvangs- og voldspolitik som styrket hans stilling ytterligere. Alle de viktigste organer ble fra da av styrt og kontrollert av Stalin selv. Stalins tvangskollektivisering av jordbruket var rettet mot de 80% av det russiske folket som var selveiende bønder, I alt 140 millioner russere levde på de 25 millioner gårdsenhetene spredt utover det enorme russiske riket. Det å være selveiende bonde (kulak) ble sett på som en trussel mot regimet. Staten betalte lite for kornet og bøndene solgte motvillig til staten. Stalin ønsket å tvangskollektivisere landbruket slik at dette kunne finansiere hans storstilte prosjekt om å gjøre Sovjet til en industriell stormakt.¹⁷⁷

Tvangskollektiviseringen av landbruket utviklet seg til et folke drap hvor 7-8 millioner mennesker mistet livet.¹⁷⁸ I perioden fra 1930 til Stalins død (1953) ble 18 millioner mennesker sendt til diverse konsentrasjonsleirer spredt utover de mest øde områdene av Sovjetunionen. I disse konsentrasjonsleirene, kalt GULAG, døde i denne perioden minst fire millioner mennesker av kulde, utmattelse og sykdom.¹⁷⁹

Hitlers livssyn eller *weltanschauung* består først og fremst av et sosialistisk rettferdighetsideal, tysk nasjonalisme og generell antisemittisme. Men forsøket på å ideologisere Hitler blir veldig vanskelig når maktbegjær og kontroll er de ledende prinsippene.¹⁸⁰ Ifølge Fest er det mest karakteristiske draget ved Hitlers tenkning at han ikke klarte å finne noen annen løsning enn bruk av vold.¹⁸¹ I en polemikk mot de vestlige demokratiene ironiserte Hitler over deres fellesskapsideer og hevdet at "fellesskap kan nå engang bare skapes og opprettholdes med vold."¹⁸² I perioden fra 1934 av var det spesielt i Tyskland en utbredt oppfatning om at fornuften var underlagt det politiske spillet, og at volden var den nye orden. Representanten for denne nye tiden var Adolf Hitler.

Et trekk ved Hitler og volden som kompliserer det hele, er at heller ikke han, på det personlige planet var en helt klassisk voldelig person. Det er få situasjoner hvor han selv handler fysisk voldelig. På en måte virker Hitlers voldsforherligelse nokså lik den som ensomme, spebygde og følsomme satanister legemliggjør. Det er en voldsforherligelse basert på å kompensere for

¹⁷⁷ Bent Jensen. *Stalin. En biografi*, 97-98.

¹⁷⁸ Bent Jensen. *Stalin. En biografi*, 100-102.

¹⁷⁹ Bent Jensen. *Stalin. En biografi*, 110-111.

¹⁸⁰ Se Alan Bullock. *Hitler – A Study in Tyranny*, 1962, 382.

¹⁸¹ Joachim Fest. *Hitler*, 323.

¹⁸² Joachim Fest. *Hitler*, 558.

egne mangler. På den andre siden, det er sjelden at noen toppleder i moderne tid har vært så inspirert av ulike former for voldsmytologi. Det typiske ved Hitler, Mao, Stalin og, ikke minst, Mussolini er at de, da de var kommet til makt var mer eller mindre unndratt fra fare. Ingen av disse er hærførere som deltar i krigene. De er på mange måter skjermet fra å se groteskene av sine ordre. De er alle planleggere i behagelig distanse fra krigens gru. Det er tvilsomt om Hitler eller Mussolini noen gang så en person som var blitt drept. Ingen av de tyske topplederne var tilstede under massehenrettelsene på jødene. Det vil si, Himler var til stede på ett og fikk hysterisk anfall.¹⁸³

De siste månedene i Hitler liv, da han var fysisk og psykisk tom, tiltok de apokalyptiske drømmene. Drømmen var nå total ødeleggelse, en tilintetgjøring av alt. Mens russerne og de allierte nærmet seg, tydde han samtidig til drømmen om den ensomme helten. Dette var en form for valhallsromantikk rotfestet i den tyske bevisstheten som til syvende og sist viste seg som en hyllest til døden. Hitlers liv var på mange måter preget av en desperat selvmordsdrift,¹⁸⁴ en dødsdrift som delvis kan tolkes som en fullendelse av barndommens traumer.

Denne siste perioden i Hitlers liv uttrykker ren ødeleggesmani. Det er som om han vil si at så lenge han ikke får leve, skal ingen få leve. Dette forsøket på å ødelegge så mye som mulig før man selv faller, kan kunne tolkes som en form for symbolsk selvdestruksjon, med mye verre konsekvenser enn om dette bare var selvhat eller hat rettet mot en indre familierets. Dette selvhatet og den ideologiske forblindelsen gjør det plausibelt å tro at Hitler nok aldri gjennomskuet de ødeleggende virkningene av sitt styre. Det tragiske med ledere med sterk selvødeleggesdrift er at de blir i stand til å smitte samfunnet med den samme hangen til ødeleggelse og så la det manifestere seg som internasjonal politikk. Med Hitler ble dette selvhatet apokalyptisk i og med at til slutt ble Tyskland lagt øde. Et eksempel på Hitlers i grunnen ørkesløse liv var at han som den store arkitekten in spe, med de mest fantastiske byggplaner, ender opp med at det ikke står igjen et eneste bygg etter ham.¹⁸⁵ Selvutslettelse transformeres til total utslettelse og destruksjonen ble total.

¹⁸³ Joachim Fest. *Hitler*, 578.

¹⁸⁴ Joachim Fest. *Hitler*, 623.

¹⁸⁵ Joachim Fest. *Hitler*, 656.

Mussolini dyrket volden like utilsørt som Hitler. En av de få verdiene Mussolini konsekvent proklamerte, var nettopp vold som politisk virkemiddel.¹⁸⁶ Krig var den eneste vakre handlingen som gjorde livet verd å leve.¹⁸⁷ Mussolinis krigsetetikk minner om futurismens voldsetetikk slik det blir uttrykt hos kunstneren Marinetti. Marinetti hevdet at krigen er vakker fordi den beriker kunsten.¹⁸⁸ På det viset er fascismen som ideologi først og fremst en estetisk ideologi på den måten at volden blir noe estetisk som man kan fråtse i. Og som filosofen Lars Fr. Svendsen hevder: for det estetiske blikket fins det egentlig ingen ofre. Det hele blir et uforpliktende spill.¹⁸⁹ Fascismen er et eksempel på hvordan estetiseringen av tilværelsen uten etisk redigering leder til vold.

Fascistiske ledere var stadig vekk uenige om hvem som skulle ha makt, men var alltid enige om at volden fungerte som middel til å rekruttere ungdommen. Mussolini var konsekvent i at fascismen alltid skulle være voldelig. Ungdommen ble fascinert av vold og hadde nytelse av å utøve vold mot motstandere så vel som vanlige borgere, hevdet han.¹⁹⁰ Mussolini brukte i utstrakt grad kriminelle til å likvidere mennesker. Hans omgangskrets besto også i stor grad av kriminelle og halvkriminelle. Fascismen tiltrakk seg, spesielt i begynnelsen, mennesker fra samfunnets ytterkant: misfornøyde sosialister, republikanere, anarkister, revolusjonære og rastløse eksksoldater.¹⁹¹ Fascismens voldsbølger ble gjennomført av studenter og kriminelle. De studentene som ble skadet under slike voldsbølger ble belønnet med høyere universitetsgrader og lukrative pensjoner.¹⁹² Mangelen på etikk i fascismen lå i troen på at volden skal virkeliggjøre ideologien. Og Mussolinis overlevelsesstrategi var bygd på en grusom offerlogikk, faktisk mye verre enn den klassiske offerlogikken som forsøker å skape ro gjennom å peke ut syndebukker som man reelt tror er skyldige. Mussolini og fascistene derimot gjorde offeret til et spill. Flere ganger ble en person drept av fascistene mens motstandsgruppene fikk skylden.¹⁹³ Fascismens manipulasjonsstrategier var en spesielt rå form for machiavellisme der føreren kan ty til hvilke som helst metoder for å holde på makten.

¹⁸⁶ Denis Mack Smith. *Mussolini*, 11.

¹⁸⁷ Denis Mack Smith. *Mussolini*, 256.

¹⁸⁸ Lars H. Fr. Svendsen. *Ondskapens filosofi*, 93-94.

¹⁸⁹ Lars H. Fr. Svendsen. *Ondskapens filosofi*, 8.

¹⁹⁰ Denis Mack Smith. *Mussolini*, 46.

¹⁹¹ Christopher Hibbert. *Mussolinis undergang og fall*, 27.

¹⁹² Denis Mack Smith. *Mussolini*, 62.

¹⁹³ Denis Mack Smith. *Mussolini*, 143-144.

Man kan så spørre seg hvor mye av denne voldsdyrkingen er psykologisk og hvor mye er ideologisk? Hos Mussolini henger de to faktorene nøye sammen. Man fornekter i Mussolinis tilfelle en klar sammenheng mellom barnet Mussolini som drev rundt og truet med kniv, til ungdommens Mussolini som forfører gifte damer gjennom voldtektsaktige forførelseskunster til de mer raffinerte former for drap da han ble *Il duce*. To damer, Signora Sarafati og Angelina Balabanoff, som kjente Mussolini som barn, hevder at deres første Mussolini-minne var at han oppførte seg som en bråkmaker og pøbel.¹⁹⁴ Som ung mann duellerte Mussolini flere ganger.¹⁹⁵ Da han i ungdommen flyktet til Sveits skapte han mistenksomhet hos det sveitsiske immigrantkontoret fordi han åpenlyst propaganderte voldelig ideologi.¹⁹⁶ Og som bohem i Lausanne kalte han seg *un apostolo di violenza*.¹⁹⁷

Både nazismen og fascismen var helt avhengig av vold og terror for å vinne valg. Valget i Italia i 1924 ble derfor styrt av grov fascistisk vold. Mussolini var avhengig av en tilstand av lovløshet for å nå sine mål. Det betydde blant annet valgfusk.¹⁹⁸ Da Mussolini kom til makten, var voldsidealene hans faktisk enda mer ekstremt uttrykt enn hos Hitler. I Mussolinis tilfelle var det snakk om å utradere hele det protestantiske Nord-Europa.¹⁹⁹ Men til forskjell fra Hitler var Mussolini mye feigere, mer forsiktig utenrikspolitisk og mer tilfreds med å prate om militære seire enn å virkelig sette det hele i gang. På en måte var Mussolini mer konform, mer tilfreds med å bli dyrket og utøve ideologisk makt. Mussolini ble stadig kalt både feig og feminin. I løpet av alle de tragisk unødvendige krigene han stelte i stand, så han sannsynligvis aldri et menneske dø.²⁰⁰ Han truet hele tiden med død og avstraffelse, men som regel ble det med trusselen.²⁰¹ Holdningen hans til krig ligner pratmakeren og bråkmakeren som vil være den tøffeste i klassen, men som når det brygger opp til bråk, stikker av.

Psykologen Adler mente at Mussolini allerede fra barnsbeina av måtte ha hatt en fundamental følelse av å ikke strekke til.²⁰² I følge hans fru var Mussolini absolutt ingen løve, men mer en

¹⁹⁴ Denis Mack Smith. *Mussolini*, 114.

¹⁹⁵ Denis Mack Smith. *Mussolini*, 114.

¹⁹⁶ Denis Mack Smith. *Mussolini*, 7.

¹⁹⁷ Christopher Hibbert. *Mussolinis undergang og fall*, 10.

¹⁹⁸ Denis Mack Smith. *Mussolini*, 74-75.

¹⁹⁹ Denis Mack Smith. *Mussolini*, 94.

²⁰⁰ Denis Mack Smith. *Mussolini*, 288.

²⁰¹ Christopher Hibbert. *Mussolinis undergang og fall*, 143.

²⁰² Denis Mack Smith. *Mussolini*, 114. (Seldes *The Truth*, 81)

stakkarslig fyr.²⁰³ Fascistenes justisminister uttalte i 1944 at Mussolini selv bare kunne redde seg ved å være hensynsløs og uforsonlig.²⁰⁴ Christopher Hibbert går så langt som å hevde at Mussolini ikke var noen grusom mann. I stedet for å bruke begreper som ond, beskriver Hibbert ham som en streng person som hadde vanskelig for å tilgi, ofte kynisk og foruroligende fjern, men både følsom og medlidende bak et brautende tyrannvesen som han håpet skulle utsondre marmoraktig følelsesløshet.²⁰⁵ Den feilen Hibbert her gjør er å la personligheten og følsomheten bestemme hva ondskap er. At ondskap kommer av følelsesløshet, er en helt uholdbar tese ettersom det like gjerne kommer av for mye følelser eller feile følelser. På det viset er det kanskje mer presist å si at Mussolinis ondskap ikke først og fremst er av psykologisk art, men av ideologisk art. At det i tilfellet Mussolini også er en klar link mellom psykologien og ideologien er likevel ganske evident.

Mussolinis rasisme var inkonsekvent og mye mindre personlig motivert enn Hitlers. Han var lite begeistret for dyrkingen av den blonde og blåøyde nordiske rasen ettersom italienerne ikke falt innunder den kategorien. Han gikk heller ikke inn for å sterilisere syke og tilbakestående - selv om dette, i mindre grad, var blitt gjort i Nord-Afrika.²⁰⁶ Forholdet til jødene var også mer avslappet, men han tydde ofte til antisemitisk sjargong når han var i kontakt med Hitler.

Likevel, i 1938 ble det utstedt et dekret om raser hvor både etiopiere, arabere og jøder ble erklært mindreverdige.²⁰⁷ Mussolini skjønte at sjargongen omkring raserenhet delvis var vrøvl, men brukte allikevel denne sjargongen i den hensikt å framheve den italienske nasjonen.²⁰⁸ På tross av Mussolinis intellektuelle skepsis til antisemittismen, offentliggjorde italiensk presse i 1938 et dekret om at italienerne stammet (ifølge en rekke universitetsprofessorer) fra den nordiske rasen. Senere samme året ble det innført raselover der ekteskap med ikke-ariere ble forbudt. Jøder som hadde kommet til Italia etter 1919 skulle utvises, og ingen jøde fikk lov til å arbeide som lærer, journalist, sakfører, bankmann eller bli medlem av fascistpartiet. I tillegg skulle det opprettes egne folkeskoler for jødiske barn. Men disse reglene ble aldri seriøst fulgt opp, antakelig fordi Mussolini ikke trodde på dem.²⁰⁹

²⁰³ Denis Mack Smith. *Mussolini*, 114.

²⁰⁴ Christopher Hibbert. *Mussolinis undergang og fall*, 258.

²⁰⁵ Christopher Hibbert. *Mussolinis undergang og fall*, 56.

²⁰⁶ Denis Mack Smith. *Mussolini*, 181-182.

²⁰⁷ Denis Mack Smith. *Mussolini*, 221-222.

²⁰⁸ Denis Mack Smith. *Mussolini*, 222.

²⁰⁹ Christopher Hibbert. *Mussolinis undergang og fall*, 86.

Denne manglende overbevisning omkring nazismens raseteorier kommer klart fram idet Mussolini hevdet at Hitlers teori om rasemessig overlegenhet, egentlig skulle tilsi at samene burde betraktes som den mest avanserte rasen.²¹⁰

Den samme ikke-ideologiske antisemittismen ser man hos Stalin. Stalin var antisemitt mer på grunn av at han ikke likte jøder enn at han fant rasen mindreverdige. Samtidig som man finner mye antisemittisk sjargong hos Stalin, kommer man ikke unna det faktum at han hadde talløse jødiske bekjentskaper.²¹¹ Og enkelte av dem var nære medarbeidere. Dette til tross, Stalin hevdet faktisk så sent som i 1947 at Hitler hadde handlet riktig i jødespørsmålet.²¹²

Despoter har en relativt primitiv hang til å se opp til den eller de som er sterkere enn seg selv. Denne beundringen som fører til etterlikning og, etter hvert, til rivalisering, kan ses som en av grunnene til at volden tiltar. Hitler beundret England grenseløst. Samtidig hevdet han at samtidens engelskmenn var lettere degenerert. Samtidig beundret han Churchill. Voldens logikk er alltid basert på å beundre den sterke, samtidig som man selv ønsker å ta den sterke plass.

Mens Hitler i begynnelsen beundret den seks år eldre Mussolini, var Mussolini mer kjølig overfor Hitler. I 1926 hadde Hitler bedt om et signert foto av Il Duce. Den italienske utenriksministeren hadde da uttalt at noe slikt ikke passet seg.²¹³ Mussolini som i begynnelsen var den sterke part, mente Hitler var lettere gal, seksuelt degenerert, lite dynamisk og utstyrt med lav intelligens.²¹⁴ (Gøring sto det enda verre til med, han hørte, ifølge Mussolini, hjemme på lukket avdeling.)²¹⁵ Mussolini syntes Hitlers hode var stappfullt av uforståelig filosofi. Å høre på Hitler var som å høre på en grammofon som inneholdt syv melodier som ble gjentatt gang på gang. Og som om ikke dette var nok, Mussolini klandret faktisk Hitler for å ha kommet til makten parlamentarisk og ikke på voldelig vis, slik som fascistene.²¹⁶

²¹⁰ Christopher Hibbert. *Mussolinis undergang og fall*, 77.

²¹¹ Robert Service. *Stalin. A Biography*, London: Pan Books, 2005, 77-78.

²¹² Bent Jensen. *Stalin. En biografi*, 289.

²¹³ Christopher Hibbert. *Mussolinis undergang og fall*, 74.

²¹⁴ Denis Mack Smith. *Mussolini*, 185.

²¹⁵ Denis Mack Smith. *Mussolini*, 183.

²¹⁶ Denis Mack Smith. *Mussolini*, 183.

Etter hvert som krigen skred framover begynte beundringen å snu: Mussolini begynte å se opp til Hitler. Det utviklet seg til et forhold basert på gjensidig tiltrekning og avsky hvor de stadig etterliknet hverandre. Vekselvirkningen mellom frastøtelse og fascinasjon tyder på at de ble hverandres dobbeltgjengere. I begynnelsen var det Hitler som beundret Mussolini, hvor han tok etter de samme antidemokratiske og eneveldige idealene til Mussolini. Mens antisemittismen for eksempel var et resultat av at Hitler var blitt mektigere enn Mussolini. Det var derfor Mussolinis tur til å etterlikne Hitler. Enkelte komiske utslag av denne etterligningen tok til: Da Hitler innførte den antikke romerske hilsen, overtok Mussolini denne fra nazistene. Så innførte Hitler den militære gåsegangen før Mussolini også overtok denne under henvisning til at dette egentlig var en romersk skikk. Under samtalene omkring Tysklands invasjon av Tsjekkoslovakia skal Hitler ha vært fullstendig betatt av Mussolini. Hitler holdt hele tiden blikket festet på Mussolini. Når Mussolini lo, lo Hitler, og når Mussolini anla en truende mine, gjorde Hitler det samme.²¹⁷ Denne dobbeltgjengermentaliteten uttrykte seg også innenfor det politiske spillet. Etter at Hitler gikk inn i Tsjekkoslovakia, fant Mussolini ut at da kunne han likegodt gå inn i Etiopia.²¹⁸

Mussolini utviklet en usedvanlig snedig taktikk i forhold til krigene på 1940-tallet. Han visste at Italia var militært svært svakt, og var derfor svært oppsatt på å ende opp på rett side. Da Italia til slutt erklærte krig (10 juni 1940), håpte Mussolini at Tyskland ville tape en del kamper slik at deres allierte ble svakere. Han håpte også på tap av et par tusen italienske menneskeliv slik at det ville se ut som de tok noe av støyten.²¹⁹ Men det hele var en taktikk basert på at Italia etter hvert ville vokse fram som det neste storriket. Og middelet mot det var å alliere seg med den sterkeste inntil den sterkeste makten ble så svekket at fascistene endelig kunne ta over. Denne taktikken viser både feighet og ekstrem mangel på menneskeverd. For Mussolini hadde krig ingenting med rettferdighet å gjøre. Krig var heller ikke basert på retten til forsvar. I *Encyclopedia Italiana*, skrevet på 1930-tallet, definerte Mussolini fascismen som en filosofi som verken trodde på muligheten eller gagnet av fred. Krig er det eneste som driver den menneskelige energi til de største anstrengelser og som setter et preg av edelhet på de folk som har mot til å møte den, hevdet han.²²⁰ Denne innstillingen ble støttet av de fleste ledende fascistene.

²¹⁷ Christopher Hibbert. *Mussolinis undergang og fall*, 95.

²¹⁸ Christopher Hibbert. *Mussolinis undergang og fall*, 101.

²¹⁹ Denis Mack Smith. *Mussolini*, 250.

²²⁰ Christopher Hibbert. *Mussolinis undergang og fall*, 99..

Samtidig som Hitler og Mussolini tidvis beundret hverandre, var forholdet preget av hat og misunnelse. Mussolini hevdet at Hitler var en farlig sinnssyk som bare etterlignet den ekte fascismen.²²¹ Rivaliseringen utviklet seg slik at Mussolini ikke kunne utstå tanken på at Tyskland skulle vinne krigen alene.²²² Etter 1942 snakket Mussolini mer og mer om å begynne å kjempe mot tyskerne. Italias irrasjonelle og ineffektive krigføring²²³ fikk Hitler, helt på slutten av livet, til å hevde at det var Tysklands stadige opprydding etter Italias tafatte og mislykkede krigføring, som fikk dem til å tape 2. verdenskrig. En refleksjon som ikke var helt urimelig.

Forholdet mellom Hitler og Mussolini er et eksempel på hvordan rivaler i startfasen framstår som like og profilerer likhet med hverandre, men etter hvert som rivaliseringen tiltar, gjør de alt en kan for å etablere ulikheter seg imellom, selv om man på det private plan kan innrømme visse likheter. I Mussolinis tilfelle ble det relativt tidlig i forholdet gjort visse forsøk på å framstå som forskjellig fra den tyske Føreren. Etter en samtale med tyskerne i 1934 beskrev Mussolini nazismen som et hedensk produkt fra den mørke tidsalder, et rasistisk asyl for sinnssyke.²²⁴ Nazismen kunne ha noen få likhetspunkter med fascismen, men i det store og hele var de motpoler.²²⁵

Mussolini forsøker altså å etablere en absolutt motsetning mellom nazisme og fascisme, mellom seg selv og Hitler. I virkeligheten står de for den samme voldelige, anti-demokratiske, eneveldige og demagogiske stilen. Hitler og Mussolini kan minne om et ektepar som i flere tiår har forsøkt å bedra omgivelsene og hverandre. Nå er de i ferd med å skille lag og påstår at de er for forskjellig til at forholdet kan fungere, mens det egentlig er gjenkjennelsen av likhet som gjør forholdet umulig.

Da både Hitler og Mussolini var i ferd med å miste grepet, kom det en uhyre interessant innrømmelse fra Mussolini. Etter å ha hørt på Hitlers gjentatte bebreidelser omkring Italias manglende krigsinnsats, følte han gradvis at livskraften var i ferd med å ebbe ut. I løpet av Hitlers 2 1/2 timers skjennepreken begynte han å lure på om ikke de begge var blitt gale.²²⁶

²²¹ Christopher Hibbert. *Mussolinis undergang og fall*, 74-77.

²²² Christopher Hibbert. *Mussolinis undergang og fall*, 117.

²²³ Italienerene presterte faktisk å eksportere krigsutstyr til England etter at de hadde erklært krig mot dem. (Christopher Hibbert. *Mussolinis undergang og fall*, 123)

²²⁴ Denis Mack Smith. *Mussolini*, 186.

²²⁵ Denis Mack Smith. *Mussolini*, 186.

²²⁶ Denis Mack Smith. *Mussolini*, 293.

Når Mussolini begynner å skjønne at han har tapt krigen og makten i Italia, inntreer øyeblikk av klarsyn. Omgivelsene derimot tolket det som om han begynte å bli svak og i ferd med å miste kontakten med virkeligheten.²²⁷ I løpet av den siste perioden av Mussolinis liv er ikke bruken av vold like selvfølgelig. Når makten rakner, rakner også maktfilosofien og religion fremstår ikke som like irrelevant. Det var i denne nedgangsperioden Mussolini ytret ønske overfor en lokal prest om å gå til messe.²²⁸

Despotens forhold til vold kan ses på som en forblindelse. Når man befinner seg i volden, ser man ingen annen logikk enn voldens logikk. Den som kommer til makt gjennom vold og tvilholder på makten gjennom ulike former for voldsutøvelse, kan ikke gi fra seg makten uten selv å bli utsatt for den samme volden som han selv utøver. Det blir derfor umulig å gi fra seg makten ettersom det å gi fra seg makt med størst mulig sannsynlighet betyr at man selv vil miste livet. Hitler for eksempel er et klassisk eksempel på at ren utryddelse av menneskeheten blir å foretrekke framfor å kapitulere. Denne totalvolden kan ses som selvdestruktivitet, som projiseringer av de brutale sidene av lederens personlighet. Likevel, en slik ekstrem voldelighet som man ser hos Mao, Stalin, Mussolini og Hitler, er også noe som kommer gradvis, gjennom å vikle seg inn i sterke konflikter med omgivelsene slik at man bare ser voldelige løsninger.

Det kan derfor være uklokt i politisk øyemed å operere med straffetiltak som gjør det umulig for en despot å gi fra seg makten. Å forhandle om makt vil i enkelte tilfelle kunne redde tusenvis av menneskeliv, selv om det å tvilholde på makt er et av despotens mest karakteristiske trekk. Despoten på avgrunnens rand ligner en desperado med et gissel framfor seg.

²²⁷ Denis Mack Smith. *Mussolini*, 294.

²²⁸ Denis Mack Smith. *Mussolini*, 299.

4. Kapittel

Religion

En særdeles interessant faktor ved Mao, Stalin, Mussolini og Hitler er at alle, etter hvert, ble ateister. Akkurat dette perspektivet virker spesielt aktuelt i dag hvor frykten for religiøs ekstremisme er i ferd med å fyres opp. Det er derfor vesentlig å ha i mente at historiens verste nedslaktninger er utført nettopp gjennom ulike former for ateistisk ideologi. Regner man sammen drapene i kjølvannet av disse fire, kommer tallet opp i over 100 millioner mennesker. Det 20. århundre var i grunnen et grusomt uttrykk for at mennesker igjen begynner å opptre som guder. I Europa på 1900-tallet ble tapet av religiøs tilbedelse og tro kompensert med massetilbedelse av herskeren. Parallellen virker konsekvent. Som substitutt for tradisjonell kristendom oppsto en grotesk menneskedyrking. Ifølge Heller og Plemper var "Guds død" forutsetningen for guddommeliggjøringen av mennesket, og den sakrale energien ble i det 20 århundre sluppet løs innenfor den politiske sfæren.²²⁹

At ytterliggående ideologier med et sterkt fokus på en leder kan ses på som religionssubstitutter, er ikke noe som bare religiøse mennesker kan bruke i apologetisk øyemed. Det inneholder en antropologisk innsikt. Mennesket har en tendens til å utvikles og dannes gjennom etterligning. Når menneskene i det 20. århundre ikke lenger etterlignet kristendommens idealer, vokste andre modeller eller idealer fram. Et nytt ideal var kunstneren og bohemen. Og innenfor det politiske livet søkte man, samtidig som adel og monarki ble svekket, etter nye utgaver av "overmennesket". Det er en tendens at mennesker blir mer betatt av andre mennesker enn ideene deres. Og når den tradisjonelle kristendommens skepsis til det absolutt gode mennesket minket i folks bevissthet, lå dyrkingen av mennesker med nye ideer lett for hånden.

Likevel, man skal ikke lete lenge i historiebøkene før man finner religiøse despoter. Men en kristen despot vil ha store vanskeligheter med å legitimere sin despotisme fordi han vet at religionen reserverer seg mot utstrakt voldsbruk og menneskeforakt. Ettersom de fleste store

²²⁹ Klaus Heller/Jan Plemper (Red). *Personality Cults in Stalinism* (Göttingen: V&R Unipress, 2004), 19.

religionene opererer med tabu mot vold, vil utstrakt vold, slik som etnisk rensing, være vanskelig å legitimere. På det viset er jeg enig med religionsviteren Torkel Brekke i at sammenblandingen av religion og politikk ikke er så farlig som mange framstiller det.²³⁰ Alle de fire despotene jeg behandler, ville ha større problemer med å fare fram på en så voldelig måte dersom de hadde hatt et forpliktende forhold til den religionen som dominerte i samfunnene deres. Dessuten, de store verdensreligionene legger vekt på selvoppgjør, på at individet må gå i seg selv og gjøre noe med sin egen ondskap. Religion som selvoppgjør og selvkritikk betyr at skillet mellom et oss og dem, mellom kommunistene og kapitalistene, mellom arierne og jødene, mellom de sterke og de svake, vanskelig kan opprettholdes ettersom alle har det destruktive i seg.

Fascismen baserte mye av sin mytologi på forestillingen om Mussolini som et overmenneske. Det var derfor vesentlig at han alltid så vital og ungdommelig ut. Ikke bare fremstilte man Mussolini som vital og ungdommelig. Han ble også fremstilt som ufeilbarlig, med de samme egenskapene som Vårherre selv; rettferdig, barmhjertig og kjærlig.²³¹ Blant massen antok Mussolini religiøse dimensjoner. Likevel viste, spesielt i startfasen forakt for kirken og den katolske troen. Tidlig i ungdommen hadde han antatt farens antiklerikale holdning. Da han var i tjueårene hevdet han at vitenskapen hadde bevist at Gud ikke eksisterte. Jesus var bare en uvitende jøde. Religion var en mental sykdom, en epidemi som burde kureres ved hjelp av psykiatere. Kristendommen i særdeleshet prekte resignasjon og feighet, mens den nye sosialistiske moralen skulle feire opprør og vold, hevdet han.²³²

De første fascistene var klart antiklerikale og ville konfiskere kirkens eiendommer. I tillegg ville de avvikle monarkiet.²³³ I fascismens tidlige periode kalte Mussolini kristendommen foraktelig, og ba paven forlate Roma. Men da han innså at han kunne ha fordel av å inngå allianser med Den katolske kirken, gikk han inn for å subsidiere kirker og religiøse skoler.²³⁴ Likevel, selv om han forsøkte å få kirken på sin side, gikk han aldri i kirken, og hans personlige anti-kirkelighet var aldri særlig godt skjult.²³⁵ Etter hvert forsøkte han å fremstå som en religiøs mann, en katolikk som avviste sin ungdoms ateisme.²³⁶ Men han døpte ikke

²³⁰ Torkel Brekke. *Gud i norsk politikk. Religion og politisk makt*, Oslo: Pax, 2002.

²³¹ Christopher Hibbert. *Mussolinis undergang og fall*, 40-41.

²³² Denis Mack Smith. *Mussolini*, 8.

²³³ Denis Mack Smith. *Mussolini*, 35.

²³⁴ Denis Mack Smith. *Mussolini*, 44-45.

²³⁵ Denis Mack Smith. *Mussolini*, 159.

²³⁶ Denis Mack Smith. *Mussolini*, 65.

barna sine og fikk heller ikke ordnet en ny kirkelig bryllupsseremoni før han var i førtiårene.²³⁷ Hans pamflett skrevet i ungdomstiden under tittelen *Gud eksisterer ikke* ble senere stoppet og nektet opptrykk.²³⁸

På slutten av livet, i 1944, påsto Mussolini at han hadde kommet tilbake til den katolske troen.²³⁹ Men denne troen var preget av et syn på seg selv som en ny Jesus eller en utfordrer til Jesus. Denne nyoppdagede kristendomsvarianten var derfor ikke noe forsøk på å realisere de kristne idealene. Mussolini ville ikke etterligne Jesus eller være ham lik. Mer riktig er det å si at han ville overgå Jesus. Denne påståtte troen kan virke som om den først og fremst var en form for rivaliserende tro, en tro basert på egen storhet. På slutten av livet sammenlignet Mussolini seg selv i enkelte taler med Jesus og Napoleon.²⁴⁰ Jesus og Napoleon ble da sett i lys av hans egen storstilte karriere. Og han mente å se klare likheter mellom sviket mot Jesus og sviket mot ham.²⁴¹ Helt på slutten av livet, da han var på rømmen, hadde han en seriøs samtale med erkebiskopen i Milano. Erkebiskopen ba ham angre sine handlinger, men ble etter hvert sjokkert over hans mangel på anger.²⁴²

Mussolini forsøkte å få folk til å tro at fascisme verken befant seg til høyre eller til venstre i det politiske landskapet. (Noe som på mange måter var riktig.) Man skulle få et inntrykk av at dette var en ny åndelig bevegelse, en ny religion.²⁴³ Han forlangte faktisk at professorene og de intellektuelle skulle avsettes dersom de ikke aktivt gikk inn for denne nye religionen.²⁴⁴ Rundt 1927 startet den ny religionen i Italia kalt *Ducismo*. Bilder av Mussolini ble hengt opp på alle offentlige steder. Det ble dannet prosesjoner i gatene der man bar bilder av den nye helgen.²⁴⁵ Og Mussolini ble sammenlignet med Aristoteles, Kant og Aquinas. Han var det største geni noensinne, større enn Dante og Michelangelo, større enn Washington, Lincoln og Napoleon. Kort sagt, han var en guddom.²⁴⁶ Mussolini skulle være det mennesket alle italienere skulle lære seg å imitere.²⁴⁷ Likevel, innholdet av *Ducismo* sto i nokså grell kontrast til tradisjonell kristendom. Det som telte for Mussolini og fascistene var ikke ydmykhet og

²³⁷ Denis Mack Smith. *Mussolini*, 159.

²³⁸ Denis Mack Smith. *Mussolini*, 159.

²³⁹ Denis Mack Smith. *Mussolini*, 311.

²⁴⁰ Denis Mack Smith. *Mussolini*, 311.

²⁴¹ Denis Mack Smith. *Mussolini*, 299.

²⁴² Denis Mack Smith. *Mussolini*, 318.

²⁴³ Denis Mack Smith. *Mussolini*, 138.

²⁴⁴ Denis Mack Smith. *Mussolini*, 141.

²⁴⁵ Denis Mack Smith. *Mussolini*, 124.

²⁴⁶ Denis Mack Smith. *Mussolini*, 124.

²⁴⁷ Denis Mack Smith. *Mussolini*, 168 og 180-181.

nestekjærlighet. Slikt var foraktelig. Det var de ytre manifestasjonene som telte.²⁴⁸ Dyrkingen av *il duce* ble såpass kultisk at man i Italia kunne referere til ham som vår guddommelige duce og partiet som guds inkarnasjon.²⁴⁹

Katolikken Hitler var en mester i å blande religiøse motiver inn i nazismen. Ikke bare ble hakekorset (en fordreid utgave av det buddhistiske symbolet på den fullkomne sannheten) og norrøn mytologi viktige motiver i nazismen, men også en utvortes og forvrengt bruk av katolske bønner og liturgi ble anvendt for å påvirke stemningen på nazistenes massemøter. Selv om biskopene i den katolske kirken tidlig hadde fordømt nasjonalsosialismen, greide Hitler å påvirke både katolske og protestantiske kristne med en psevdokristen atferd. Hitlers påkallelse av Vårherre og Forsynet virket gudfryktig.²⁵⁰ I tillegg virket utfallene mot den gudløse kommunismen, mot fritenkeriet og mot det moralske forfallet positivt på kristne som følte seg truet av tidens negativt sekulære strømninger. Dette er antakelig den viktigste grunnen til at så mange som 54 av de 699 norske prestene sympatiserte med nazismen.²⁵¹

Hitlers 1. mai-tale i 1933 viser et meget gjennomtenkt forsøk på å skape en syntese av nasjonalistisk og religiøst språk.

Vi skal være virksomme, arbeide, ha et broderlig forhold til hverandre, kjempe med hverandre, så den timen engang må komme da vi kan tre fram for Ham og be Ham: Herre, Du ser at vi har forandret oss, det tyske folket er ikke lenger æresløshetens, skammens, selvødeleggelsens og smålighetens folk, nei, Herre, det tyske folk er blitt sterkt igjen i sin ånd, i sin vilje, sterkt i sin utholdenhet og offervillighet. Herre, vi går ikke fra deg, nå ber vi deg velsigne vår kamp. (Joachim Fest. Hitler, 351.)

På 1930-tallet begynte man å kalle Hitler for den nye Kristus.²⁵² Og Hitler levde høyt på denne dyrkingen. Likevel hadde han ingen sans for verdiene i kristendommen. Tvert imot, Hitlers verdier var tuftet på tysk nasjonalisme, Wagner-kult, Nietzsche og Spencers sosialdarwinisme. Og når det gjaldt religiøs iver var fascinasjonen rettet mot volden i den norrøne mytologien, ikke det kristne budskapet om fred og tilgivelse. Da Hindenburg døde, holdt Hitler en tale som ble avsluttet på følgende måte.

Døde feltherre, gå nå inn i Valhall! (Joachim Fest. Hitler, 397.)

²⁴⁸ Denis Mack Smith. *Mussolini*, 178.

²⁴⁹ Denis Mack Smith. *Mussolini*, 188.

²⁵⁰ Joachim Fest. *Hitler*, 353.

²⁵¹ Oftestad. *Norsk kirkehistorie*, Oslo: Universitetsforlaget, 1991, 269-270.

²⁵² Joachim Fest. *Hitler*, 368.

Denne voldelige nazireligionen blir enda mer synlig etter at Hitler okkuperte Rhinland. Da han kjørte gjennom Ruhr-området, ba han om å få spilt Wagners *Parsifal*overtyre. Hitler sier i den forbindelse følgende:

Av Parsifal bygger jeg min religion. Gudstjeneste i høytidelig form...uten ydmykelsesteater...Bare i heltedrakt kan man tjene Gud. (Joachim Fest. Hitler, 418.)

Både Hitler og Mussolini delte en forakt for en tradisjonell kristendom basert på verdier som nestekjærlighet, omsorg og tilgivelse. I en tale fra 1937 skrev Hitler at han nå hadde frigjort seg fra sine siste religiøse barndomsforestillinger og følte seg frisk som et føll.²⁵³ Og når nederlagene tårnet seg opp, tiltok monologene mot religionen. Bordtalene hans dreide seg blant annet om forfallet i moderne kunst, det stupide borgerskapet, svinepakket i Vatikanet og de banale forestillingene de kristne hadde om himmelen.²⁵⁴ Etter krigen skulle paven, ifølge Hitler, henges i Peterskirken i fullt ornat.²⁵⁵

På samme måten som Mussolini ble Hitler dyrket som en halvgud. I de tyske skolene ble man opplært til å hylle Føreren med bønner som:

*Fører, min Fører, som Gud har gitt meg
Beskytt og bevar meg, vokt mine skritt.
Du har reddet Tyskland fra den dypeste nød,
Nå takker jeg deg for det daglige brød.
Fører, min Fører, mitt lys og min vei,
Fører min Fører, forlat meg ei!
Heil, min Fører!²⁵⁶*

Det gis flere fortellinger om Hitlers mirakuløse virkning på mennesker. Forsvarsministeren Blomenberg kunne få tårer i øynene hvis Hitler ga ham en vennlig bemerkning og hevdet at et hjertelig håndtrykk av føreren hadde kurert ham fra en forkjølelse.²⁵⁷ På samme måten hadde Hess et religiøst forhold til Hitler og anså ham, helt inntil Hess tok sitt liv, som en messiansk skikkelse.

Hess was a shy, insecure man who displayed near religious devotion, fanatical loyalty and absolute blind obedience to Hitler. In 1934, Hess gave a revealing speech stating - "With pride we see that one

²⁵³ Joachim Fest. *Hitler*, 450.

²⁵⁴ Joachim Fest. *Hitler*, 568.

²⁵⁵ Joachim Fest. *Hitler*, 585.

²⁵⁶ Lindh. *Adolf Hitler. Blod og ære*, 133.

²⁵⁷ Joachim Fest. *Hitler*, 376.

man remains beyond all criticism, that is the Führer. This is because everyone feels and knows: he is always right, and he will always be right. The National Socialism of all of us is anchored in uncritical loyalty, in the surrender to the Führer that does not ask for the why in individual cases, in the silent execution of his orders. We believe that the Führer is obeying a higher call to fashion German history. There can be no criticism of this belief." (www.historyplace.com)

Allerede på 1920-tallet hadde Lenin fått messiansk status. I 1924 fikk Trotskij beskjed om å komme til partiet med bøyd hode og be om tilgivelse for å ha syndet mot leninismens ånd og bokstav.²⁵⁸ Og partiet ble betraktet som en hellig institusjon. Stalin kalte bolsjevikbevegelsen en religiøs orden²⁵⁹ og erstattet Den ortodokse kirkens gudstro med nye marxistiske dogmer. Det merkelige er at de fleste i partiet kom fra gudfryktige familier, men som etter hvert kom til å hate det jødisk-kristne innslaget i kulturen.²⁶⁰ At religionen og eventuelle religiøse følelser og tro ble undertrykt i begjæret etter å gjøre karriere, er svært sannsynlig. Egentlig var den indre kjernen i partiet en ny form for frimurerbevegelse som trodde at de representerte den nye eliten. De anså seg å være av spesielt adelig blod og brukte uttrykket bolsjevik på samme eksklusive vis som en engelskmann brukte uttrykket gentleman.²⁶¹ På den måten er stalinismen en ny form for snobbisme, eller en invertert form for snobbisme. Bak alle proletarformularene finner man den samme hangen til inndeling av mennesker som i et aristokratisk eller et borgerlig samfunn. Samtidig var den nye religionen en ekstrem offerreligion ribbet for den tradisjonelle ortodokse kristendommens ydmykhetsidealer og moral. Stalin-biografen Simon Sebag Montefiore skriver:

De ville dø og drepe for sin tro i den uunngåelige fremmarsjen mot bedring for menneskeheten, og foretok offerhandlinger innen sine egne familier med en glød som bare er sett i middelalderens religiøse nedslaktninger og martyrdom - og i Midtøsten. (Simon Sebag Montefiore. Stalin. Den røde tsarens hoff, 115.)

Dyrkingen av Stalin er kanskje en av de mest groteske formene for menneskedyrkelse noensinne, spesielt med hensyn til spennet mellom virkelighet og propaganda. Stalin steg fram for det russiske folket som et substitutt til Den russisk-ortodokse kirkes religion som de hadde blitt fratatt. Da Stalin døde skrev Pravda en hyllest hvor det blant annet ble hevdet at Kamerat Stalin var selve kraften som fikk gresset til å gro. Den østtyske forfatteren Stephan Hermlin skrev følgende om Stalin:

²⁵⁸ Bent Jensen. *Stalin. En biografi*, 54.

²⁵⁹ Simon Sebag Montefiore. *Stalin. Den røde tsarens hoff*, 114.

²⁶⁰ Simon Sebag Montefiore. *Stalin. Den røde tsarens hoff*, 115.

²⁶¹ Simon Sebag Montefiore. *Stalin. Den røde tsarens hoff*, 115.

Gjennom mer en tyve år, i gode og svære stunder, kunde jeg spørge Stalin, den levende Stalin. Lydløst i mitt eget bryst, svarede han, godkjendte, dadlede og trøstede han. Og endnu en tanke: Han døde for mig, for dig, for os. (Bent Jensen. Stalin. En biografi, 271).

Stalin blir her tillagt samme forsoningsmotivet som Kristus. Stalin hadde gitt sitt liv som soning for menneskene. I virkeligheten hadde han vel gjort det han kunne for å berge sitt liv og i stedet tatt livet av flere titalls millioner russere.

Dette groteske utslaget av ateistiske religionssubstitutter i vesten i løpet av 1900-tallet er et lite berørt tema, enten det er innenfor religionsvitenskap, historie eller antropologi. Den folkelige tolkningen går på at denne type menneskedyrking er eksempel på hvordan svake mennesker blir manipulert av lederne. En mer antropologisk/psykologisk studie av dette fenomenet vil nok vise at mennesket alltid har og alltid har hatt en hang til å hengi seg til noe. Og på det viset virker det naivt å tro at for eksempel en avmytologisering av kristendommen vil bety større rasjonalitet og selvstendighet. I realiteten vil det bety, som disse sidene ved 1900-tallet kunne ha lært oss, nye former for religiøs utfoldelse.

På 1960-tallet gikk maoismen inn i en mer religiøs fase. I 1961 sammenfattet Zhou Enlai Maoistisk ideologi på følgende måte. Det som korresponderer med Maos tanker er riktig, det som ikke gjør det, er feil.²⁶² Kinesiske arbeidere hadde da, tidlig om morgenen, begynt å stille seg opp i formasjoner framfor et portrett av Mao. Tre ganger bøyde de seg framfor portrettet. Om kvelden gjentok de det samme ritualet. Rødegardistene tvang ofrene sine til å be til Mao om tilgivelse. På togstasjonene måtte passasjerene framføre en lojalitetsdans før de kunne entre vognene. Maos bøker ble memorert, og Maos *Lille røde* skulle kunne skape mirakler. Avisene brakte nyheter om hvordan leger hadde klart å helbrede blinde og døve ved hjelp av Maos *Lille røde*. En lam hadde, gjennom å holde seg til Maos ord, blitt helbredet, og Mao selv hadde vekket et menneske opp fra de døde.²⁶³ Det interessante er at Mao overtok mange av ritene fra konfutsianismen og ga dem et nytt innhold. Slik overførte han tradisjonell kinesisk religion på den nye kommunistiske ideologien.

²⁶² Philip Short. *Mao A Life*, 551.

²⁶³ Philip Short. *Mao A Life*, 550.

En ting som er udiskutabelt når det gjelder den religiøse dyrkingen av Mao, Stalin, Hitler og Mussolini: den avtar drastisk i takt med tiden. Til forskjell fra de store religiøse grunnleggerne avviser de selv religion, men ved hjelp av vold og frykt og, i enkelte tilfeller, ved reelle forbedringer i samfunnet, oppnådde de ganske kjapt ekstatiske dyrkelse. Deres handlinger var stort sett voldelige. Til forskjell fra religiøse grunnleggere som Buddha og Jesus, som vandret sammen med vanlige mennesker og delte deres kår, levde disse despotene tilbaketrukket sammen med en elite. Nestekjærlighet ble erstattet med menneskeforakt. Etikk ble estetikk, ydmykhet ble til stolthet, vern av liv ble til vold og Gud ble erstattet med Føreren.

Ut fra en historisk og biografisk synsvinkel blir ikke verdienes forfall skapt gjennom kristendommens illusjoner, slik Nietzsche mente. Heller er det slik at verdien forfaller gjennom voldsmisbruk. Etterkrigstidens Tyskland opplevde et språklig *die Stunde null*. Alle positive ord var radbruket, og man måtte begynne å lete etter nye måter å anvende et ødelagt språk. Men egentlig er ikke språket problemet, det er den religiøse dyrkingen av maktmennesket og dets brutalitet som er problemet. Språket bidrar til både å proklamere og skjule volden, slik man har sett i nazistisk, fascistisk og kommunistisk ideologi. Men når alt kommer til alt er det ikke språket som er problemet. Det er de grusomme handlingene skapt gjennom menneskedyrkelse. Dersom man degraderer dette til et rent språklig problem, begår man den samme feilen som når man forsøker å estetisere volden. Problemet er hva man etterligner. Den religiøse etterligningen fungerer likevel ikke automatisk som et bolverk mot nye despoter. Men det kristne menneskesynet indikerer at det onde og korrupte er potensielt tilstede i ethvert individ. En slik menneskeforståelse vil i det minste kunne avverge troen på fullkomne individer.

Til slutt i dette kapitlet vil jeg hevde at man kommer ingen vei dersom despotenes driv blir beskrevet som et driv helt forskjellig fra våre. Despotens driv er helt allmennmenneskelige driv, slike som egoisme, menneskeforakt, mangel på ydmykhet, av å sette seg selv over andre. Disse holdningene vil måtte materialisere seg i den politiske aktiviteten også. Ideologiene som dannes gjennom en despots virke er på en måte summen av disse drivene.

I en moderne sekulær kultur har det blitt sett på som vesentlig å skille ens personlige moral fra det embete man utfører. Og det er helt klart et framskritt at man ikke mister jobben på grunn av en skillsmisse eller et homofilt samliv. På den andre siden er det ikke mulig å løsrive moralen fra den stillingen man har. Ikke engang seksualmoralen kan skilles fra den jobben

man skal utføre. (For eksempel sexpress.) Feilen er imidlertid at man tror man finner svaret på personligheten gjennom seksualiteten. Å undersøke Hitlers eller Maos seksualitet for der å finne nøkkelen til hele elendigheten, uttrykker et litt naivt forsøk på å lokalisere det despotiske. Samtidig, dersom seksualiteten kobles til en (manglende) etikk, er det ikke en helt uvesentlig faktor i forhold til å oppdage despotiske tendenser. Enten det gjelder det å utnytte maktposisjonen for å få seg et nummer, slik Mao og Mussolini var eksperter på, eller som hos Stalin, å utrydde fruene til flere innenfor sentralkomiteen, ser vi at despotens syn på samliv alltid vil prege maktutøvelsen.

En leders etikk eller manglende moral er noe av det mest avgjørende i forhold til hvilken retning samfunnet tar. Det kan i dag være mindre oversiktlig og mindre farlig hvis etikken skranter ettersom makten er fordelt på så mange hender. Allikevel, lederne er og vil alltid være modeller for vanlige mennesker. På et nivå kan man latterliggjøre moralkravene, ikke minst dobbeltmoralen, for eksempel til en amerikansk president. Det blir i siste instans umulig å legge bort kravet om moralsk integritet i forhold til politiske posisjoner. Hvis holdninger og handlinger blir forsøkt sett på som irrelevante og bare strukturene teller, skapes et klima som gjør det enda lettere for mennesker med ulike despotiske legninger å komme i sentrale maktposisjoner.

5. Kapittel

Despoten som kunstner

Både Stalin, Mao, Hitler og Mussolini prøvde seg i ungdommen enten som kunstnere eller forfattere. Ingen av dem opplevde noe kunstnerisk gjennombrudd, men alle hadde kunstneriske ambisjoner og var ikke, slik ettertiden liker å se dem, blottet for kunstnerisk talent. Mao skrev poesi, Mussolini publiserte et par romaner, samtidig som han skrev ekstremt mange artikler, Hitler var relativt dyktig til å male på en naturtro måte, men helt ute av takt med de nye strømningene i tiden, og derfor, ifølge den nye tids smak, ikke god nok. Dessuten hadde han helt klart anlegg som arkitekt. Stalin hadde en nydelig tenorstemme og skrev i ungdommen romantisk poesi som ble utgitt på georgisk.²⁶⁴ Og skulle man gå et århundre tilbake i tid, finner man ut at også den unge Napoleon forsøkte seg som forfatter og deltok blant annet i en essaykonkurranse.²⁶⁵

En visjonær, kunstnerisk politiker ble fra og med romantikken sett på som dobbelt kreativ. Når menneskene i Europa på slutten av 1800-tallet begynte å miste troen på kirkens lære og idealer, ble kunsten og kunstneren et substitutt for religionen. Kunstneren ble sett på som et menneske som transcenderte virkeligheten, som viste menneskene den egentlige og essensielle virkeligheten. Og det å være kunstner, samtidig som man var politiker, ga politikerens en ekstra nimbus. Dette er en av grunnene til at Mussolini ble sett på som overlegen de andre italienerne. Han var ikke bare en ny statsmann: han var også et kreativt geni. Denne romantiske dyrkingen av geniet eller unntaksmennesket åpnet på en måte opp for nazismens og fascismens inntreden i det politiske liv. Samtidig kan man se denne politisk-kunstneriske miksen som et uttrykk for at kunstnermytene var i ferd med å vinne over tradisjonell kristendom. Schiller uttrykker dette synet når han hevder at genidyrkingen blir den eneste kulten til overs for det utdannede mennesket når religionen faller i ruiner.²⁶⁶

²⁶⁴ Simon Sebag Montefiore. *Stalin. Den røde tsarens hoff*, 52-53.

²⁶⁵ Herman Linqvist. *Napoleon*, Oslo: Schibsted, 44.

²⁶⁶ Klaus Heller/Jan Plemper (Red). *Personality Cults in Stalinism*, 23.

Den politiske suksessen hos enkelte mislykkede kunstnere henger altså delvis sammen med den religiøse statusen som kunst og kunstnere var i ferd med å få ved begynnelsen av det 20. århundre. Men samtidig som Hitler, Mao og Stalin befattet seg med kunst, hadde de alle et nokså konservativt og rettlinjet kunstsyn.²⁶⁷ Modernismens betoning på det irrasjonelle, det formålløse og svake, skapte ikke bare hat og forakt hos disse politikerne, men også sensur og forbud idet de besteg topp-posisjonene.

Mer interessant enn despotens kunstneriske evner er bruken av kunstnermyter som politisk virkemiddel. Thomas Mann så i den moderne kunstnerrollen noe av det samme demoniske som i nazismen. Denne parallellen kan virke søkt, men er likevel interessant, spesielt med hensyn til at så mange despoter har hatt kunstnerambisjoner, levd som bohemer og forsøkt, slik Hitler forsøkte, å formulere sitt politiske syn gjennom et romantisk-estetisk kunstsyn.

Det er sannsynlig at en politiker med kunstneriske anlegg, både personlig og ideologisk, lettere har kunnet gå utenfor realpolitikens optrukne stier. Kunstnermytene har også gjort det lettere å legitimere og gjennomføre storstilte endringer. En kunstner skal jo være et geni og derfor tenke stort. Detaljene kan overlates til andre, mer byråkratiske mennesketyper. Og når storheten baseres på storstilte ideer om ekspansjon, blir disse mytene lett transformert til en form for destruktiv stormannsgalskap. I ettertid ser man at forfatterfantasier og kunstnermyter passer dårlig sammen med nøktern realpolitikk.

Kunstdyrkelsen gjorde det mulig for politikeren å leve uforpliktende og lett bohemsk. Verken Hitler eller Mussolini ville neppe hatt mulighet til en politisk karriere dersom de hadde måttet arbeide seg opp gjennom mer ubetydelige stillinger i departement og råd. En annen side er latskapen. Selv om den kan, ut fra en snever eksistensiell synsvinkel virke kreativ, viser spesielt Hitler og Mussolini best sine evner når de kan ta snarveier. Dette ser man blant annet når det gjelder utdanning. Verken Mussolini eller Hitler hadde noen skikkelig utdanning. Det vil si, begge var relativt kunnskapsrike, men dannelsen var av sorten halvstudert røver. Hos disse gjenfinner man akkurat den samme eklektiske holdningen som i kunstner- og bohemmiljøer. Et realiserbart og målbevisst prosjekt er sjelden til stede, og man ender ofte opp med store tanker og kompensasjoner om egen betydning.

²⁶⁷ Mussolini er et unntak her ettersom han har mer sans for de irrasjonelle dikterne.

Det som gjør tilfellene Hitler og Mussolini særdeles interessante, er måten de blander kunst og ideologi på. Det er spesielt de romantiske ideene om den utvalgte, geniet, ofte kombinert med sosialdarwinistiske ideer om den sterkeste rett og vold som virkemiddel, som tiltrekker dem. Denne holdningen kan virke ekstrem, men vestens kunstideal, spesielt slik det har kommet til uttrykk fra og med det 19 århundre, hviler på et manikenskt verdensbilde der uttrykkskraften delvis blir til gjennom å impregneres av det onde. Dette bildet av kunstneren som synket ned i dekadansens og destruksjonens strømmer, er fortsatt et av de mest brukte idealbilder på kunstneren. I dette bildet er kunstneren kreativ i og med at han selv er besmittet av det onde. Den franske filosofen Baudrillard hevder at man må gjenopprette ondskapens prinsipp slik det finnes i manikeismen og andre mytologier, mot det godes prinsipp for slik å gjenopprette en dualitet.²⁶⁸ Både det gode og det onde blir positive størrelser og man må, for å kunne uttrykke seg reelt, kunne sette seg inn i og bli en del av det destruktive. Bare gjennom å bli en del av det destruktive kan man beskrive det. Denne holdningen er blitt gjengs i kunstmiljøene og antyder både noe tragisk og patetisk. Essensen av denne holdningen er at man som kunstner må bli preget av elendigheten, og derfor er man mer eller mindre unndratt fra de vanlige etiske normene som andre følger.

Ut fra de estetiske idealene i det 20. århundre er det grunn til å tro at politiske ideer og kunst står mye nærmere hverandre enn man vanligvis tror. Kunstnerens og filosofens flørtning med destruksjon kan vanskelig ses å være så veldig annerledes enn den destruksjonen som ellers begås i samfunnet. Forskjellen er at kunstnerens destruktivitet først og fremst uttrykkes teoretisk, gjennom et medium, og dermed mer symbolsk enn den konkrete volden som politikerne begår. Men substansen er likevel den samme. De samme ideene omkring den sterke, den utvalgte, om manipulasjon og iscenesetting, om personlig utvikling gjennom å ta del i det destruktive, har muligens vært like utbredt i ulike kunstmiljøer som i det politiske livet. Det er derfor en dypereliggende sannhet når Hemingway i boka *En varig fest* tilsynelatende skjødeløst gjengir en samtale med Gertrude Stein hvor det hevdes at militæret hadde lært fordekningsstrategiene under 1. verdenskrig av kunstnerne.

Dersom man ser nærmere på ulike ledere innenfor de mer diktatoriske styreformene i det 20. århundre, gjenfinner man flere holdninger som er parallelle hos kunstnere. Det kan være dyrkingen av den utvalgte, en slentrende livsstil basert på øyeblikkets inspirasjon,

²⁶⁸ Baudrillard. *Fatal Strategies*, London: Pluto, 1999, 77.

destruksjonestetikk, eller ulike forsøk på å fremstille det vakre ved volden. Denne holdningen eller mentaliteten betyr ikke nødvendigvis å sette seg inn i ondskapen og å bli en del av den. Det kan også bero på å skille seg ut fra massen og å skape seg privilegerte posisjoner. Despoten tyr til vold mot opponenter, utrenskninger og lignende for å skape det som man mener må til for å overvinne sine fiender og beholde makten. Kunstneren tyr til ulike forestillinger om jegets overlegenhet i forhold til den andre eller tingenes og menneskenes ubetydelighet. Det kan for eksempel uttrykkes som forakt for vanlige folk eller som unyansert svartmaling og hets av det bestående. Latterliggjøring av det konvensjonelle er typisk blant mytekunstnere og politiske despoter. Også forakten for vane og detaljer. Hets av den tradisjonelle politikeren og den tradisjonsbundne kunstneren er også fellestrekk hos despoter og kunstnere. Slik sett uttrykker både despoten og den mytiske kunstneren en kuriøs mangel på innlevelse i mennesker som lever annerledes enn dem selv. Den samme mangel på empati finner man uttrykt i forakten for familieliv og seksualitet. Nå må det også understrekes at avsløringen av hykleri og dobbeltmoral har vært viktig. Men for veldig mange kunstnere i det 20 århundre dreide frihetstrangen seg om å kunne bryte de moralske grensene for slik å kunne utfolde en sterkere egoisme. 1930-tallets Paris er et typisk eksempel på dette.

En tid hvor det å være kunstner ble sett på som å være hevet over de vanlige borgerlige begrensningene, måtte nødvendigvis skape mange pseudokunstnere. Det er en klar parallell til for eksempel 30-tallets seksualmoral blant avantgarde-kunstnerne og Mussolinis forakt for den katolske seksualmoral. Det er også en parallellitet i måten man begynner å dyrke det perverse. Hitlers behov for å få kvinner til å tisse ham midt i ansiktet for å oppnå utløsning, legemliggjør bare en type seksualitet som ble hyppig presentert hos samtidsforfatterne Henry Miller og George Bataille. De liberale sexidealene som kunstnerne proklamerte i mellomkrigstiden har i grunnen blitt mer og mer vanlig, uten å gå under betegnelsen *perversjon*, men mer under betegnelsen frigjøring fra tabuer. Ulovlig seksuell utfoldelse ble et pikant tema for kunstnere, så pikant at de virkelig seriøst voldelige hendelsene kom noe i bakgrunnen.

Nazismen er typisk nyromantisk på den måten at kunstneren skulle ta over politikerenes rolle, og politikk i vanlig forstand skulle bli overflødig. Det er nok ingen tilfeldighet at romantikken på begynnelsen av 1800-tallet fikk et så kraftig fotfeste nettopp i Tyskland. Tyskeren hadde tradisjonelt liten sans for revolusjoner, men desto mer sans for apokalyptiske storhetstanker. Ifølge Joacim Fest manglet den tyske intellektuelle tradisjonen totalt evnen til pragmatisk

tenkning. Den var asosial, absolutt og apokalyptisk, og den sto i en høytidlig motsetning til livet.²⁶⁹ Det var kunsten mot politikken. Tyske intellektuelle lengtet etter en upolitisk politikk i Wagners og Nietzsches ånd. Ifølge Wagner var et politisk menneske motbydelig.²⁷⁰ Det offentlige politiske livet ble foraktet på bekostning av familielykken, naturfølelsen og erkjennelsens rolige feber.²⁷¹ Sporene til denne realitetsløse tenkningen som i prinsippet er kritisk til politikk, finner man ifølge Fest både i de mytologiske ideologiene fram til Wagner og i det upraktiske tyske dannelsesidealet.²⁷² Den typiske strenge og idealistiske tyske professoren levde ifølge Fest i bøkernes og drømmenes verden og utviklet ideer som en kompensasjon for reell realitet.²⁷³

Forløsning gjennom kunsten er i grunnen et av de mest ekstreme antipolitiske uttrykk. Også religionen ble forkastet ut fra denne forløsningslæren fordi de etiske og moralske kravene i religionen gjorde mennesket forpliktet overfor sin neste. Det er ikke utenkelig at mange kunstners oppgjør med religionen var motivert ut fra bohemrollens krav til frihet. I stedet for den kristne forløsningen gjennom nestekjærlighet, fokuserte den estetisk-intellektuelle tyskeren på forløsning gjennom kunstopplevelser. Kunsten ville vekke intuisjonen, avskaffe handel, føre folkene sammen og gjenopprette enheten i verden, ble det hevdet.²⁷⁴ I stedet for en kritisk og nøktern rasjonell intellektualisme bygd på tradisjonelle etiske verdier som kristen omsorg og nestekjærlighet, var tyske kunstnere og intellektuelle i begynnelsen av 1900-tallet opptatt av å dyrke mytiske eventyr, tragikk, katastrofer og undergang.

Myten om at de intellektuelle i Tyskland i stor grad holdt stand mot Hitler, er det lite belegg for. Tesen om at offiserene og næringslivslederne var de som først lot seg omvende til nazismen, mens kunstnerne, de intellektuelle, professorene, forfatterne, lærerne ved høyskolene og akademiene motvillig lot seg nazifisere, er et heller et tvilsomt postulat.²⁷⁵ Bare 250 forfattere og vitenskapsmenn forlot landet.²⁷⁶ Bildet av en enslig Heidegger og noen få andre akademikere og intellektuelle som støttet Hitler, er sannsynligvis et resultat av en gedigen ettersensurering basert på behovet for å la noen utvalgte grupper framstå som ukorruperte. Når det gjelder kunstnerne er dette fritaket veldig kuriøst ettersom nesten samtlige

²⁶⁹ Fest. *Hitler*, 312.

²⁷⁰ Fest. *Hitler*, 313

²⁷¹ Fest. *Hitler*, 313.

²⁷² Fest. *Hitler*, 313.

²⁷³ Fest. *Hitler*, 313.

²⁷⁴ Fest. *Hitler*, 314.

²⁷⁵ Fest. *Hitler*, 353.

²⁷⁶ Fest. *Hitler*, 353.

hektet seg på en eller annen ekstrem ideologi; majoriteten av kunstnerne og forfatterne i Europa var, i tiden 1920-1945, enten nazister, fascister eller marxister. At disse som gruppe har blitt såpass renvasket i ettertid må først og fremst bero på at de hadde liten konkret politisk innflytelse.

En grunn til at såpass mange intellektuelle gled inn i nazismens tankemønstre, var paradoksalt nok tidens anti-intellektualisme. Denne antirasjonelle stemningen som lå i tiden betydde at man satte livets urkrefter opp mot ånden. Ånden var den mest ufruktbare illusjonen av alle.²⁷⁷ Denne naturalistiske dyrkingen av livet kombinert med modernismens antirasjonalisme, skapte et svakt bolverk mot nazismen. Samtidig var mange intellektuelle fremdeles preget av sine nokså smålige og private oppgjør med kirkens moralsyn. Ettersom så få intellektuelle var inspirert av kristne idealer som nestekjærlighet, omsorg, ydmykhet og tilgivelse, var det liten grobunn for en kunstnerisk og vitenskapelig motstand mot nazismens voldsideologi. Samtidig opplevde mange at kunsten kunne erstatte religionen. Kunstneren var det nye, utvalgte menneske, i stand til å føre folket videre mot en bedre eksistens. Om ikke disse idealene om subjektivism og irrasjonalisme, hvor kunstneren ville ta over politikerens rolle, hadde vært så grunnfestet i den tyske folkesjelen, ville det ha vært vanskeligere for en type som Hitler å nå fram. Hitlers taler kan ses på som en vulgarisert utgave av denne antipolitiske og svermeriske holdningen.²⁷⁸

Enkelte intellektuelle i dag med en viss hang til å fremheve kunstnerens betydning, hevder at disse despotene egentlig ikke var kunstnere. Hitler-biografen Joacim Fest for eksempel forsøker å gjøre et nummer av Hitlers manglende kunstforståelse. Han eide ikke klassisk litteratur, hadde en reaksjonær kunsts smak og skulle ha vært nokså immun overfor ekte kunstopplevelse. Og Stalin-biografen Simon Sebag Montefiore påstår at Stalin var helt uten litterært talent.²⁷⁹ Denne tendensen til å ribbe despotene fra kunstnerisk talent og kvaliteter, blir enkelte ganger misvisende. Hvordan kunne Hitler være helt uten kunstnerisk innføling når han nesten kommer inn på kunstakademiet i Wien, når han svermer for Wagner og overværer utallige operetter? Dessuten, arkitekt-tegningene hans er absolutt ikke dårlige. Det er også vanskelig å hevde at Stalin kunne være helt uten litterært talent når han allerede som syttenåring flere ganger fikk utgitt sin poesi. Her ligger det nok et behov for å ribbe despoten

²⁷⁷ Fest. *Hitler*, 354.

²⁷⁸ Fest. *Hitler*, 315.

²⁷⁹ Simon Sebag Montefiore. *Stalin. Den røde tsarens hoff*, 127.

for så mye menneskelighet som mulig. Kunstnere og kunstsjønnerne ønsker å drive disse despotiske politikerne ut av kunstens domene slik at kunst og kunstnere skal se mest mulig uskyldig og annerledes ut. I det 20. århundre har det vært en generell tendens til å skille kunsten fra de andre områdene i livet, og spesielt i forhold til despoter oppstår behovet for å etablere et klart skille mellom et oss og et dem. Men selv om Hitler ikke var begeistret for de nye kunstretningene, verken manglet han kunstneriske evner eller innføling. At kunsten etter hvert ble underordnet ideologi, er i grunnen noe annet. Man skal også huske på at mange kunstnere har, slik som Hitler, vært svært negativ til sin egen samtids kunst.

Både Hitler og Mussolini hevder på slutten av livet sitt at det egentlig er kunstnere de er og vil være. Den 25 august 1939, seks dager før Hitler var i ferd med å gå inn i Polen, sa han til den britiske ambassadøren, Sir Nevile Henderson at politikken trivielle verden egentlig ikke interesserte ham. Han var kunstner av natur, ikke politiker, og når spørsmålet om Polen var ordnet, ville han trekke seg tilbake og avslutte sitt liv som kunstner, ikke som krigsmaker, hevdet han.²⁸⁰ Etter invasjonen i Polen blir det hevdet at Hitler sluttet med politikk. Fra da av var det mytologiske og apokalyptiske ideer som fortrenget den politikken som han hadde begynt å forakte, det som han foraktelig kalte *den mulige rettlinjen*.²⁸¹ Hatet mot politikken, som man så ofte møter blant kunstnere, hadde slått igjennom hos Hitler, men til forskjell fra en vanlig kunstner som enten føler seg hevet over politikken regler og realiteter, eller lever i en idealverden hvor politikken forstyrrer de eksistensielle drømmene, befant Hitler seg som selve skjebnepersonen i Europa. Og med sine voldelige normer, sin menneskeforakt blandet med et Wagner-romantisk virkelighetsbilde, utviklet det hele seg til et ragnarokk verden aldri før hadde sett.

På slutten av sitt liv, da Mussolini var internert ved Gardasjøen og en form for gissel for tyskerne, begynte han å tvile på sin politiske evner. Mussolini fant da ut at han egentlig ikke var statsmann, men kunstner. Han lignet mer på en gal dikter, påsto han og ville gjerne hatt D'Annunzios, Rimbauds eller Baudelaires bisarre begavelse. Og han snakket ofte ærbødig om disse dikterne.²⁸² Det man ser, både når det gjelder Hitler og Mussolini, var at politikken bare var noe foreløpig, en måte å hevde seg på. Det de egentlig var opptatt av, var kunsten.

²⁸⁰ Fest. *Hitler*, 501.

²⁸¹ Fest. *Hitler*, 515.

²⁸² Christopher Hibbert. *Mussolinis undergang og fall*, 244.

I etterkant, når man ser at tidens intellektuelle enten var dogmatisk apolitiske eller stort sett kommunister eller fascister, kan det virke som om kunstnermytene på mange måter ikke er forenelig med sosialdemokratisk tenkning. Kunstnermytene er selv med på å skape ekstreme tilbøyeligheter, ikke bare hos kunstnere men også hos folket som ser opp til kunstnere. Og selv om kunstnere i dag har en tendens til å støtte oppunder det lokale, antakelig som en reaksjon på disse ideologienes påståtte universalitet, er det neppe nøktern realpolitikk som motiverer denne endringen heller.

6. Kapittel

Despotiske ideer og ideer om despotisme

Å finne årsakene til det despotiske og løse ondskapens problem, er en av menneskehetens store oppgaver. Men selv om man finner ut hva ondskapen består i, betyr det ikke nødvendigvis at man har funnet kuren. Et menneske som kjenner sladderens og sjalusisens vesen, som vet hva som trigger misunnelse og voldsbruk, behøver verken å være fri fra sladder eller fredsæl. Tvert imot, i enkelte tilfeller blir kunnskap et middel til å manipulere og påføre andre skade. Økt kunnskap skaper ikke nødvendigvis gode og velfungerende mennesker. Denne kunnskapen kan like gjerne gjøre ondskapen mer raffinert og effektiv. På den andre siden, bør man ikke kimse av kunnskapen og vitenskapen. Begge har bidratt sterkt i forhold til å humanisere menneskenaturen og gjøre oss bedre i stand til å forstå både våre egne og andres handlinger. Likevel, det er få i dag som tror, slik opplysningsfilosofene trodde, at så lenge man får tilstrekkelige kunnskaper, vil mennesket bli fornuftig og vi vil få slutt på både krig, sult og andre onder. Men selv om opplysningsfilosofene var vel utviklingsoptimistiske, bidro de positivt til å se ondskapen som et menneskelig problem. Det onde skyldtes ikke gudenes kamper, heller ikke djevelens påvirkninger. Det onde ble sett på som et menneskelig problem.

I denne boka har jeg forsøkt å finne karakteristiske trekk ved en despot. Når man forsøker å trengte inn i det despotiske sinnelaget, er det viktig å prøve å etablere et antropologisk utgangspunkt. Og et spesielt aspekt ved mennesket er det rituelle. Dyrene opererer ikke med riter. Dyr dreper, men lager ingen riter i kjølvannet av drapet. Det er like vanskelig å anklage dyr for vold som å anklage det for ondskap. Når det gjelder mennesket er det annerledes. Mennesket er mye mindre styrt av instinkt, det har en viss viljesfrihet og, selv om det i stor grad er et produkt av samfunnet, har det alltid hatt en viss mulighet til å handle alternativt. Ettersom mennesket har en viss frihet i forhold til moralske handlinger, har John Kekes utvilsomt et poeng når han skiller mellom umoralske handlinger og ondskap. En umoralsk

handling kan være det å robbe en bank, mens ondskap blir det å torturere, drepe eller lemleste et menneske etter at man har skaffet seg pengene fra bankranet. Ondskap blir da definert som unødvendig skadelige handlinger.²⁸³ Det å skade eller torturere et menneske etter å ha fått fatt i pengene, er derfor en unødvendig handling. På den andre siden er mennesket, enkelte post-romantikere, eksistensialister og naturalister til tross, i veldig stor grad er en *sosial konstruksjon*, og derfor styrt av det samfunnet man er en del av. Det er derfor vanskelig å snakke om full frihet til å velge. Når man lever i et kriminelt miljø, imiterer man så altfor lett dette miljøets normer. På det viset vil man få problemer med å skille skarpt mellom nødvendige og unødvendige handlinger for så å kalle det ene for umoral og det andre for ondskap. En som selv har blitt torturert og slått, vil ofte oppfatte sin egen (unødvendige) vold som et nødvendig selvforsvar.

Offer og riter viser at mennesket til alle tider stort sett følger sosiale spilleregler. Og disse spillereglene har forutsatt riter som definerer en gruppe og som samtidig, som en vesentlig del av kulturbyggingen, er med på å dele menneskene inn i et innenfor og et utenfor. Det er faktisk først i moderne tid at politikere seriøst stiller spørsmålsteget ved et samfunns innenfor og utenfor. Det er i dag veldig vanskelig å etablere elitistiske samfunnsinstitusjoner. Samtidig er ikke familien, slekten og klanen noen fast og ekskluderende størrelse.

En av religionens fellesnevner har vært forsøket på å forsøke å kanalisere ondskaper gjennom riter. Mennesker i dag har en viss frihet til å velge hvilke riter som passer en selv. Før i tiden var man stort sett henvist til det settet av riter som lokalsamfunnet krevde. Syndebukkmekanismen er jo et storstilt forsøk på å demme opp for volden gjennom å kanalisere konflikt ved å peke ut en skyldig.²⁸⁴ Offerritene kan være voldelige. Religion, spesielt i sin mer primitive utforming, har bidratt til destruksjon gjennom å peke ut uskyldige offer. Og det rituelle drapet, offeret, er noe særegent ved menneskene. Riten kan ses som et kollektivt forsøk på å forsvare seg mot det man oppfatter som destruktivt. Riter synes å være et tegn på at mennesket ikke hankses med drap. Det er alltid nødt til å ritualisere drapet gjennom symbolske handlinger, enten det nå skjer gjennom voldelige ofringer

²⁸³ John Kekes. *The Roots of Evil*, 2.

²⁸⁴ Se René Girards forfatterskap. Spesielt *Things Hidden since the Foundation of the World*, London: Athlone Press, 1987.

(menneskeofringer), eller gjennom mer symbolske, mindre voldelige uttrykk.²⁸⁵ På den annen side kan religionenes tabuer, deres forbud og påbud, sees som forsøk på å verne menneskene.

På en måte er kultur i utgangspunktet blitt til gjennom økt rituell differensiering. En del tenkere ser volden som et utgangspunkt for kultur ettersom det etablerer et innenfor og et utenfor. Men etter mitt syn kan man like gjerne definere kultur som forsøket på å unnsnippe volden gjennom et utall differensieringsmekanismer. Ettersom mennesket i stor grad er et etterlignende vesen, og derfor formes gjennom å etterligne ulike aspekter av den kulturen de er en del av, vil derfor innholdet i ritene være bestemmende for hvordan man hansker med det destruktive. Samtidig kan man ikke se bort fra at ulike strategier, aparte handlinger og kreative avvik for å unngå vold kan ha ført til store kulturelle framskritt. Mitt antropologiske utgangspunkt kan ligne det som den amerikanske språkforskeren og antropologen Eric Gans ser for seg som det avgjørende for dannelsen av mennesket, nemlig den forfeilede handlingen (gesture) initiert av en trussel som gjør at man ikke tilegner seg det opprinnelig begjærte og som på denne måten etablerer tegn slik at det symbolske overtar for selve drapet.²⁸⁶ Denne kultiveringen eller humaniseringen av mennesket kan selvsagt ikke ses uavhengig det at menneskets hjerne vokste og gjorde oss mer kapabel til å leve symbolsk. Men det avgjørende er likevel, tror jeg, en form for redsel for volden og en primitiv visjon av fredelig sameksistens.

Menneskets handlinger og ideer motiveres stort sett ut fra at vi er sosiale konstruksjoner. Derfor blir det veldig vanskelig å definere hva en despot er i seg selv, uavhengig av den tiden og samfunnsforholdene han eller hun lever i. Å definere det despotiske krever at man tar hensyn til et samfunns normer og verdier. Dersom en persons moral og destruktivitet er verre enn sin samtids, kan det være grunn til å påstå at en person har despotiske tendenser. Og som før nevnt, på et slikt grunnlag er det vanskeligere å kalle Napoleon en despot enn Hitler, nettopp fordi Napoleon var et klassisk uttrykk for det postrevolusjonære Frankrike. Hans menneskesyn, krigene han initierte og ideene gikk i ett med den tiden han levde i. Han var verken særlig bedre eller særlig verre enn samtiden. Med Hitler blir det hele veldig

²⁸⁵ Se René Girard. *Things Hidden since the Foundation of the World*, Part I.

²⁸⁶ I en korrespondanse jeg hadde med professor Eric Gans forklarer han sin posisjon på følgende vis: "The "aborted gesture" refers to a "gesture of appropriation" which is an act of reaching for the object; the simplest source for the ordinary sign is such a gesture, which is aborted when the central object appears too dangerous to appropriate. The sign is an "aborted gesture" that no longer functions in the practical world of appetite and its satisfaction." Denne teorien utbroderes behørig i boka *Originary Thinking*, Stanford 1993.

annerledes. Hans menneskeforakt, rasismen, synet på vold, på krig var på mange måter et enormt tilbakeskritt. Og et menneskesyn á la Hitler koblet til en rivende teknologisk utvikling, kunne bare ende i noe som ligner et apokalyptisk blodbad. Når det er sagt, Hitlers rasisme, hans sosialdarwinistiske menneskesyn, hans egobaserte nasjonalisme og hans brutale ekspansjonspolitik var på ingen måte noe nytt eller eksepsjonelt på 30-tallet. Hadde ikke disse ideene hatt rot i folket, ville Hitler blitt avfeid som en nerdete østerriksk ekstremist.

Etter å ha undersøkt despoten gjennom biografien, mener jeg vi har konkretisert noen av despotens trekk. Slikt som overfølsomhet, aggresjon, sterkt behov for å manipulere, fascinasjon for vold og voldslegitimering, latskap, seksuell uansvarlighet, ekstrem hang til å dyrke sterke personligheter, forakt for svakhet, forakt for religion, mangelfull og tilfeldig mellommenneskelig kontakt og liten omsorg for andre. Men når det gjelder hva som trigger despoten, kan det godt hende at annen litteratur, fortrinnsvis romanen og filosofien, kan være vel så vesentlig som å basere seg på biografier.

Biografien er likevel betydningsfull som kilde til å forstå et menneskes karakter og utvikling. Biografiens håndfaste tilbakekomst skyldes at den gir god innsikt i hvordan begjærene og driftene virker i livene våre. Denne interessen for hva som driver mennesket har gjort både biografien og romanen hyperrelevant. Et fokus på begjæret finner man også i enkelte filosofiske tekster. For eksempel hos Hegel og hans forsøk på å se historien som en kamp mellom herren og slaven. Hegels analyse av forholdet mellom herre og slave kan ses på som et forsøk på å utforske hvordan historien utvikles gjennom mellommenneskelig konflikt. Kampen mellom den i utgangspunktet overlegne herren og den i utgangspunktet underlegne slaven, er en kamp om makt og aksept, som finner sin løsning ved at herren aksepterer slaven som sin likeverdige. For Hegel blir da den menneskelige utviklingen basert på et begjær etter aksept. Også Nietzsche har økt vår bevissthet om det destruktive ved å vise hvordan maktviljen virker bak moralistiske masker. Nietzsches forståelse av maktviljen har på en måte ryddet unna mye av humanismens altfor optimistiske virkelighetsbilde. Samtidig har hans anti-humanistiske fokus på maktbegjæret som noe allmennmenneskelig og, i hans tilfelle, nærmest normativt, også bidratt til at mennesker har akseptert råskapen. At Nietzsche i ren forblindelse gjør maktviljen til norm og ikke fenomen, er nok en av grunnene til at så mange despoter og vanlige folk, som egentlig er voldsromantikere, blir så begeistret for tenkningen hans. Freud har også vært betydningsfull i det å sette begjæret på dagsordenen. Likevel, når alt blir uttrykk for ulike former for seksuell sublimering, mister man lett de store

perspektivene av syne og blir ikke i stand til å se de moralske dimensjonene ved det destruktive. Også den delen av fransk filosofi som setter fokus på makt og begjær, har vært sentrale i forhold til å kunne lokalisere de destruktive drivene i mennesket. For eksempel så har Foucault sine analyser av hvordan makten stadig finner nye veier, bidratt til en sunn skepsis i forhold til utviklingsoptimistiske ideer. Hans eksempel på hvordan seksualiteten blir en del av maktapparatet idet den blir gjenstand for offentlig debatt, gir i grunnen et presist bilde på hvordan dagens ”frie” seksualitet har blitt underlagt institusjonenes kontroll.

På den ene siden har man tenkere som forsøker å analysere destruktive ideer. På den andre siden har man ideer som faktisk bidrar til destruktivitet. Noen av de som har bidratt til økt forståelse av det destruktive, har vel samtidig vært med på å fremme den. At Nietzsches filosofi har inspirert både nazismen og en nokså ufordragelig intellektualistisk naturalisme, er svært sannsynlig. En strømning beslektet med Nietzsche er ulike former for tysk irrasjonalistisk og apokalyptisk tenkning. Det vil si, Nietzsche er en del av denne strømmingen, en strømning jeg vil kalle *tysk destruksjonsmystisisme*. Enkelte forestillinger innenfor denne tenkningen tror jeg har bidratt til å legitimere eller skape grobunn for despoti i Europa, og er, etter min mening, en idéhistorisk kilde til den destruktiviteten man opplevde på 1900-tallet. Det kunne derfor avslutningsvis være interessant å gå litt nærmere inn på denne tyske destruksjonsmystisismen.

Tysklands kulturutvikling har, i europeisk målestokk, vært eruptiv. Svingningene mellom apokalyptisk destruktivitet og genuin kreativitet virker tett forbundet. Overflatisk sett kan det virke som kreativiteten er hentet ut fra de turbulente samfunnsforholdene. For å nærme seg denne tradisjonen kan det være fruktbart å begynne med Luther ettersom han er en av de første til å utforme en spesiell tysk tenkningsvariant, en mentalitet som blir tysk allemannseie. Samtidig er det vel knapt noen enkeltstående person som har hatt større betydning for Tysklands kulturelle utvikling. Luthers teologi er ikke bare tysk teologis begynnelse, men begynnelsen på det spesifikt tyske åndsliv. Når det gjelder Luther vil jeg hevde at han i en viss forstand baserte sin tenkning på kristen nestekjærlighet. Men samtidig finner man i tenkningen hans teologiske forestillinger basert på destruktivitet og irrasjonalitet. Disse forestillingene har på ulik vis vært med på å prege både tysk tenkning og det tyske samfunnet generelt.

I 1525 skriver Luther et svar på Erasmus av Rotterdams religionsfilosofiske essay omkring den frie vilje. Luther kaller sitt essay for *Skriftet om den trellbundne viljen*. Dette skriftet blir i ettertid regnet for å være et av hans aller viktigste skrifter. Som svar på Erasmus sin ære om menneskets relative frihet og forpliktende ansvar innenfor det å realisere det gode, fremholder Luther en dyp skepsis til menneskets frihet og mulighet til å velge det gode. Luther begrunner sitt syn ut fra en jødekrysten monistisk teologi, der Guds vilje oppfattes som suveren og virker alt i alle.²⁸⁷ Menneskets frihet ifølge Luther ligger i å underordne seg Guds vilje. Det som i denne sammenhengen er interessant, er hvordan Luther oppfatter denne suverene vilje. Ettersom denne viljekraften er en sentralnerve i Luthers værensførståelse, danner den utgangspunktet for hans teologiske tenkning.

Av dette følger uimotståelig at alt det vi foretar oss, alt det som skjer, selv om det for oss fortøner seg slik at det er foranderlig og skjer på slump, ikke desto mindre i virkeligheten skjer med nødvendighet og uforanderlig så fremt du tar Guds vilje i betraktning. Guds vilje er jo virkekraftig, og ingen kan hindre at det skjer, ettersom det er selve makten i Guds vesen. (Martin Luther. Om den trellbundne vilje. Verker i utvalg IV, Oslo: Gyldendal, 1981, 134.)

Luther argumenterer altså ut fra et monistisk perspektiv hvor det i utgangspunktet bare eksisterer en vilje, nemlig Guds, og menneskets historie er et gjensvar til denne suverene viljen. Både historien og individets skjebne kan ses som respons på denne viljen. Slik sett forutbestemmes historien, ikke fullstendig, men den kan avleses teleologisk. Denne predestinasjonstanken, som ikke må forveksles med den calvinske, stred ikke mot visse forestillinger innenfor datidens katolske tenkning.

Det nye med Luthers viljesforståelse er distinksjonen mellom den skjulte og den åpenbarte Gud. Gud framstår, ifølge Luther, alltid i motsetning til det man tror han er.

Når Gud for eksempel gjør levende, gjør han det ved å slå ihjel, når han gjør rettferdig, gjør han det ved å gjøre folk skyldig, når han fører folk til himmelen, gjør han det ved å sende dem til helvete(...). På tilsvarende vis skjuler han sin evige godhet og barmhjertighet under den evige vreden, rettferdigheten under uretten. Dette er høyeste grad av tro: å tro at han er god når han frelser så få og fordømmer så mange, å tro at han er rettferdig når han med vilje gjør det slik at vi med nødvendighet blir fordømmelsesverdige (...). (Martin Luther. Om den trellbundne vilje. Verker i utvalg IV, Oslo: Gyldendal, 1981, 153-154.)

Guds vilje, tilværelsens paradoks, hvis fremtreden er motsetningsfylt og suveren, er ikke noe som skal utforskes, men tilbes.²⁸⁸ Mennesket møter Gud, her i verden, gjennom Hans motsetning. Tilværelsen er så motsetningsfull, så irrasjonell og så lite forståelig at

²⁸⁷. Martin Luther. *Om den trellbundne vilje. Verker i utvalg IV*, Oslo: Gyldendal, 1981, 132.

²⁸⁸ *ibid*, s. 152-53.

det naturlige, erkjennende gudsforhold må forkastes. Det sanne livet er en erkjennelse av denne motsigelsen, en erkjennelse av at man tilber noe man ikke kan kjenne. Dette får selvsagt store konsekvenser for teologien ettersom menneskets gudsforhold bestemmes av en irrasjonell Gud hvis vilje står i motsetning til menneskets. Dette paradokset er imidlertid bare partielt ettersom Luther i andre skrifter påpeker at den åpenbarte Gud er en kjærlig Gud, som først og fremst tydeliggjøres i lidelsen på korset. Likevel, ved at det oppstår en strukturell ulikhet mellom den skjulte og den åpenbarte Gud, oppstår det en kvalitetsforskjell mellom de to gudsbegrepene. Den åpenbarte Gud er kjærlig og forståelig, mens den skjulte Gud er irrasjonell og uberegnelig. På den måten splitter Luther Guds vesen i to kvalitativt ulike størrelser. Det vil ikke si det samme som at Guds skjulte sider kun er destruktive, men at det er elementer av destruktivitet gjemt i begrepet den skjulte Gud. Det er disse sidene av det skjulte gudsbegrepet som interesserer i denne sammenhengen.

For å utvide forståelsen av begrepet den skjulte Gud, bør man se det i sammenheng med Luthers antropologi. Ifølge Luther er mennesket innkrøkt i seg selv. Det vil si at ens naturlige tilbøyeligheter ikke er rettet mot Gud eller nestens beste. I denne selviske tilstanden er man bare i stand til å se Gud i hans motsetning. Ut fra dette antropologiske grunnsynet er mennesket ute av stand til naturlig å erkjenne det gode. Det teologisk problematiske med innføringen av begrepet den skjulte Gud, er at Gud ikke bare blir menneskets motsetning i kvalitativ forstand, Gud blir også en irrasjonell størrelse per se. For å si det mer filosofisk; selve værenskreftene er uberegnelige, noe som igjen skjerper menneskets skepsis overfor seg selv, sin gudstro og overfor tenkning overhodet.

Den skjulte Gud gjør i første omgang gudsbegrepet mindre sikkert, mindre entydig. Man kan si at begrepet *skjult Gud* problematiserte datidens gudsbilde; satte den monolittiske pantokrator i en parentes. Og man kan neppe beklage noe av denne nominalismen, denne relativiseringen av et fasttømret gudsbilde. Men hva med disse destruktive elementene, denne sammenvevningen av vold og kjærlighet, dette voldelige vedheng til den skjulte Gud? Luthers allmaktsbegrep, hans ensidige betoning av gudsviljen fortøner seg ikke utpreget problematisk, men kvaliteten av dette allmaktsbegrepet, Gud som en uberegnelig kraft, blir et problem, nettopp i lys av den åpenbarte Gud. Når den åpenbarte Gud blir forstått som en nådig og kjærlig Gud og den

skjulte Gud fremstår som en uberegnelig, inhuman skikkelse, oppstår det en kvalitativ dualisme i Guds vesen. Gud blir både kjærlig og despotisk.

Et ankepunkt mot forestillingen om den skjulte Gud er at det legitimerer en teologisk vold, som igjen gir rom for en mellommenneskelig vold. Hvis tilværelsens styrende prinsipp innehar destruktive sider, vil det ikke da være naturlig, eller verre, legitimt at mennesket utøver vold?

Hvis man ser på Luthers syn på krig, kan man kort konkludere med at det korresponderte med den katolske kirkens syn, et syn basert på Augustins lære om det verdslige og guddommelige regiment. Luthers toregimentslære uttrykker på den ene siden at Gud har innsatt styresmaktene og tillater derved makthaverne å styre med vold og tvang. Samtidig styres verden av kjærlighetsevangeliet. Det som interesserer i denne sammenhengen er identiteten mellom toregimentslæren og de to sidene ved Gud (den skjulte og den åpenbarte). Det verdslige regimet ble legitimert gjennom den skjulte Gud mens det kristne riket ble legitimert gjennom kjærlighetsevangeliet. Selv om Luther fremholder hvor lite vi vet om denne samfunnsguden, blir den kjærlige og den lovregulerende guden hos Luther knyttet tettere sammen enn hos Augustin. Sistnevnte skiller i utgangspunktet det verdslige og guddommelige styret kvalitativt fra hverandre. Begge ender imidlertid opp med å la Gud garantere samfunnets orden.²⁸⁹ Ved å splitte gudsbegrepet opp i en lovregulerende og en kjærlighetsutøvende side, ender man rent logisk opp med at krig kan være et uttrykk for Guds vilje - noe som jo er en gjennomgående forestilling i Det gamle testamente.

Ifølge denne regimentstenkningen har Gud innsatt mennesker til å styre, og Gud tillater at visse utvalgte mennesker utøver vold. Ut fra dette perspektivet kan man se visse fordeler med at Feuerbach koker teologien ned til antropologi. Ved å menneskeliggjøre den metafysiske allmaktstroen, avslører Feuerbach projeksjonsmekanismene bak den voldelige siden av toregimentstenkningen. På denne måten vil det også være mulig å avmytologisere forestillinger omkring den skjulte gud, slik at man kan forstå den teologiske volden som menneskelige projeksjoner.

²⁸⁹ Augustin havner i et grunnleggende paradoks ved å hevde at drepingen alltid må motiveres ut fra kjærlighet.

La oss utvide perspektivet og se om ikke dette metafysiske gudsbegrepet kan gjenfinnes andre steder innen tysk åndsliv. Hvis vi ser på Hegels historiefilosofi, kan det i utgangspunktet virke som Hegel gjendriver Luthers irrasjonelle gudsbegrep ved å gjeninnsette fornuften i den metafysiske diskursen. Men ser man nærmere på kvaliteten av denne åndelige utviklingen, verdensfornuftens vesen, ser man at det nettopp er den samme metafysiske gud som blir gjeninnsatt i ulike varianter. Hegel endrer ikke det metafysiske gudsbilde. Hans kritikk av historiens ufornuft rammer ikke den voldelige, uberegnelige siden av protestantisk teologi ettersom verdensånden består både av kjærlighet og destruksjon. Man kan si at Hegels dialektikk (selv om den struktureres filosofisk) er bygd på samme ontologi som Luthers teologi. Ut fra den samme ontologi virker det både koherent og forståelig at Hegel ser verdensånden ridende til hest i Napoleons skikkelse. Fra et voldsperspektiv er det liten forskjell på Luther, Hegel og den dialektiske materialisme, der sistnevnte legitimerer vold som et middel mot et mer rettferdig samfunn.

For å nærme oss en beslektet form for tysk destruksjonstenkning, kan det være sentralt å se på Heideggers filosofi, i denne sammenheng hans metafysikk. Heidegger studerte teologi i to år før han definitivt bestemte seg for filosofien. Han drev også i en periode med Luther-studier. Utgangspunktet for Heideggers metafysikk er det som går utover det vitenskapen kan si noe om.²⁹⁰ Det som går utover vitenskapens område, kaller Heidegger *Ingenting*. Dette betyr ikke at det ikke eksisterer noe utenfor vitenskapen for, ifølge Heidegger, bekrefter vi dette *Ingenting* ved å fornekte det.

La oss gå mer inngående inn på Heideggers metafysikkforståelse. Mennesket kan, ifølge Heidegger, aldri komme til en forståelse av *hva-som-er* fordi vi er midt oppe i *hva-er*.²⁹¹ Likevel kan man oppleve denne totalitet av *hva-som-er* i affektive tilstander som kjedsomhet og glede. Men straks vi leter etter dette *Ingenting* midt oppe i totaliteten av *hva-som-er*, mister vi *Ingenting*. Det er imidlertid i en tilstand man blir brakt ansikt til ansikt med *Ingenting*, det er i *angsten*. Angsten får samme bestemmelse som hos Kierkegaard, en tilstand som (i motsetning til frykt) ikke er knyttet til et objekt. Angst

²⁹⁰M. Heidegger. "What is Metaphysics?" Walter Kaufmann. *Existentialism from Dostoevsky to Sartre*. USA: The New American Library, 1975. 244.

²⁹¹ *ibid*, 247.

åpenbarer *Ingenting* ettersom totaliteten av *hva-som-er* unnslipper oss.²⁹² Når vi ikke har noe å holde oss til, opplever vi ren væren. Dette *Ingenting* som vi opplever i angsten, er den mest essensielle form for væren.

Det er derfor helt korrekt å si at angsten hos Heidegger er veien inn til metafysikken, enten den nå har en transcendens eller ikke. Dette betyr at selve det essensielle i livet oppleves gjennom angst. Løst fra moderne filosofisk terminologi gjenkjenner man i Heideggers metafysikk en numinøs og skjult transcendens, skaperen av frykt og fascinasjon. Vi ser her at Heideggers refleksjon omkring essensen har en viss affinitet med Luthers refleksjon omkring Guds skjulthet. Begge fremholder det paradoksale ved denne transcendensens vesen. Konklusjonen på dette transcendensspørsmålet blir også likt. Luther advarer Erasmus mot å utsi noe om den siden ved Gud.²⁹³ Heidegger sier at spørsmål og svar omkring *Ingenting* er nonsens.²⁹⁴

Idet angsten får et transcendentalt innhold, er det ikke nok å konstatere at virkeligheten er full av angst. Det er heller ikke nok å si den får en positiv betydning, som vei til erkjennelse, men angsten blir en respons på det essensielle i tilværelsen. Det må i ytterste forstand bety at sann gudsopplevelse er befengt med angst, som igjen viser til en angstskapende guddom.

Selv om moderne tysk teologi har vært en pådriver når det gjelder å avmytologisere det kristne verdensbilde ved å gi det bibelske stoffet en moderne, eksistensiell tolkning, har allikevel et metafysisk og straffende gudsbegrep overlevd. Tysk teologi har vært merkelig konservativt i sitt syn på Gud. Selv Bultmanns avmytologiseringsprogram problematiserer ikke talen om en straffende Gud i en moderne verden. Bultmann løser opp det antikke verdensbilde, men lar "det ondes transcendens" fremdeles være meningsfull tale.²⁹⁵

Det er kanskje ingen tilfældighet at Faust-myten har hatt en slik realitet innen tysk åndsliv, en realitet som går utover det symbolsk-metaforiske. Flere av de betydeligste romanene i vårt århundre er ikke bare strukturert etter Faust-myten, men bekrefter

²⁹² Ibid., 249.

²⁹³ Martin Luther. *Verker i utvalg IV*, Oslo: Gyldendal, 1981, 151-152.

²⁹⁴ Martin Heidegger. "What is metaphysics?" Se 245.

²⁹⁵ Rudolf Bultmann. *Mytologi og bibelforståelse*. Oslo: Gyldendal, 1968. Se 78-79.

samtidig det ondes transcendens. Dette mener jeg er tilfelle i Thomas Manns roman, *Doktor Faustus*. I *Doktor Faustus* følger vi Tysklands skjebne gjennom Adrian Leverkühns liv. Adrian Leverkühn er en lovende komponist som inngår en pakt med Djevelen for å bli i stand til å skape overskridende musikk. Mot å bli en grensesprengende komponist, krever Djevelen at Adrian ikke elsker noe menneske. Romanen er en studie av forholdet mellom kunstnerisk skapelse og åndelig formørkelse. I lys av Tysklands skjebne i det 20. århundre oppleves romanen nettopp ikke som fantastisk, men høyst reell.

Det som, i denne sammenheng, er interessant ved Adrian Leverkühns demoni, og som skiller Adrians demoni fra for eksempel Stavrogin-skikkelsen i Dostojevskijs roman *De besatte*, er at Mann ikke gir besettelsen noen *biografisk bestemmelse*. For Thomas Mann er demonien demonisk i metafysisk forstand. Det vil si at den ikke er årsaksbestemt. Adrian Leverkühns pakt med Djevelen er en viljeshandling utover det psykologiske. Man finner selvsagt enkelte grunner til denne demonien; hans skyhet, hans rivalisering med andre kunstnere, men Mann går lenger; Adrian Leverkühns kontakt med den Onde er en kontakt med en reell åndsmakt. Mann går faktisk enda lenger, og indikerer at kontakten med Djevelen gjør Leverkühn til en grenseprengende komponist. Mann indikerer således at ondskap og kreativitet henger uløselig sammen.

Denne manikenske tanken om at det onde kan virke som et positivt prinsipp i tilværelsen, henger nært sammen med tysk teologisk tenkning. Når Guds godhet framstår som ondskap, kan like godt Djevelens ondskap framstå som godhet. I lys av verdenskrigene virker Manns roman svært presis. Det avslørende aspektet i Manns roman er hvordan denne pakt med det onde fører Tyskland, i Leverkühns skikkelse, inn i ren galskap. Ondskapens kreativitet er et kort blaff som kulminerer i sinnssykdom. På et plan er romanen et individualisert speilbilde av nasjonalsosialismen.

Mens tysk åndsliv har vært opptatt av *den Onde*, har fransk åndsliv vært mer opptatt av *det onde*. I tysk åndsliv er ondskapen transcendent, mens den i fransk åndsliv hovedsaklig er immanent. I den tyske tradisjonen er ikke ondskap bare noe som tærer på det gode, men noe som har egeneksistens. Denne enheten mellom skapelse og tilintetgjøring er tysk åndslivs ariadnetråd hvor vi kan nøste oss tilbake til en nokså demonisk forståelse av virkeligheten.

Hvis man benytter seg av den franske tenkeren Renè Girards teori om det mimetiske begjær, vil demonien eller det metafysiske være strukturert mimetisk, som igjen vil si at demoni er noe som utvikles i det mellommenneskelige spill gjennom etterlikning. Menneskets natur er, ifølge Girard, etterlignende og all læring er avhengig av etterlikning. Ettersom menneskets natur er etterlignende, er det altså nødt til å ha modeller. Dette er i utgangspunktet verken negativt eller demonisk, kun menneskelig. Men menneskets imitering er ikke alltid en rettlignende og ukomplisert foreteelse, fordi begjæret har en tendens til å transformeres. Det vil si at begjæret rettes mot noe annet enn det opprinnelige begjærsobjektet. Begjær har en tendens til å øke gjennom de hindringer som settes opp for en, og kan, i menneskets psyke, skape en følelse av uoverstigelige hindringer.²⁹⁶

Går vi så tilbake til *Doktor Faustus* og Adrian Leverkühns demoni, og tolker den i lys av Girards teori, vil denne demonien være et resultat av det mimetiske begjær. La oss postulere at Leverkühns skyhet, den arvede hangen til å sprengte kunnskaps grensene, trangen til å gjøre kunstnerisk suksess er et resultat av å rivalisere med og etterligne andre. På den måten blir pakten med Djevelen redusert til en psykologisk sykdomstilstand, dog med like katastrofale virkninger.

Adrians Leverkühns mimetiske rivalisering transformerer begjærene slik at begjærene etter en stund ikke er rettet mot menneskene. På den måten blir Djevelens straff; å ikke være i stand til å elske, en konsekvens av Adrians egne begjær. Det at Adrian mister evne og vilje til å elske, betyr ikke at det menneskelige er blitt betydningsløst for ham. Det betyr at hans hang til kunstnerisk suksess, til å bli dyrket og udødeliggjort, har blitt sterkere enn hans hang til mellommenneskelig samkvem. Adrians begjær har blitt metafysisk (de reelle objektene er gått tapt) som følge av de svært så menneskelige tilbøyelighetene til rivalisering, hat, sjalusi og beundring.

Ved å tolke demonien antropologisk, settes den moderne kunstdyrkelsen i et svært grelt lys. Trond Berg Eriksen sier at Thomas Manns kritikk av avantgardismen og den romantiske kunstnermyten som den hviler på, er konsekvent og uforsonlig.²⁹⁷ Men så

²⁹⁶ René Girard. *Deceit, Desire & the Novel*, Baltimore: Johns Hopkins UP, 1961.

²⁹⁷ Trond Berg Eriksen. *Nietzsche og det moderne*. Oslo: Universitetsforlaget, 1989, 166.

lenge Mann har opprettholdt Faust-myten som reell metafysikk, kan man vel ikke konkludere annerledes enn at han deler den samme metafysikk som han kritiserer. Ut fra dette perspektivet blir *Doktor Faustus* både en avmytologiserende og en remytologiserende roman. Sistnevnte på grunn av at kunstnerisk skapelse baseres på en pakt med ondskaben.

Det som kjennetegner avmytologiseringsforfattere og avmytologiseringstenkere er nettopp det at de avslører destruktiviteten i kulturen og gjør den immanent. På den måten har hver epoke behov for tenkere som tar utgangspunkt i tidens besettelse og gir besettelsene deres egentlige plass. Slik sett avleirer det seg innsikt og kunnskap som neste generasjon ikke kan late som ikke eksisterer. Ut fra det grunnlaget får historien og åndsutviklingen en kvalitativ funksjon, hvor vårt potensial til vold stadig blir vanskeligere å legitimere, enten det ses ut fra et samfunnsperspektiv eller ut fra et individuelt perspektiv. Kanskje det er dette som kan kalles historiens mening; å avsløre all demoni, alle falske guder som truer med å mytologisere virkeligheten og som gir grobunn for nye voldsbølger.

Romanen er en sjanger hvor man har vært spesielt opptatt av å finne ut av ondskapens vesen. At romanen er en fiksjonssjanger og derfor ikke har samme historiske troverdighet som biografien, oppfatter jeg som uproblematisk ettersom ingen sjanger har gitt oss mer innsikt i negative menneskelige relasjoner. Ifølge Andre Gide skal romanen handle om ondskap. Kierkegaard er inne på det samme når han hevder at litteraturen ikke skal dreie seg om å beskrive etisk gode mennesker. Det gode og forløste mennesket er ikke noe man skal skriver om, det er noe man skal virkeliggjøre i livet.

Romanformen er og har vært en av sjangrene best i stand til å trenge inn i ondskapens vesen. Likevel, den klassiske romanen viser seg relativt pessimistisk i forhold til å løse ondskapens problem. Få romaner konkluderer med noen løsning på ondskapens problem. Dostojevskij finner imidlertid en løsning gjennom kristen soning, men er allikevel skeptisk til teorien om at mennesket er godt og fornuftig. Voltaire konkluderer i *Candide* med at tilværelsen er så brutal at det beste menneskene kan gjøre er å dyrke sin egen hage. Voltaires roman uttrykker en pessimisme som indikerer at de mellommenneskelige forbindelsene er så grunnleggende ødelagte at vi, for å leve lykkelig og anstendig, må finne våre nisjer, dyrke våre interesser og på den måten verne oss fra elendigheten menneskene imellom.

I Herman Melvilles *Moby Dick* er ondskapen framstilt i termer som tiltrekkende og fascinerende, en uovervinnelig og irrasjonell kraft som menneskene ikke klarer å få bukt på. Også William Golding viser en lignende pessimisme i forhold til det mellommenneskelige. Dersom man leser *Lord of the Flies* som et bilde eller en allegori på den menneskelige sivilisasjonen, viser det hvor lite det er som skal til for at volden tar overhånd og de gode kreftene blir kvalt. Goldings beskrivelse av de unge guttenes forsøk på å bygge opp en ny sivilisasjon, viser de destruktive strukturenes overmakt ut fra et perspektiv omkring et kulturens nullpunkt. Den samme pessimismen ser man i *Doktor Faustus*. Beskrivelsene av Tysklands vei mot nazismen gjennom utviklingen til komponisten Adrian Leverkühn er samtidig en beskrivelse av hvordan kulturen reformuleres og brutaliseres gjennom tapet av humane, kristne og rasjonelle verdier. Selve fortapelsen i denne romanen viser seg i forsøket på å vinne ære og berømmelse gjennom å gi avkall på nestekjærlighet. Og dersom man skulle lese *Doktor Faustus* som sosialrealisme, ribbet fra det demoniske, handler det om å velge suksess framfor nestekjærlighet. Og skulle man banalisere eller avmytologisere hovedpersonen, Adrians Leverkusens utvikling ytterligere, er den ikke helt ulik den i dag helt gjengse holdningen av å gi samliv og familie på båten for karrierens skyld.

I Dostojevskij's roman, *De besatte* blir den russiske nihilismen tolket som et utslag av at sønnene tar konsekvensen av fedrenes borgerlig-liberale nihilisme og fører den ut i sin ytterste konsekvens. Fedrenes ignoranse for barna sine, menneskeforakten, deres latterliggjøring av ortodoks kristendom fostrer sønner som ender opp som drapsmenn. Men denne besettelsen, denne grunnleggende menneskeforakten, viser seg også å være en form for antropologisk besettelse. Sønnene i *De besatte* blir, på grunn av fedrenes omsorgssvikt, deres oppgjør med ortodoks kristendom og lefling med umoral, religiøst besatt av hverandre. Tap av religiøse idealer og voksenkontakt i barndommen fostrer sønner som lett begynner å lefle med ulike former for ekstreme og samfunnsfiendtlige ideer.

På en måte er beskrivelsene av nihilistene i *De besatte* en beskrivelse av de depotene jeg har tatt for meg. I tilfellene Mao, Mussolini, Stalin og Hitler fører tap av religion til at mennesker transformerer hverandre til guder. Menneskets desperate behov for å identifisere seg med noen som står over en, fører til at andre får guddommelig status. Dette er en form for antropologisk gudsdyrkelse hvor nestekjærlighet erstattes med beundring og besettelse. Hovedpersonen Stavrogin som ifølge Thomas Mann er verdenslitteraturens mest destruktivt

fascinerende personlighet, blir innbegrepet på den nye religionen som dukker opp i Russland på 1800-tallet ettersom han blir den som alle begjærer. Dostojevskij fremstiller i *De besatte* et samfunn hvor menneskenes ideer og holdninger blir til som et resultat av fascinasjon og forakt for hverandre. Denne antropologiske gudsytringen, hvor man rivaliserer og besetter hverandre, blir kimen til en ny og mer ekstrem form for vold, en vold som bare få år etter Dostojevskijs død, blir konkretisert ved hjelp av Lenin og Stalin. Dostojevskijs forsøk på å se despoti som en tilstand hvor man besettes av hverandre, blir, ettersom det var så lite påaktet på 1800-tallet, en visjonær innsikt i de nye, ateistiske formene for voldelige massebevegelser som utviklet seg i det tjuende århundret. Og når det gjelder biografien til Mao, Mussolini, Hitler og Stalin er det kanskje denne mellommenneskelige besettelsen som gir den mest fornuftige forklaringen på den destruktiviteten de utførte - og fikk lov til å utføre. At mellommenneskelig besettelse forutsetter en vanskelig barndom og en tro på vold som løsning, er ikke usannsynlig. Men mer enn traumatiske opplevelser skyldes destruktiviteten det at mennesker blir guder i hverandres øyne.